İÇİNDEKİLER

İKTİSAT

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ve Türkiye'de Enflasyon Ve İstikrar Politikaları
Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER 7
Türkiye'nin Özelleştirme Engellerini Aşabilme Kapasitesi
Doç. Dr. Ömer EROĞLU 23
Does Eu Really Want Turkey?
Yrd. Doç. Dr. Zeki YILMAZ - Arş. Grv. Sezgin AÇIKALIN 47
Bölgesel Gelişmede Fütz Analizi Kullanmanın Önemi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa DURMAN..... 63
İktisadi Açıdan Eğitim
Yrd. Doç. Dr. Ramazan KILIÇ..... 81
AB'nin Tam Üyelik Öncesi Yunanistan, İspanya Ve Portekiz'e Sağladığı Finansman imkanları Ve Türkiye ile Mukayesesi
Yrd. Doç. Dr. Mevlüde ŞİMŞEK..... 97
Kayıt Dışı Ekonomi, Enformel Ekonomik Faaliyet
Yrd. Doç.Dr. Yener ŞİŞMAN 105
Hollanda Hastalığı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YİĞİT 125
Yüksek Öğretim Kurumlarının Gelişmekte Olan Bölgeler Üzerinde Etkisi
Dr. Mesut ALBENİ 137
Cumhuriyet Öncesi Dönemde Liberalizmin Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi
Öğr. Grv. Figen KALYONCU 165
Fiyat İstikrarının Sağlanmasında Ara Hedef Yaklaşımı
Arş. Grv. Erkan TOKUCU..... 179

İŞLETME

Maliyet Ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Açılımlar Ii:
Stratejik Alternatiflerin Analizi Ve Uygun Stratejinin Seçiminde Stratejik

Yönetim Muhasebesinin Rolü
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN - Yrd. Doç. Dr. Orhan ELMACI 195
Bilgi Teknolojisinin Bir Aracı Olarak İnternetin İşletme Yönetimine Etkileri Kobi'ler için Çözüm Noktaları
Doç. Dr. Bülent TOKAT-Öğr. Grv. Mesut ÖNCEL.....217
Etkin Müşteri Hizmetleri Yönetiminde Örgütlenme Alternatifleri
Yrd. Doç.Dr. B. Zafer ERDOĞAN-Arş. Grv.Hakan ÇELİK 231
Örgütsel Stres Kaynakları, Önleme Teknikleri Ve Bir Araştırma
Yrd. Doç.Dr. Mustafa TÜRENGÜL.....247
Modern Yönetim Yaklaşımları
Yrd. Doç. Dr. Sadettin SALIK.....265
Global Pazarlama Kavramının Getirdikleri: Kavramı Kavrayabildik Mi ? İzmir İmalat Sanayinde Bir Uygulama
Yrd. Doç. Dr. G. Nazan GÜNAY 285
Atlamalı Taksitli Borcun Parçalı Geometrik Ve Aritmetrik Değişimli Taksitlerle Ödenmesi Problemlerine Çözüm Önerileri
Yrd. Doç. Dr. Abdullah EROĞLU.....297
Bilgiye Dayalı Yönetim
Öğr. Grv. Ercan TAŞKIN - Arş. Grv. Emre SEZİCİ - Arş. Grv. Ahmet OĞUZ.....309
Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinin İşletme Yönetimi Üzerinde Yarattığı Etkiler
Öğr. Grv. Derya Şerbetçi.....329
İşletmeler Arası Birleşmeler Ve Sinerji Etkisi
Arş. Grv. İsa İPÇİOĞLU 353
The Affect Of Changed Cultural And Polıtıcal Forces On Reconfiguratıon Of Joınt Ventures
Arş. Grv. Kazım DEVELİOĞLU.....363

KAMU YÖNETİMİ

19. Asırda Uluslararasında Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışının Analizi
Doç. Dr. Mediha AKARSLAN 373
Siyasal Meşruiyet Sorunun Kavramsal Ve Görgül Boyutları
Yrd. Doç. Dr. Şaban Sitem BÖLÜKBAŞI 389
Şehir Kültürü
Arş. Grv. Alptekin AKTALAY.....407
Türk Modernleşmesinin Epistemolojik Arka Planı
Arş. Grv. İlyas SÖĞÜTLÜ 419
Sendikal İmgelemin Siyasal Sosyolojisi
Arş. Grv. İdiris DEMİREL.....429
Kamu Yönetiminde Denetim Ve Bir Denetim Şekli Olan Ombudsmanın Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Arş. Grv. Mehmet GÜLHAN.....445
Bireysel - Toplumsal Ve Siyasal Boyutlarıyla Yabancılaşma
Arş. Grv. Özcan SEZER 467
Yeni Geo Siyasi Gerçeklik Ve Regional Emekdaşlık Persfektifleri
Elşen HACIZADE 487

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'ndeki El Yazması Eserler
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Acehan 497

SOSYOLOJİ

Sosyal Bütünleşme Ve / İçin Nereye Kadar Hoşgörü
Yrd. Doç.Dr. Recep YILDIZ 539

TARİH

Tarihi Yönüyle Kütahya Mutasarrıfı Mehmed Emin Vahid Paşa
Yrd. Doç. Dr. Mustafa EĞİLMEZ.....553

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR

Kütahya Futbol Hakemlerinin Sosyo-Kültürel Yapıları, Hakemliğe Yönelme Sebepleri Ve Hakemlik Anlayışları Üzerine Bir Araştırma
Okt. Mehmet ACET 563
Tarihsel Perspektifte Kadın Ve Spor
Öğr.Grv. Şule BİŞGİN - Okt. Halil BİŞGİN 581

Dumlupınar İ n\\ ı-rsitesi ti WwW» S'*. '*) Bilimler Dergisi
Sayı: 5 ^b^S^T Haziran 2001

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VE TÜRKİYE' DE ENFLASYON VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

*Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER

ÖZET

Küreselleşmenin giderek yaygınlık kazanması nedeniyle herhangi bir ülke ekonomisinde görülen istikrarsızlıklar giderek diğer ülkeleri de etkilemektedirler. Örneğin yakın geçmişte yani 1997 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan Asya krizinin etkisi ile uzak-doğu ülkelerinde iç talep ve ekonomik aktiyitelerin önemli ölçüde yavaşlaması, petrol ve diğer hammadde fiyatlarındaki gerileme nedeniyle hammadde ihracatçısı ülkelerin gelir kaybına uğramaları dünya genelinde ekonomik konjonktürü zayıflatmıştır. Asya Krizinin Türkiye üzerindeki etkileri Doğu Asya pazarlarına yönelik dış satım hareketlerinin düşük boyutlarda ve dar bir ürün yelpazesi içinde gerçekleşmesi nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için Türkiye ekonomisinde bazı istikrar politikaları uygulamak gerekmektedir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerle Türkiye' yi kıyasladığımızda gerek enflasyonun nedenleri gerekse istikrar programları arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Ancak programların sonuçları farklılıklar göstermektedir.

Bu amaçla incelenen bazı ülkelerde ve Türkiye' de enflasyonun nedenleri arasında para arzı artışı ilk sırada yer almaktadır. Para arzının

'Balıkesir Üniversitesi Öğretim Üyesi.

artışı ise kamu harcamaları artışının kamu gelirleri ile karşılanamaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Yine sübvansiyonlar, destekleme alımları, vergi gelirlerinin düşmesi, üretimi kısa dönemde artırmayacak yatırımlar yapılması, ihracata vergi uygulamaları ve diğer teşvik kredi/eri de parasal genişlemeye neden olmuştur.

Netice olarak diyebiliri: ki, eğer bir ekonomide enflasyon sorunu ülkedeki yapısal bozukluklar giderilmedikçe yeniden başlayacak ve enflasyon hız kazanacaktır. Bu nedenle kısa dönemde uygulanan politikalar yanında uzun dönemli politikalar ile yapısal bozukluklar giderilmeye çalışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İstikrar, Enflasyon, Politikalar

ABSTRACT

As the globalization is gradually generalized, unstabilities that took place in some countries, are influencing more and more the other countries. For example, with the influence of asi an crisis started in the second half of 1977, considerubly slowving down in domestic demand and economic activity infar-east countries, lost of income for exporting countries due to the decline ofprices ofoil and other important raw materials, have depressed economical conjonetune ali över the vvorld.The effects ofasian crisis have heen limited on Turkey's economy because, Turkey's exports towards F.ast-Asia Markets are in smıall amounts and the range ofproducts is limited.

in order to stabilize ecouomy, it is necessary to put into effect some stabilization policies in Turkish Economy. When we compare Turkey to countries under development, we can notice a similarity betıveen the causes of inflation and programmes of stability. But the results of programmes ofstability are diffecent.

İn some countries e.ramined for this purpose and in Turkey. the inerease in money supply is the most important among the causes of inflation. The inerease in money supply is due to thefact that public expenditunes are not covered by public revenues. And subventions, supporting purehases, decrease in Iaxe iticomes investments which vvill not inerease produetion in sliort rıtıı, putting taxes on exportation and other credits of incentives have contributed to monetary expansion.

We can say as a result that the problem of inflation can not be solved if the problems of economical strueture are not solved. So, in addition to the short run policies, loıg rıtı policies have to be put into effect to correct structural defeets.

Key Words: Stability, İnflation Policies

I-GİRİŞ

Kronik enflasyon, iktisat politikasının başlıca mücadele alanlarından birisini oluşturur. Ekonominin kaynak etkinliğini bozması yanında, gelir dağılımının sabit gelir grupları aleyhine bozan uzun süreli enflasyon, zaman içinde toplumsal barışı tehdit edebilecek boyutlarda sosyal sıkıntılara yol açabilir.

Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların başından itibaren uzun süren bir enflasyonist baskı altında bulunmaktadır. Ekonomide istikrar arayışları, enflasyonun düşürülebilmesi sorunu etrafında yoğunlaşmıştır. Kronik enflasyona karşı mücadele, her şeyden önce onun kaynaklarının araştırılmasını gerekli kılar. Bu nedenle Özellikle günümüzde küreselleşmenin giderek yaygınlık kazanması nedeniyle diğer ülkelerde görülen istikrarsızlıklar ile Türkiye ekonomisi üzerinde yaratacağı etkileri bir arada ele almak gerekir.

Hatırlanacağı gibi, 1997 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan Asya krizinin etkisi ile Uzakdoğu Ülkelerinde iç talep ve ekonomik aktivitenin önemli ölçüde yavaşlaması, petrol ve diğer önemli hammadde fiyatlarındaki gerileme nedeniyle hammadde ihracatçısı ülkelerin gelir kaybına uğramaları dünya genelinde ekonomik konjoktürü zayıflatmıştır.

Türkiye'de de 1994 finansal krizinin atlatılmasından sonra 3 yıl boyunca seyreden ve 1997' de %8,3 olan ekonomik büyüme 1998 yılında büyük ölçüde gerileyerek %3,8'e inmiştir. Ekonomik büyümede bu düşüşün nedenini özel tüketim harcamaları ve sabit sermaye yatırımlarındaki azalmaya bağlamak mümkündür.

Türkiye ekonomisinin de içinde yaşadığı sorunları çözmesi için bazı istikrar politikaları uygulaması gerekmektedir. Bu nedenle , bu çalışmada önce bazı gelişmekte olan ülkelerde uygulanan istikrar politikaları ve sonuçları ele alınmaktadır. Daha sonra Türkiye ekonomisi ele alınıp, uygulanan istikrar politikaları genel olarak değerlendirildikten sonra diğer gelişmekte olan ülkelerle ortak ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

II- GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİKRAR PROGRAMLARI

İstikrar programları gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi açıkları ile yüksek enflasyon sorunları karşısında 70'li ve 8ü' li yıllarda yoğun biçimde uygulanmıştır. Bu programlar her ne kadar liieraıürde program hedefleri ve uygulama sonuçları açısından Ortodoks ve heteredoks

olarak ikiye ayrılsa da hareket noktası monetarist iktisat anlayışına dayanmaktadır.

Ortodoks istikrar programlarının unsurları; para arzının kontrol altına alınması, kamu açıklarının azaltılması, devalüasyon, etkinliği arttırmaya dönük arz yönlü programlar ve üretim kapasitesinin arttırılmasıdır. Heteredoks istikrar programlarının unsurları ise fiyat ve ücretlerin dondurulması, sabit döviz kuru ve bütçe açıklarını ortadan kaldırmak ve yardımcı olarak parasal reform amacı ile mali disiplin sağlanmasıdır."

1-Arjantin İstikrar Programı

1975 öncesinde on yıl içinde dış ticaret fazlası veren, sürekli olarak büyüyen ve %30'larda ılımlı enflasyonu olan Arjantin' de 1975 yılı sonlarında ani bir enflasyonist patlama olmuştur. Aylık %40'lara ulaşan enflasyon için iki ayrı istikrar programı uygulanmıştır. 1976 yılında uygulanmaya başlanılan birinci istikrar programı kısa dönemli amaçların ilerisinde, yapısal değişimi amaçlayan bir program olarak değerlendirilmektedir. Bu programda asıl amaç iç pazarın dış rekabete açılmasıdır.[1] Ekonomide spekülasyon devrinin sona erip, üretim döneminin başlayacağı sloganıyla işe girişilen bu programın başlangıcında ödemeler dengesi ve büyüme hızında bir miktar olumlu gelişme kaydedilmiş ancak yapısallaşan enflasyon yavaşlamamışım Yatırımlar hızla düşmüş, durgunluk 1978' e kadar sürmüştür. Yüksek faiz oranı, serbestleşen döviz piyasaları yoluyla ülkeye sermaye akımı sağlamış ancak Merkez Bankasının para arzı üzerindeki kontrolü zayıflamıştır.[2]

Enflasyon oranı 1980' de %90 da iken 1984' de %700' le re yükselmiştir. Bu periyot içinde büyük oranlı devalüasyonlar, negatif faiz oranlarını içeren finansal bir reform ve daha sonra da ücretlerde büyük bir düşüş şeklinde artarda gelen şoklar yaşanmıştır.[3] Bu şoklar enflasyon oranının sıçramasına neden olmuştur. Bu nedenle 1985' te "Austral Plan" olarak bilinen "Ekonomik Reform Planı " ilan edildi. Austral Plan şu unsurları içermektedir: Yeni para birimine geçilmesi, fiyat ve ücretlerin dondurulması, Merkez Bankasının hazineye kaynak sağlamak için yeni para yaratmaması, bütçe açıklarının kapatılması amacı ile kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarının arttırılması, sıkı para ve maliye politikalarının uygulanmasıdır.[4]

[1] Galip YAMAN. "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları", Türkiye'de ve Dünya da Yaşanan Ekonomik Bunalım. Yurt Yayınevi. Ankara 1984.S.150

[2] Sadi APAK.Türkiye ve Gelişmekte Olan tikelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları Analılar Kitapları.F.kim 1993.S.66

[3] Daniel IIP.YMANN:"The Austral Plan",The Economic Review.May 1987.Vol 77.no.2.s.284

[4] Roberto FRENKEL; Heteredoks Thcorv and Policy (The Plan Austral in ArgentinaUoıırnal of Development Economics,27(1987)JMort Holland.sç317

Austral Planın birinci aşaması olumlu sonuç vermiştir. Programın başında G.S.M.H.' nın %12,5 ine eşit olan bütçe açığı da %2,5-3 düzeyine inmiştir.[5]

1989 yılında Arjantin' in başına geçen Carlos Menem, yüksek enflasyonu engellemek için büyük özelleştirme hareketi başlatmış, haberleşme, havayolları da dahil olmak üzere tüm kamu kuruluşlarını özelleştirme programına almış ve kamuda çalışan birçok personeli emekli etmiştir. Bu sayede kamu harcamalarında büyük bir tasarruf sağlamış ve istikrar programında başarılı olmuştur.

2-Brezilya'da Uygulanan İstikrar Programları

Brezilya'da yaşanan yüksek oranlı enflasyonu aşamalı olarak düşürmeye yönelik istikrar programları 1964-1966 yıllarında uygulamaya konulmuştur. İstikrar programının ilk yılında sanayi üretimi %5 oranında düşmüş, ancak 1966' da kriz öncesi düzeyinin %6 üstüne çıkmıştır.[6] 1970'li yılların sonlarına doğru petrol şoku ve tarım ürünlerinin üretimindeki olumsuzlukların ortaya çıkması ile enflasyon tekrar tırmanışa geçmiştir. Bu nedenle Brezilya'da ortodoks istikrar politikası uygulanmaya başlamıştır. Ancak enflasyonu durdurma da bu istikrar programı da başarılı olamamıştır.

IMF ile yapılan anlaşma gereği; ulusal para %30 devalüe edilmiş, petrol ve buğdaya yapılan sübvansiyonlar kaldırılmış ve vergiler arttırılmıştır. Sonuçta ekonomide daralma ve işsizlik baş göstermiş ve enflasyon ikiye katlanmıştır. Bu nedenle 1986 planında şok politika izlenmiş ve heteredoks bir politika yürürlüğe konmuştur. Büyük ölçüde fiyat dondurmalarına gidilmiş ve mali kısıtlamalara yeteri kadar önem verilmemiştir Bu istikrar programı da antienflasyonist bir program olma başarısını gösterememiştir.

Bu nedenle 1991 yılında yürürlüğe giren Collar Planı, IMF usulü özelleştirmeyle uygulamaya konan müdahaleci bir para politikası, serbest ticaret ve serbest kuru içermektedir. Ancak, IMF' nin antienflasyonist programı aylık enflasyonu %20 ler seviyesine yükseltmekten başka bir işe yaramamıştır.

Brezilya' da uzun yıllar enflasyon sürekli olarak günlük yaşamın bir parçası olmuştur. Kamu açıklarının kapanması ve köklü devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi ile 1996'da 11.0 ,1997'de 7.9 ve 1998 'de ise enflasyon oranı %5 olarak gerçekleşmiştir.

[5] Sıat OKTAR. "Hiperenflasyon ve Heterodoks İstikrar Programları" Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi.Temmuz 1994.S.41

[6] Elina A.CADOSO and Rudiger DORNBUSCli;"Brazil's Tropical Plan",American Economic Review, May 1987,Vol:77.No.2.p.290.

3-Meksika'da Uygulanan istikrar Programları

Meksika'nın diğer Latin Amerika ülkelerinden enflasyon geçmişi açısından farkı bulunmaktadır. Üç rakamlı enflasyon sadece 1980 li yıllarda iki yıl üst üste görülmüştür. Meksika* da önce Ortodoks bir istikrar programı izlenmiş daha sonra ham petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle görülen olumsuz gelişmeler sonucunda 1987 yılı sonunda heteredoks öğeler içeren yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu programın amacı,[8] Meksika parasının kontrollü olarak devalüasyonu, reel faiz oranının yüksek tutulmasına özen gösterilmesi, kamu harcamalarının kısıtlanması, kamu gelirlerinin arttırılması için gerekli önlemlerin alınması, ücret artışlarının verimliliklcrindeki artışla uygun olarak yapılmasına dikkat edilmesini ve fiyat artışlarına tavan konulmasını hedeflemektedir.

Bu program için; hükümet, sendikalar ve işadamları tarafından PACTO adı verilen bir anlaşma imzalanıp ulusal mutabakat sağlamıştır.[9] 1987 yılında aylık %8.3 olarak seyreden enflasyon 1988 yılında %1'e gerilemiştir. Sıkı politikalarla desteklenen bu programla kötü dış koşullara rağmen %1.4 oranında yıllık üretim artışı da sağlanmıştır.[10]

1994 yılında Meksika ekonomisinde baş gösteren kriz, herkesin başarılı olarak baktığı bu modele öldürücü bir darbe vurmuştur. Nominal faiz oranlan çok yüksek olduğundan, peso aşırı oranda değerlenmiş, para otoriteleri giderek kötüleşen bir açmazla karşı karşıya kalmışlardır. Ya döviz kuru desteklenecek, ya da aşın değerlenmenin ve yüksek faiz oranının depresyonist etkisi kabul edilecekti, sonunda piyasadaki beklenti doğrulandı ve peso beklendiğinden çok daha fazla değer yitirdi."

4- Bolivya İstikrar Programı

Bolivya hazırladığı programla diğer Latin Amerika ülkelerinin yapamadığı bir başarıyı elde etmiştir. Yüksek bir devalüasyon, ardından sıkı para ve maliye politikaları başlatılmıştır. Kamu sektörü mal ve hizmet fiyatlarına zam yapılıp daha sonra da kamu sektöründe fiyatlar dondurulmuştur.

KIT' lerin organizasyonu yeniden düzenlenerek istihdam şişkinliği azaltılmıştır. Merkez Bankası' nın kredi yetkisi kısıtlanmış, vergi reformları

Dündar SAGLAM;"Meksika Ekonomik Krizi" Banka ve Ekonomik Yorumlar dergisİ,S.1.Yıl 33,Ocak 1996.S.7.

Alan. H.MELTZER;(Book Reviev, Michacl Bruno;Crisi.s.Stabilizalion and Economic Keiorm.Tlierapy by Consensus.Clerendcn Press.Oxford 1993)"Heterodoks Policy and Econumic Mabilization" Journal of Monctary Economics 34(1994).p.591

" Doğan DERELİ; Meksika Mali Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,s.7,Yıl 33,Temmuz 1986.S.57

[8] İlker Parasız. Kriz Ekonomisi ve S Nisan 1994 Kararları.Ezgi Kitabevi. Bursa, 1996 . s.213

yapılmıştır. İthalatta liberasyon çalışmaları başlatılmış, başlamış ve devam etmekte olan yatırımlar dışında hiçbir yatırıma gidilmemiştir. Bolivya Pesosundan altı sıfır silinerek yeni para birimi Bolivya yürürlüğe konmuştur. İşte bu uygulamaların sonunda enflasyon %20.000'den % 10-20 seviyelerine çekilmiştir. Bu basanda İsrail'de olduğu gibi dışarıdan gelen destekde, (Çevrecilerin Bolivya'nın dış borcunun 2.6 milyar dolarını üstlenmesi) çıkmazdan kurtulmaları için önemli bir etken olmuştur.

5-İsrail'de Uygulanan İstikrar Programları

1960 lı yıllar hızlı büyüme ve düşük enflasyon ile İsrail ekonomisinde istikrarlı günleri göstermektedir. 1977 yılında yapılan devalüasyon İsrail ekonomisini felce uğratmıştır. Bu devalüasyon, daha sonraki yıllarda reel ücret artışları ve yerli paranın değer kazanması sonrasında sürünen kur uygulaması, yerli paradan kaçma eğilimi yaratmıştır.[12]

Ödemeler Bilanço açığını kapatmak ve enflasyondan hızlı düşüşü sağlamak için 1 Temmuz 1985 istikrar programı İsrail'de yürürlüğe girmiştir. Heteredoks yaklaşımı içeren bu program aşağıdaki başlıca öğeleri içermektedir."

Ulusal paranın % 19 devalüe edilmesi ve sabit kur sistemine geçilmesi, tüm fiyatlann dondurulması, genel ücret artışlarının %14 ile sınırlandırılması, GSMH' nın %7'sini oluşturan bütçe açığını kapatmak için özellikle sübvansiyonlar olmak üzere kamu harcamalarının kısılmasıdır.

Enflasyonun maliyet artışından kaynaklanan dinamiğini de kontrol altına almak için para ve maliye politikası tedbirlerinin yanı sıra gelire yönelikte tedbirler uygulanmıştır. İsrail'deki uygulanan heteredoks istikrar programı enflasyonun kısa bir sürede büyük reel maliyetler ödenmeden düşürülebileceğini gösteren başarılı bir örnektir.

III-TÜRKİYE' DE ENFLASYON VE ANTİ ENFLASYONİST İKTİSAT POLİTİKASI

Fiyatlar genel seviyesindeki yükselişler, Türkiye' de yoğun olarak 1970 sonrası gündemden inmemiştir. İkinci Dünya Savaşı' nın olağan dışı koşulları içinde oluşan fiyat artışları dışında. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970' e kadar enflasyonun yüzde 15' lcri geçmediği gözlemlenmektedir.

Günümüzde enflasyon rakamının Türkiye' de yüzde 50-70 sınırları arasında oluştuğu dikkate alındığında, 1970'lere kadar Türkiye' de öngörülen enflasyon rakamları kabul edilebilir rakamlar, hatta OECD ortalaması içinde yer alan ideal rakamlar olarak karşımıza çıkmakladır. Ancak, hiç kuşkusuz 1970' e kadar olan dönemde, şimdiki enflasyon rakamları ile

karşılaştırıldığında, bugün "hedef enflasyon" oranlan olarak kabul edilebilecek bu rakamlar, Türk toplumunda yine de "hayat pahalılığından" şikayet edilmesine neden olmuştur.

Tablo 1. Türkiye Ekonomisinin Temel Ekonomik Göstergeleri

Yillar	Enflas yon%	GSMH S	B.Hı zı%	GSMH Sektör Payları ve Büyüme Hm %		
				lanın	Sanayi	Hizmet
1970	8.1	19.030,97	4.4	30.7 (2.8)	17.5(0.5)	51.7 (7.3)
1971	16.5	17.245,49	7.0	30.2.(5.1)	17.8(8.9)	52.0(7.6)
1979	56.8	81.697,09	-0.5	23.2(-0.2)	20.7(-5.0)	56.1(1.1)
1980	115.6	68.390,10	-2.8	24.2(1.3)	20.5(3.6)	55.4(-4.1)
1981	33.9	71.50235	4.8	22.6(-1.8)	21.5(9.9)	55.9(5.8)
1982	21.9	64.210,00	3.1	22.7(3.3)	21.9(5.1)	55.4(23)
1985	44.9	66.891,89	4.J	19.4(-0.3)	23.6(6.5)	57.0(5)
1990	60.3	150.758,93	9.4	16.3(7)	25.9(4.9)	57.9(10.1)
1995	93.6	170.076,00	8.1	!4.4(U)	27.7(12.5)	57.9(7.7)
1996	80.4	181.821,00	7.1	14.0(4.6)	27.7 (6.8)	58.3(8.0)
1997	85.7	192.438,00	8.3	12.7(-2.2)	28.1(10.2)	59.2(9.0)
1998	84.6	204.592,00	3.8	13.1(7.4)	27.6(1.8)	5f.312.5I

Kaynak Dr.E.. Globus Aylık Ekonomi ve Finans Dergisi. Aralık 1999.S.3I

Tablodan da görülebileceği gibi düşük enflasyon tanımına girebilecek seviyelerde olan enflasyon çift basamaklı rakamlara 1971 yılı itibarıyla ulaşmıştır. Petrol krizinin tüm dünyada yaratmış olduğu olumsuzluklara paralel olarak , dışsal eksi ekonomik faktörler ve içsel eksi ekonomik faktörlerin etkisi ile Türkiye bir enflasyon kaosuna girmiş ve günümüze kadar 1970' li yılllar ve öncesinin seviyesini yakalayamamıştır.

Zamanla giderek yükselen enflasyon toplumda huzursuzluğun ve çalkantıların önemli etkenlerinden birisi haline gelmiş ve Türkiye' nin gündeminde ilk sıralara yerleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de enflasyonu gündemin ilk konuları arasına yerleştiren nedenleri incelemek yararlı olacaktır.

1-TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN NEDENLERİ

a). İktisadi Büyüme ile Enflasyon Arasındaki İlişki

Yakın dönemde, ancak özellikle 1983 sonrası, enflasyonun hızlanmasına paralel olarak," Türkiye İktisadi açıdan hızla büyümekte, bu durum ise enflasyona yol açmaktadır.", şeklinde bir hipotez kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Daha farklı bir şekilde söylenmek istenirse, Türkiye' nin büyümesi ve kalkınması için enflasyona katlanılması gerektiği savunulur hale gelmiştir.

Oysa, Cumhuriyet' in ilk yıllarından itibaren Türkiye' nin iktisadi açıdan büyümesi periyodlar halinde ele alındığında, Türkiye'nin 1984-1990 arasındaki süreçte gerçekleştirdiği ortalama büyümenin çok üstünde büyüme hızlarını yakalamış olduğu görülmektedir.

GSMH artışlarının ortajama %7' yi aştığı dönemlerde enflasyon Tablo 1' den de görüleceği üzere bugünkü seviyesiyle mukayese kabul etmeyecek derecede düşük seviyededir. O halde, iktisadi büyümedeki artışların en yüksek olduğu Atatürk döneminde enflasyon söz konusu bile değilken, 1980' de yüksek büyüme hızı ile birlikte yüksek enflasyon seviyesini anlayabilmek için GSMH yüzde artışına değil,sektörlerin GSMH' ya katkıları göz önüne almak gerekir. .

Y=C+I+G+(X-M) ise, bu durumda milli gelire tüketim yatırım ve dış açığın katkılarını incelemek konuya açıklık getirecektir. Genelde Türkiye Ekonomisinin iktisadi büyümesinde en büyük katkıyı tüketim gerçekleştirmektedir. Yani, tüketim harcamalarının ekonomi içindeki payı yatırım harcamalarından büyüktür.

Oysa, enflasyonla mücadele edilirken enflasyonun temel nedenlerinden birisi olan efektif talep-toplam arz dengesizliğini toplam arz lehine düzeltmek en istikrarlı yol olarak görülmektedir.

Toplam arzın arttırılması için ise arızi önlemlerin alınması yanında, yatırımların arttırılması şarttır. Çünkü, kurulu kapasite içinde verimliliği arttırma gibi çözümlerle üretim artışı belirli bir hedefe ulaşacaktır.. Bu nedenle yenileme yatırımları ve kurulu kapasiteye ek olarak yeni yatırımlar toplam arzı arttırabilmek için şart gözükmektedir.

Oysa, Türkiye' nin büyüme hızını arttırabilmek için tüketim pompalanmaktadır. Bu durum efektif talep-toplam arz eşitsizliğini kemikleştirmektedir. Bu da enflasyonla mücadelede önemli bir dezavantaj anlamına gelmektedir. O halde, kamu ve özel tüketim harcamalarını kısıp, tasarrufu teşvik edip, yatırımların GSMH'ya katkısını arttırarak enflasyonla mücadeleye karar kılmak hükümetlerin birincil politikası olarak ön plana çıkmaktadır.

b). Kamu Kesimi Dengesi

Türkiye'de yatırım-tasarruf dengesizliği kamu kesiminden kaynaklanmaktadır. Kamu kesiminde harcamalar ile gelirler arasındaki fark enflasyonun başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Çünkü harcamalar ve

gelirler arasındaki açık, ya da kamu kesiminin finansman açığı veya kamu kesimi borçlanma gereği Merkez Bankası emisyonu, iç borç ve dış borç ile karşılanmaya çalışılmaktadır.

Oysa, her üç finansman yolu da çeşitli şekillerde enflasyona sebebiyet vermektedir. Merkez Bankası'nın ya para basarak ya da mevcut kaynaklarından hazineye sağladığı kısa vadeli avans kullanımı, ya da hazinece gerçekleştirilen iç borçlanma ekonomide önemli sıkıntılar yaratmaktadır. Diğer yandan özel kesimde biriken tasarrufları kamu açıklarını kapatabilmek için kullanan hükümetler, bu anlamda bu kaynakları kullanarak yatırım gerçekleştirmek arzusunda olan özel kesim müteşebbislerinin de önünü kesmektedir. Ayrıca, iç borçlanmanın da cazip hale gelmesi için kamunun verdiği yüksek faizler bankacılık kesiminde mevduat ve sonrasında kredi faizlerinin yükselmesine yol açtığından, özel kesim ikinci bir noktadan daha yatırım yapamama sonucu ile karşı karşıya kalmaktadır..

Türkiye' de kamu kesimini oluşturan 6 grubun; yani, Konsolide Bütçe İdareleri (Genel ve Katma Bütçeli İdareler), Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Mahalli İdareler(İl ve İlçe Belediyeleri), Fonlar, Sosyal Güvenlik Kuruluşları ve Döner Sermayelerin her geçen gün artan harcama-gelir dengesizliği borçlanma gereğini arttırdıkça enflasyonla mücadele hayal hale gelmektedir.

O halde, hükümetlerin enflasyonla mücadelede seçecekleri politikalar kamu kesimi borçlanma gereğini azaltıcı ve nihayet sıfırlayıcı yönde olmalıdır.

1996 yılında 3.1 katrilyon TL olan iç borç stoku 1997 yılında 6.3 katrilyon TL' ye yükselmiştir. Bu rakam 1998 yılının sonunda da 9.5 katrilyon TL'ye ulaşmıştır. Yine 1996 yılında 84. 7 milyar dolar olan dış borç da 1997 yılında 92.2 milyar dolara ulaşmış olup 1998 yılı sonu itibarıyla da 95 milyar dolar olmuştur.

c). Enflasyon ve Para Arzı İlişkisi

Merkez Bankası'nın para programı çerçevesinde parasal büyüklükler üzerindeki kontrolü enflasyonla mücadelede önem teşkil etmekledir. Enflasyonist ortamda, sıkı para politikası uygulayacak olan Merkez Bankası, parasal büyüklüklerdeki büyümeyi cendereye alacaktır. Ekonominin büyüme hızına paralel olarak, ticari iş hacmindeki genişlemeyi aksatmayacak şekilde parasal büyüklüklerde de bir genişleme yaşanacaktır. Ancak, Merkez Bankası'nın bu konudaki başarısı hazine kanadının desteği olmadan mümkün değildir. Yine Merkez Bankası! nın ayrıca bankaların ellerindeki likitleri kontrol etmek amacıyla uyguladığı mevduat munzam karşılık ve disponibilite oranlarının yüksekliği de, kredi faizlerinin yüksek olmasına yol açmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisini yasal blokajları olmayan dolaylı mevduat toplama yöntemlerine itmiştir. Buna repo ve varlığa dayalı menkul kıymet (VDMK) satışlarını örnek göstermek mümkündür.

0 halde hazineninde desteği ile, destekleyici maliye politikası olmaksızın, Merkez Bankası'nın sıkı para politikası uygulayabilmesi için yön vereceği para programının başarı şansı gözükmemektedir. O halde, hükümetler enflasyola mücadelede, Merkez Bankasına parasal büyüklükleri denetiminde destekleyici politikalarla yön vermek mecburiyetindedir.

Bilindiği gibi ekonomide süre gelen bir enflasyonun en önemli kaynağı para arzı artışlarıdır. Miktar teorisi olarak bilinen bu görüşe göre reci üretim seviyesi ve paranın dolaşım hızı sabit kabul edildiğinde para arzında meydana gelen artışlar fiyatlar genel seviyesini arttıracaktır. Bu amaçla 1985-1998 yılları arasında para arzı ile fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişkileri, para arzının dar ve geniş anlamlı tanımları(M_1 ve M_2) ile toptan eşya fiyatları endeksi arasındaki ilişkiler doğrultusunda ele alarak, para arzının hem cari yıl hem de gecikmeli olarak enflasyonu ne oranda etkilediğini regrasyon analizi yoluyla bulabiliriz: Analizimizde kullanacağımız semboller:

M_1:Dar anlamlı para arzının, TEFE:Toptan Eşya Fiyal Endeksi

M_2:Geniş anlamlı para arzını.

M|i: Dar anlamlı para arzı endeks değerini.

M_2İ:Geniş anlamlı para arzı endeks değerini

M_1t-1: t-1 dönemindeki dar anlamlı para arzını,

$M_2$1-1: t-1 dönemindeki geniş anlamlı para arzını,

M| t: (t) dönemindeki dar anlamlı para arzını,

$M_2$1: (t) dönemindeki geniş anlamlı para arzını,

P_{gi}: (t) dönemindeki toptan eşya fiyatları endeks değerini göstermektedir.

Regrasyon analizindeki modelimiz ise;

(l)P_t=a+bM_1t

(2) P_t=a+bM_2t

(3) P_t=a+bMıt-l

(4) P_t=a+bM_2t-1 şeklindedir.

1 ve 2 nolu denklemler cari yıldaki) t) para arzının aynı yıldaki fiyatlar genel seviyesini, 3 ve4 nolu denklemler ise bir önceki dönemin para arzının cari yıldaki fiyatlar genel seviyesini etkilediğini belirlemek üzere kurulmuştur.

Elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir.

(1) Pt= 90.32+0.10İM ,t
R2=99.1

(2) Pt= 16.21+0.999 M_2t
R2=99.8

(3) Pt=-16872+0.201 M ,t-1
R2=99.5

(4) Pt=-12.15+0.078M_2t-1
R2=99.8

Kullandığımız regrasyon denklemlerinde fiyatlar genel seviyesi bağımlı değişken ideal ve geniş anlamlı para arzı bağımsız değişken alarak ele alınmıştır. Dar anlamlı para arzının fiyatlar genci seviyesini açıklama gücü oldukça yüksek çıkmıştır. Yani gerek cari dönem gerekse gecikmeli olarak dar anlamlı para arzının (M_1) 1985- 1998 dönemi için enflasyını açıklama gücü yüksektir. Ancak M_1' in regrasyon sonuçlarına göre etkisi 1 yıl gecikmeli olarak ele alındığında açıklama gücü daha yüksek çıkmıştır. Geniş tanımlı para arzı (M_2) nin enflasyonu açıklama gücü dar tanımlı para arzına göre daha yüksek çıkmıştır.

d).Yapısal Sorunlar

Gerçekte.Türkiye'de enflasyonun arzu edilebilir makul seviyelere çckilebilmesini engelleyen önemli etkenlerden birisi, mal ve hizmet üreten sektörlerin veya piyasaların eksik rekabet şartları içinde çalışıyor olmasıdır.

Bu durumda, rekabetin eksik olduğu ortamda firmalar her kötü dönemi, fiyat kırarak değil, üretimi azaltıp fiyat yükselterek geçirmektedirler. Hükümetlerce verilen teşvikler ise sektörlerin oligopolistik veya tekel yapısından kurtulmasında yeterli olmamaktadır.

Rekabetin eksik olduğu bir ortamda, ayrıca firmalar yüksek maliyetlerle üretim yapmayı sürdürdüklerinden, Türkiye'nin ihracat şansıda daralmaktadır. Üretim girdilerinin verimsiz ve yüksek maliyetli kullanımı ise maliyet enflasyonuna neden olan bir unsurdur. Bu durumda, hükümetlerin enflasyonla mücadelede başarılı olabilmeleri için sektörleri rekabet ortamına çekmeleri gerekmektedir.

Türkiye'de enflasyonla özellikle mücadelede ele alınması gereken bir konuda yapısal eksiklikler ve sorunlardır. Bu sorunlar hukuki ve idari alanda reformların gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yeni bir vergi reformu, kamu kesimini temsil eden kurumlarda hukuki ve idari reformlar, anti-tröst kanunu ve tüketici hakları gibi kanunlarla rekabetin kazandırılmasıdır. Kısaca, ekonominin yeniden yapılandırılması enflasyonla mücadelede şart gözükmektedir.

Ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısı içinde, kemikleşmiş "enflasyonla yaşama " olgusu da bir başka yapısal değişim isteyen konudur. Ancak, bu yapısal değişimin gerçekleştirilebilmesi için hükümetlerin enflasyonla mücadele inandırıcılığını kazanması gerekmektedir.

Bu noktaya kadar ifade edilmiş olan konular enflasyonun ana nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunlar, talep-maliyet ve yapısal enflasyon üçgenini oluşturan tüm aksaklıkları bünyesinde toplamaktadır. Enflasyonla başarılı bir mücadele için bu sorunların yeterli ölçüde Türkiye' de teşhis edilip edilmediği sorusu ise düşündürücüdür.

Türkiye' de yaşanan kronik enflasyon kıskacından kurtulabilmek için, sıkı para politikası, yavaş döviz kuru, daraltıcı maliye politikası ve ücret kontrolünü öngören Ortodoks politikaların kullanımı ise. Merkez Bankası, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi Türkiye ekonomisine yön veren kuruluşların birlikte dengeli ve bağlantılı-destekleyici politikalar oluşturamamaları nedeni ile başarı getirememiştir.

Oysa, iktidara gelerek kamu kesiminin ekonomi içindeki payını küçülten, toplam arzı arttırmaya ve sektörlerin rekabete açılmasını sağlamaya yönelik tedbirleri alan ve her türlü çıkar grubu baskısına rağmen politikasından vazgeçmeyen bir hükümet, kronik enflasyonu düşük enflasyon seviyesine çekebilir.

IV. SONUÇ

İncelemesi yapılan ülkelerin gerek siyasi ve gerek ekonomik yapıları arasında farklılıklar olmasına rağmen, enflasyonun kaynaklanış sebepleri konusunda büyük benzerlikler vardır. Enflasyonu önleme ve istikran sağlama amacıyla uygulanan istikrar programları da benzerlikler göstermesine rağmen, programların sonuçları farklılıklar göstermektedir.

incelenen tüm ülkelerde enflasyonun nedenleri arasında, para arzının artış hızı ilk sırada görünmektedir. Para arzının artışı ise kamu harcamaları artışının kamu gelirleri ile karşılanamaması nedeniyle ortaya çıkan açıklardan kaynaklanmaktadır.

Yine aynı ülkelerde sübvansiyonlar, transfer ödemeleri ve destekleme alımları bu açıkların artmasına neden olan etkenlerdir. Bu gider kalemleri yanında bu ülkelerin tümünde vergi gelirleri sürekli düşüş göstererek gelir-gider dengesi bozulmuştur. Bu gelir-gider dengesizliği de para arzı artışlarına neden olmaktadır. KİT' lerin politik çıkarlar ve baskılar nedeniyle düşük tutulan fiyatları ve aşın istihdam dolayısıyla verimli çalışmamaları da etkendir. Bu açıklar ise doğrudan bütçeye yük getirmekte ve parasal

genişlemeye yol açmaktadır.

Dışa bağımlılığı fazla bu nedenle, dış ticaret hadleri aleyhine gelişen ülkelerde, özellikle az sayıda mal ihracatçısı olanlarda, ihracat miktarlarının azalması nedeniyle ihracat gelirleri düşmektedir. Bu ise ithalat gereksinimlerini karşılayamaz duruma gelen ülkelerde, üretim olanaklarının kısılmasına yol açmaktadır.

Bunun yanı sıra genellikle incelenen bu ülkelerde gerek kamu harcamalarında planlanan kısıtlamalar ve gerekse bunların yol açtığı para arzı artışlarını kısma amaçları sadece kağıt üzerinde kalmıştır. Merkez Bankasının kredi yetkileri kısılmasına rağmen siyasi çıkarlar ya da baskılar yüzünden ayrıcalıklı krediler devam etmiştir. Yine vergileri arttırma çabaları sonuç vermemiş ve gelir-gider dengesi kurulamamıştır.

Bu ülkelerle Türkiye'yi karşılaştırdığımızda, genel olarak enflasyonun nedenleri ve gerekse istikrar programları arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Türkiye'de de enflasyonun kamu harcamaları ve dolayısıyla para arzı ile yakın ilişkisi olup, kamu harcamalarının da en önemli nedenlerinden birisi olarak KİT'ler görülmektedir. KİT ürün fiyatları politik amaçlı olarak düşük tutulurken, verimsiz çalışmaları ve aşırı istihdam nedeniyle zararlı çalışmaktadır. Yine sübvansiyonlar ve destekleme alımları da parasal genişlemenin nedenlerinden birisidir. 1980 sonrası değişen sanayileşme politikasının ardından faizlerin serbest bırakılması, faiz oranlarının yükselmesine neden olmuş ve artan kredi maliyetleri nedeniyle işletmeler finansman sıkıntısına girmişler ve özel sektör yatırımları durmuştur.

İhracatı teşvik amacıyla yapılan devalüasyonlar önce ihracatı arttırırken, ihracat artışı mevcut kapasitenin kullanımı ile karşılandığından bir süre sonra tıkanmaya başlamıştır. İthal maliyetlerinin artışı da iç fiyatlara baskı yapmıştır. İhracatı teşvik için getirilen vergi iadesi uygulamaları ve diğer teşvik kredileri, parasal genişlemeye neden olacak şekilde uygulanmıştır.

Vergi gelirlerinin düşüşü nedeniyle, kamu gelirleri kamu harcamalarını karşılayamadığı için yine parasal genişleme yaşanmıştır. Kaldı ki sıkı para ve maliye politikaları uygulanacağı söylenirken, tam tersine, ölü yatırımlar ile üretimi kısa dönemde arttırmayacak nitelikte yatırımlar yapılması da yine parasal genişlemeye neden olmuştur.

Anlaşılmaktadır ki, gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemde çözülebilen enflasyon problemi, ülkedeki yapısal bozukluklar giderilmedikçe uzun dönemde yeniden başlayacak ve hız kazanacaktır. O halde şunu söyleyebiliriz ki, kısa dönemde uygulanan politikalar yanında, uzun dönemli

politikalar ile yapısal bozuklukları gidermeye çalışmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

APAK, Sudi ,Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları ,Anahtar Yayınları,İstanbul,1993

A.CADOSO,EHna and DORNBUSCH Ruduger;"BraziI's Tropical Plan",American Economic Review, May 1987,Vbl:77, No.2.

CHOSSUDOVSKY. Michell. (Çev.Aydın Demirer);"IMF Berezilya'yı Nasıl Kurtardı", İktisat Dergisi,s.347,Yıl 30,Mart 1994.

DERELİ, Doğan; "Meksika Mali Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler". Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,s.7,Yıl 33,Temmuz 1986.

FRENKEL,Roberto. "Heteredoks TIieory and Policy (The Plan Austral in Argentina)", Journal of Developmenl Economics,27(1987), Nort Holland.

FISCHER,Stanley "The Stabilization Program, 1985-86", Amerikan Economic Reviewv, May 1987,Vol:77,No.2.

HEYMANN, Daniel.Thc Austral Plan",The Economic Review,May 1987,Vol77,no.2,s.284

H.MELTZER.Alan. ;(Book Rcview, Michael Bruno;Crisis, Stabilization and Economic Rcform,Therapy by Consensus, Clerendon Press,Oxford 1993)"Heteredoks Policy and Economic Stabilization",Journal of Monetary Economics 34(1994).

Globus Aylık Ekonomi ve Finans Dergisi, Aralık 1999.

ÖNDER, İzzettin, TÜREL, Oktar vd..; "Türkiye' de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar",İktisat Politikası Seçenekleri-2,Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1983.

PARASIZ,İlker,Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996.

SAĞLAM, Dündar."Meksika Ekonomik Krizi" Banka ve Ekonomik Yorumlar dergisi,S.l,Yıl 33,Ocak 1996.

YAMAN, Galip. "Gelişme Stratejileri ve Slabilizasyon Politikaları". Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

Pumlupınar Üniversitesi
Sayı: 5

Sosyal Milimler Dergisi
Haziran 2001

TÜRKİYE'NİN ÖZELLEŞTİRME ENGELLERİNİ AŞABİLME KAPASİTESİ

Doç. Dr. Ömer EROĞLU*

ÖZET

Türkiye'de, 1980'li Dönemlerde, ekonomik liberalizasyon politika/arının bir parçası olarak, özelleştirme uygulamaları gündemin önemli bir maddesi haline gelmiştir. Bu çalışmada, özeleştirmeye karar vermiş olan ülkemizde, özelleştirmenin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için, özelleştirmenin sorunları, engelleri, ön şartları ve bunları aşabilme kapasitesinin olup olmadığı araştırılmıştır. Siyasi istikrarsızlık, açık veren kamu maliyesi, işlevini tam olarak yerine getiremeyen sermaye piyasası ve bankacılık sektörü özelleştirme sürecinin önündeki engellerdir. Ancak özelleştirme için özel sektörün gücünün, teknoloji düzeyinin, kamu bürokratlarının ve yöneticilerin yeter/i olduğu görülmektedir.

ABSTRACT

//; conjunction with economic liberalization policies during 1980's, Turkish governments fiave been trying to privatize its state owned enterprises. in this Study. the problems, obstacles and prereauisites of privatization are been investigated. Especially political iustabi/ity, budget deficil. stock market and bank sector which have become unable tofunction their cluties are important problems infront of privatization. From the ang/e of other prerecpuisites of privatization, a capable private sector. talanted public bureaucrats, pioneer private sector managers can be overcome in the country.

Süleyman Demirel Üniversitesi, U.B.F. İktisat Politikası Anabilim Dalı öğretim Elemanı.

GİRİŞ.

Türkiye, KİT'lerin ve ekonominin etkin ve verimli hale getirilebilmesi . kamu açıklarının kapatılması, sermayenin tabana yayılması, rekabetin geliştirilmesi, ticari kararlarda politik müdahalenin önlenmesi gibi amaçlara ulaşmak için gerçekleştirmek zorunda olduğu yapısal reformlar çerçevesinde özelleştirmeyi de bir an önce uygulamaya koymak için gayret etmektedir.

Dünyada 1970*li yıllarda ülkeleri etkisi altına alan ekonomik libcralizasyon politikalarına paralel olarak, Türkiye de 1980'li dönemlerde dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya koymuş ve bu politikaların bir parçası olarak özelleştirme uygulamaları gündemin önemli bir maddesi haline gelmiştir.

Özelleştirmeye karar veren her ülke gibi, Türkiye de özelleştirmenin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için. özelleştirmenin sorunlarını, engellerini, ön şartlarını ve bunları aşabilme kapasitesinin olup olmadığını bilmek zorundadır.
Ülkemizde, Özal Hükûmetinin iktidar olmasının hemen ardından 1984 yılında Boğaziçi Köprüsü Gelir Ortaklığı Senetlerinin halka satışı ile başlayan özelleştirme, aradan geçen bunca süreye rağmen tamamlanamamıştır.

Türkiye'nin yeryüzündeki diğer ülkelere göre, özelleştirme konusunda başarılı olamamasında, gerekli hukukî ve teknik altyapı oluşturulmaksızın, özelleştirmeye hazırlıksız başlanması, yeterli kamu oyu desteği ve toplumsal uzlaşmanın sağlanamaması, özelleştirmenin sermayeyi tabana yayma amacından uzaklaştırılarak, bazı siyasî ve ekonomik gruplar lehine yapılması gibi sebepler etken olmuştur. Ayrıca ülkede sık sık hükûmetlerin değişmesi, bir başka deyişle siyasal istikrarsızlık da özelleştirmenin tamamlanamamasında önemli pay sahibidir.

Bu çalışmada, literatürde Özelleştirmenin ön şartları gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde değişik boyutlar gösterdiğinden ilk olarak Türkiye'nin ekonomik gelişme düzeyi hakkında bir fikir edinilmeye çalışılmış, daha sonra, özelleştirme için ülkemizin ekonomik, politik ve kurumsal yapısının gerekli ön şartlan taşıyıp taşımadığı incelenmiştir.

1. Özelleştirme Teorisi

1.1. Özelleştirme Kavramının Tanımı:

Özelleştirmenin ekonomi, hukuk, işletme, yönetim, politika gibi birçok disiplinin ilgi alanına girmesi nedeniyle, değişik disiplin ve değişik yaklaşımlara göre çeşitli tanımları yapılmaktadır.[1]

[1] Aklan. Coşkun Can, Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine, Akbelim Matbaa». İzmir, 1992, s. 69

Geniş anlamda özelleştirme, devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması: dar anlamda özelleştirme ise, kamu iktisadî teşebbüslerinin mülkiyet, fonksiyon, faaliyet, yönetim ve organizasyonunun kamu sektöründen özel sektöre devrcdilmesidir.[2]

Geniş anlamda özelleştirme ekonomik faaliyetlerin liberalize edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Dar anlamda özelleştirme, bir başka deyişle KİT'lerin satışı ise ekonomik liberalizasyon politikalarının uygulamaya konulmasından sonra düşünülmesi gereken bir ekonomi politika aracıdır.

1.2. Özelleştirmenin Teorik Temelleri ve Amaçları

Ekonomik faaliyetlerin bireyler ve özgür girişimciler tarafından yürütülmesini devletin ekonomik alandaki müdahalesini minimum düzeyde tutulmasını öngören klasik iktisat teorisi (Liberalizm - Laissez Faire) 1929 büyük ekonomik bunalımının çözülmesinde yetersiz kaldı.

Keynezyen iktisat teorisi devletin ekonomik yapı içerisinde aktif bir rol oynayarak, iktisat, maliye, para ve kredi, dış ticaret, kamu girişimciliği politikalarıyla toplumsal refahın artırılmasında görevli olduğunu ileri sürdü. Gelişmiş ülkelerde uygulamaya konulan ve başarılı sonuçlara yol açan Keynezyen iktisat teorisi 196()'lı yılların sonlarına doğru karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde yetersiz kalarak önemini yitirmeye başladı.

1970'li yılların sonlarına doğru, temelde liberal ekonomik politikalara dayanan ancak bu politikaları yeniden yorumlayan iktisat politikaları geliştirildi. Monelerizm, Rasyonel Beklentiler Teorisi, Arz-Yönlü iktisat teorileri bu tür iktisat politikalarının en önemlilerindcndir. Ayrıca, Kamu Tercihi Teorisi, Keynezyen iktisat teorisini eleştirerek, çağdaş iktisadî sorunlara "Anayasal İktisat Politikası" adı altında farklı çözümler önermektedir.' Gerek monetaristler, gerekse rasyonel beklentiler teorisyenleri devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkarak özelleştirme düşüncesini savunmuşlardır.

Özelleştirme teorisyenlerinin ana teması, kamu sektörünün ekonomideki payının azaltılarak ekonominin etkin hale getirilmesidir. Ekonomik etkinlik ne üretilmesi gerektiğine karar veren seçim özgürlüğüne sahip tüketicilerle, üretim maliyetini rekabetçi baskılar nedeniyle düşük tutmaya mecbur olan özel sektör tarafından sağlanır.[4] Teorinin genel varsayımına göre özel sektör firmaları daha etkin faaliyet göstermek üzere daha fazla motivasyona sahiptirler. Yenilikçi, araştırma ve geliştirmeye, maliyeti düşürmeye yönelik

[2] Cowan. L. Gray. Privatization in The Developing World, New York. 1990, s. 6
[3] Aklan. Coşkun Can. 1992. a.g.e.. s. 94
[4] Rothenberg Pack, Janet. "The Opportunities and Constraints of Privatization", in Privatization and its Alternatives. Ed. William T. Gormley. Jr. The University of Wisconsin Press. Wİ8consin, 1991, s. 287.

motivasyonlar da özel sektörde daha fazladır. Özel sektör, kamu sektörünün bürokratik işlemleri ve katı çalışma kurallarıyla bağlı olmadığı için yeni teknolojileri uygulama konusunda daha fazla imkana sahiptir.[5]

Özelleştirme temelde, sağlıklı bir ekonomik yapıya, özel sektörün özgür faaliyetleri sonucunda ulaşılabilir inanema dayanmaktadır.[6] Ancak özelleştirme ülkeden ülkeye değişen bir çok değişik amaçlarla uygulamaya konulmaktadır. Bu amaçlar, ekonomide etkinlik ve verimliliğinin sağlanması, kamu bütçesine gelir temin etmek, sermayenin tabana yayılması, rekabetin yaygınlaştırılması, kararlarda özgürlük, demokrasi ve özel sektör kültürünün yaygınlaştırılması, teknolojik gelişmelerin sağlanması şeklinde özetlenebilir.

Borçların hisse senedine dönüştürülmesi bir başka özelleştirme amacı olabilir. Uluslararası finans kuruluşları gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin süregelen borç sorunlarının çözümü için, borçların hisse senedine dönüştürülmesi konusuna büyük önem vermektedirler.[7] A.B.D., Kanada, Japonya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin kontrolündeki uluslararası finans kuruluşları önceleri KİT'ler kanalıyla ekonomik kalkınmayı teşvik ederken, şimdi devletin ekonomik faaliyetlerinin daraltılmasını savunmaktadırlar.[8]

Öte yandan liberalizasyon politikaları sonucunda global ekonomiye entegre olmak suretiyle ekonomik avantajlar temin etmek de özelleştirmenin amaçları arasında sayılmaktadır."

1.3. Özelleştirme Yanlısı ve Karşıtı Görüşler:

Özelleştirme ile ilgili literatür, özelleştirmenin faydalarını anlatan ve tehlikeleri ile ilgili ikazlarda bulunan birçok iddialarla doludur. Özelleştirme yanlılarına göre kamu sektörü tarafından yürütülen herhangi bir faaliyet, hapishane, itfaiye, eğitim ve güvenlik hizmetleri de dahil olmak üzere, özelleştirildiği takdirde gelişme gösterecektir.[111] Özelleştirme karşıtları ise, özelleştirmenin kamu hizmetlerinde daralma ve etik yönünden kokuşmaya yol açacağı görüşündedirler.

Özelleştirme yanlısı görüşler, ekonomik temelde verimlilik analizlerine dayanmakladır. Buna göre kâr maksimizasyonu peşinde koşan rekabetçi firmalar özellikleri iyi tarif edilmiş bir mal ve hizmeti en düşük

[5] Rothcnbcrg Pack. Janet. 1991, a.g.e., s.288

[6] "Six Reason For Privatizing". 1990. Euromoney. UK. s. I.

[7] Bentley. R. Debi Conversion in Latin America", Colombia Journal of World Business. Vol: 37. 1986. s. 40.

[8] Aylen. Jonalhan. "Privatization in Developing Countries". Lloyds Bank Review. Vol: 15. 1987. s.30.

Lliiker. Paul.. "Privatization in Eastern Europe: What the Potential Foreign Investor Needs to Know" Business Economics. Vol: 25. 1990 s. 18.

[111] Brody. M. "Buy the Brooklyn Bridge: Privatized Toll Roads Will Profit from Financial Gridlock". Barrons, Nov, 27, 1989, s. 11

maliyetle üreteceklerdir. Çünkü özel sektör, kamu sektörüne nazaran kaynakların israf edilmemesi konusunda çok daha dikkatlidir ve düşük maliyetle mal ve hizmet üretiminde daha etkindir.[11] Kamu yöneticilerinin ise başında bulundukları işletmelerin kârlılığı ve verimliliği konusunda herhangi bir endişeleri yoktur. Bu nedenle kamu sektörü tarafından yürütülen bütün ekonomik faaliyetler özel sektöre devredildiği takdirde mal ve hizmet üretiminde etkinlik ve verimlilik artacak, ekonomi bütünüyle etkinleşecektir.

Özelleştirme karşıtları ise uzun dönemde özelleştirmenin hizmet maliyetlerini düşüreceğini beklemenin,doğru olmadığını ileri sürmektedirler. Şayet tek bir şirket tarafından sunulan hizmetin tek müşterisi devlet ise, etkinsizlik kaçınılmaz olacaktır.[12] Bundan başka, özelleştirmenin maliyetleri düşürüp, etkinliği artıracağını ileri sürenler, özel şirketlerin kârlı ve kolay kesimlere hizmet eğiliminde olduğunu, zor ve kârsız hizmetlerin ihmal edileceğini görmezlikten gelmektedirler.[13]

Özelleştirme karşıtlarına göre, Özelleştirme dolayısıyla ortaya çıkan maliyet düşüşleri ücretlerdeki düşüşlerden veya yarım gün çalıştırılan işçilerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda özelleştirme kamu işçileri üzerine yüklenen zararlardan başka bir şey değildir, özelleştirme dolayısıyla ortaya çıkan etkinlikle ilgili veriler mal ve hizmet kalitesi konusunda herhangi bir fikir vermemektedir. Bu nedenle düşük maliyetlerin etkinlikten mi yoksa kalitenin düşürülmesinden mi kaynaklandığını tespit etmek mümkün değildir.[14] Özelleştirme belki maliyetlerde düşüşe yol açabilir ancak özelleştirmeyle verimlilik artışı sağlanabileceği konusu çok tartışmalıdır.[15]

1.4. Özelleştirmenin Sorunları

Özelleştirmenin sorunları ortamdan ortama değişiklik arzetmektedir. Özelleştirme dünya çapında bir olgu haline dönüşmüş, ancak özelleştirme ile ilgili sorunlar ve zihinlerdeki sorular henüz tam bir açıklıkla çözülebilmiş değildir. Özelleştirmenin bütün ortamlardaki en büyük sorunu özelleştirme teorisinin deneysel bir destekten mahrum olmasıdır. Kısaca "özel sektör verimlidir, kamu sektörü verimsizdir" şeklinde ifade edilebilecek olan özelleştirme teorisinin doğru olduğunu ispat edebilecek bilimsel veriler henüz elimizde mevcut değildir. KİT'lerin serbest piyasa güçleriyle baş başa bırakılmasının verimlilik ve ekinliği artırıp artırmadığı konusu henüz açıklığa kavuşmamıştır.[16]

[11] Savaş, E.S., Privatization: The Key to Better Government, Chatham, N.J. Chatham House. 1987. s. 17

[12] Bailey, R.W., "Uses and Misuses of Privatization", in S.H. Hanke (ed) Prospects for Privatization Academy of Political Sience. New York. 1987. s. 138 - 152.

[13] Barnekov, Timothy K. Raffel. Jeffrey A., "Public Management of Privatization". Public Productivity & Mgmt Review, Vol:14, 1990. s.137

[14] Star. P.. "The Limits of Privatization". İn S.H. Hanke (ed) Prospects for Privatization, Academy of Political Science, New York. 1987. s. 132.

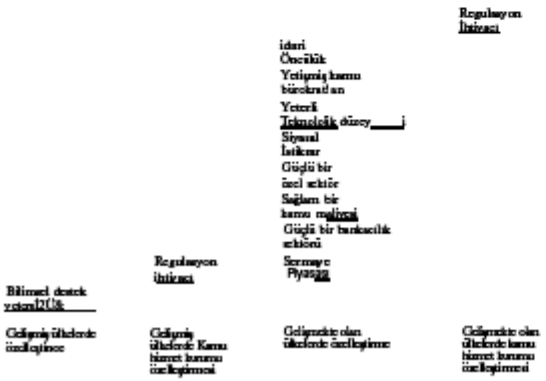
[15] Barnekov, Timothy K. Raffel. Jeffrey A, a.g.e.. 1990, s. 150

[16] Yarrow. George, "Privatization and Economic Performance in Briiain; A. Coumern.", Carnegie-Rochester Conference Series on Public Pnlirv M"ıh»,ıs-ı- M-

Birçok durumda, özelleştirmenin bir sonucu olarak, kârlılık ve işgücü verimliliğinde artış trendleri gözlenmiştir, ancak aynı durum özel sektör için olduğu kadar, kamu sektörü için de geçerlidir.[7] Kamu sektörü elinde faaliyet gösteren işletmelerden verimli olanlar olduğu gibi özel sektörce işletilen kuruluşlardan verimsiz çalışanlar da mevcuttur. Verimlilik açısından, işletmelerin kamu sektörü veya özel sektör tarafından çalıştırılıp çalıştırılmadıkları değil, rekabet ortamında çalışıp çalışmadıkları önemlidir.

Özelleştirmenin gelişmiş ülkelerdeki problemleri ile azgelişmiş ülkelerdeki problemleri farklı boyutlar ihtiva etmektedir. Kamu hizmet kurumu niteliğindeki KİT'lerin özelleştirilmesinin ilave bir sorunu da tekelci yapıları nedeniyle çok iyi tasarlanmış bir düzenleyici sisteme mutlak surette ihtiyaç duyulmasıdır. Aşağıdaki şekilde değişik şart ve ortamlarda özelleştirmenin sorunları sistematik olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Şeklin sol tarafında gelişmiş ülkelerdeki sorunlar gösterilmektedir. Sol taraftaki birinci sütun özel mülkiyet ve işletmenin daha etkin ve verimli olduğu şeklindeki özelleştirme teorisinin bilimsel destekten mahrum kalması ile ilgili problemi sembolize etmektedir. Bu durum özelleştirme yanlısı ve karşıtı siyasî tartışmaların merkezini oluşturmaktadır. Takibeden her sütun kamu hizmet kurumu niteliğindeki KİT'lerin gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerdeki özelleştirilmeleriyle ilgili spesifik sorunları tasvir etmektedir. Örneğin ikinci sütunda kamu hizmet kurumu niteliğindeki kuruluşların özelleştirilmesi durumunda tüketicilere tekel fiyatlarıyla hizmet verilmesini ve tüketicilerin mağdur edilmesini önleyebilmek için regulasyona ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir.

Sekil 1: Özelleştirmenin Değişik Ortam ve Şartlardaki Sorunları

— • : Soran bitişik ortama transfer edilebilir özelliktedir.
Kaynak: Tarafımızdan tasarlanmıştır.

[7] Yarrow, George. 1989, A.g.e. s. 310

Ülke kamu maliyesi sağlam bir yapıya sahip midir? Özel sektörün oücü ne konumdadır? Ülkede siyasal istikrar mevcut mudur? Çok uluslu şirketlerin ulusal bağımsızlığa yönelik tehditleri önlenebilecek midir? Karmaşık nitelikteki özelleştirmeleri yapabilecek kamu bürokratları mevcut mudur? Özel sektör işletmelerinde öncülük yapabilecek girişimci yöneticiler var mıdır? Tekelci uygulamaları önlemek üzere regulasyon yapılmış mıdır? oibi çok önemli sorulara gönül rahatlatıcı cevaplar verilmeksizin yapılan özelleştirmeler ileri ki dönemlerde baş ağrıtıcı sorunların kaynağı haline dönüşebilir.

Gelişmiş ülkelerde kamu hizmet kurumu niteliğindeki KİT'lerin özelleştirilmesi düzenleyici bir alt yapının kurulması gibi çok önemli sorunu gündeme getirmektedir. İyi tasarlanmış bir düzenleyici sistem kurulmaksızm kamu yararının korunması mümkün değildir.[18] Çünkü kamu hizmet kurumu niteliğindeki KİT'ler doğal tekellerdir. Mülkiyetin kamudan özele devredilmesi sadece özel bir lekelin oluşturulmasıyla sonuçlanır ki bu da etkinlik ve verimlilik artışına katkıda bulunacak bir unsur değildir. Aksine büyük rahatsızlıklara yol açabilir. Regulasyon kapsamı dengeli tutulmadığı takdirde ise, ya halka zarar verecek bir nitelik arzeder veya kurumu çalıştıranları başarısız kılmaya götürebilecek kadar sınırlayıcı olabilir.

Azgelişmiş ülkelerdeki özelleştirme ise gelişmiş ülkelerden çok daha fazla sorunlar, problemler ihtiva etmektedir. Azgelişmiş ülkelerin politik, ekonomik ve kurumsal çerçevesi, atmosferi gelişmiş ülkelerden belirgin bir şekilde farklıdır.[19] Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerde özelleştirme icraatlarını haklı çıkarmak üzere ileri sürülen teoriler ve ampirik deliller az gelişmiş ülkeler için geçerli değildir.

Birçok bilim adamı, özelleştirme ve finansal modernizasyon için gelişmiş bir sermaye piyasasının varlığını zarurî görmektedirler.[20] Şayet aktif bir sermaye piyasası mevcut ise, KİT'lerin satışını yürütebilmek için hızlı bir araç haline dönüşebilir ve bunun karşılığında da piyasanın kendisi güçlü bir yapıya kavuşur. Sermaye piyasasının mevcudiyeti ülkedeki özel sektörün gelişmesi için de gerekli olan ön şartlardan birinin varlığına dair önemli bir delildir.

Mali piyasaların önemli bir unsuru olarak bankacılık sektörü de temel fonksiyonu olan tasarrufları yatırımlara dönüştürme görevini yerine getirebilmelidir. Aynı zamanda yeterli bir mali ve fiziki alt yapıya sahip bulunmalı, ucuz işletme ve yatırım kredileriyle özel sektör işletmelerini destekleyebilecek nitelikte olmalıdır.

[18] Crafts, Nick, "Time to Rethink Privatization", Management Today, Vol: 85, 1988.

[19] Gill-Chin, Um. And Richard J. Moore. "Privatization in Developing Countries: Ideal and Reality." International Journal of Public Administration, Vol: 12, January, 1989. s. 137

[20] Murphy, Paul, "Turkey, the good, the Bad and the Ugly", Banker, UK. Vol:138, March, 1988, s. 62-75

Özelleştirmenin ülke açısından bir felaketle sonuçlanmaması için, o ülkenin mutlak surette sağlam bir kamu maliyesine sahip olması bir başka ön şart olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomisini kayıt altına alamamış, kamu harcamalarında gelir gider dengesini kuramamış, gelirlerinin büyük bir bölümünü iç ve dış borç anapara ve faiz ödemelerine ayırmak zorunda kalan ülkeler yıllarca uğraşıp meydana getirdikleri KİT'leri bir oldu bitti ile uluslararası sermayeye kaptırabilirler.

Az gelişmiş ülkelerde özel sektörün kapasitesi de özelleştirmeye yardımcı olabilecek mahiyette olmayabilir. Özelleştirme ekonomik faaliyetlerde daha az devlet, daha fazla ferdî sorumluluk gerektirir.[21] Ferdî sorumluluğu gerektiren davranış biçimlerinin yaygın olmadığı az gelişmiş ülkelerde özelleştirmenin başarılı olabilmesi için, ferdî sorumluluk kültürünün olumlu yönde değişmesi ve kuvvetli bir özel sektörün ülke ekonomisinde dominant faktör olarak faaliyet göstermesi zaruridir.

İstikrar içinde ülkeyi yöneten bir siyasal otoritenin mevcudiyeti muhakkak ki her açıdan her ülke için önemli bir husustur. İstikrarı yakalamış bir siyasal otoritenin özelleştirme yapabilmesi için her şeyden önce siyasal iradenin özelleştirme yönünde oluşması gereklidir. Özelleştirmeyi düşünmeyen bir siyasal iradenin, elbette ki özelleştirme icraatlarını ortaya koyması beklenemez. Öte yandan hararetle özelleştirme arzusunda bulunan bir siyasal otoritenin de özelleştirme uygulamalarını başarıyla yerine getirebilmesi için, mutlaka siyasal istikrarı yakalamış olması zarureti vardır. Türkiye'de özelleştirme icraatının 15 yılı aşkın bir süredir tartışmalar içinde halâ tamamlanamamış olmasında ülkedeki siyasal istikrarsızlığın da önemli payı bulunmaktadır.

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerini devam ettirebilmek, hizmet kalitesini sürekli yükseltebilmek için yeterli bir teknolojik temel gereklidir. Halbuki birçok az gelişmiş ülke teknik kapasite, araç ve ekipmandan mahrumdurlar. Teknolojik imkân, yenilik ve buluşlar için yabancı firmalara bağımlıdırlar.

Özelleştirmede rekabetçi güçlerin başarılı bir şekilde kullanılabilmesi için uygun yasal ve idarî düzenlemelerle birlikte, bu kuralların maharetli kamu bürokratları tarafından başarılı bir şekilde uygulamaya konulabilmesi gereklidir. Özelleştirme, özel girişimcilerin kârını garanti edecek düzenlemeler kadar, kamu yararına da garanti edecek düzenlemeleri zaruri kılar. Bu hassas ve önemli meseleler, kabiliyetli, yetişmiş devlet bürokratları olmaksızın çözüme kavuşturulamaz.[22]

[21] Molz, Rick, "Privatization of Government Enterprise: The Callenge to Management". Management International Review, Germany, Vol:29, 1989, s 37

[22] Levine, Charles H. R Guy Peters, and Frank J. Thompson, 1990, a.g.e.

Azgelişmiş ülkelerde özel sektörü yönlendirecek yetişmiş bir öncü yönetici grubun olmaması nedeniyle büyük çaplı özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi çok zordur.[23] Bu ülkelerin çoğunda, büyük hacimli özel sektör işletmelerini yönetebilecek kapasitedeki tecrübeli ve iyi yetişmiş yöneticiler, yönetim kabiliyetlerini kamu sektöründe geliştirmişlerdir. Politikleşmiş bürokrasiyi yönetmeye alışmış bu tür yöneticiler serbest rekabet ortamındaki sektörleri idare edebilecek maharete sahip olmayabilirler.[24]

Bütün bu ön şart ve engellere ilave olarak her ülke ve ayrı ayrı her özelleştirme kendine mahsus karakteristiklere sahiptir. Bu nedenle özelleştirme hakkındaki genellemeler münferit ülke ve özelleştirmeler hakkında geçerli olmayabilir. Gelişmekte olan ülkelerde söz konusu olan bu olumsuzlukların malî otonominin olmaması, yetersiz teşvikler, kaliteli personelin cezbedilememesi ve tutulamaması, hizmet ve fiyatla ilgili kararlarda politik etkiler, sermaye piyasalarına ulaşabilme imkansızlığı gibi nedenlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.[25]

Şu ana kadar ileri sürülen fikirlerden de anlaşılacağı üzere Gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme tamamıyle farklı boyutlar arz etmektedir. Bu noktada, o halde Türkiye gelişmiş bir ülke midir, yoksa azgelişmiş bir ülke midir? sorusu gündeme gelmektedir.

Türkiye'nin ekonomik, mali ve sosyal göstergeleri değerlendirilmesi sonucunda, 1998 yılında satın alma gücü parkesine göre, dünyanın 18. Büyük ekonomisine sahip olmasına ve 1999 yılında G-20'lere katılmasına rağmen, Gelişmiş ülkeler grubuna henüz dahil olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye 1998 yılı itibariyle 3.224 Dolar civarındaki kişi başına düşen milli geliri ile yüksek orta gelirli ülkeler grubunda bir yükselen Pazar (Emerging Markcis) ülkesidir. Satın alma gücü parkesine göre fert başına düşen gelire bakacak olursak; söz konusu rakam 1997 yılı itibariyle 6430 Dolar olup; ülkemiz dünya ülkeleri arasında 43. sırada yer almaktadır.[26]

Türkiye 1998 yılında 204 milyar Dolarlık GSMH ile dünyada 23. ve satın alma gücü parkesine göre de 405 milyar Dolarlık GSMH ile dünyanın 16. büyük ekonomik gücüdür. Türkiye, 1998 yılında dış piyasalarda rekabet gücü açısından, dünyada 33. sıradadır. Yine 1998 yılı itibarıyla Türkiye, dünyada, iç ekonomik performansı açısından 38., globalleşme açısından 31., finansman açısından 26., altyapı yeterliliği açısından 39., bilim ve teknoloji yönünden 35.ve insan kaynağı bakımından da 39. sırada yer almaktadır.[27] Bu

[23] Molz, Rick. 1989. a.g.e., s. 37

[24] A.g.e., s. 38

[25] Lemer, Norman, "Telecom Privatization \VB Aid İntel Üsers.", Network World, 7 April 30, 1990, s. 38

[26] Rakamlar için bkz : World Bank. World Development Repon 1998/99; IMD, The World Competitiveness Yearbook, 1998.

[27] Çarıkçı, E., "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri". Yeni Türkiye, C. II, Sayı: 28, Temmuz-Ağustos 1999, s. 538-539.

göstergeler Türkiye'nin büyük ve gelişmekte olan bir ülke olduğunu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Türkiye bir gelişmekte olan bir ülke olduğuna göre özelleştirme konusundaki tavrını daha da dikkatli olarak belirlemek durumundadır. Bu takdirde, ülkedeki sermaye piyasasının, bankacılık sektörünün, özel sektörün, teknolojik düzeyin, siyasal istikrarın, kamu maliyesinin, kamu bürokratları ve özel sektör öncü girişimcilerinin konumunu gözden geçirmek zarureti doğmaktadır.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, Türkiye'nin özelleştirmenin ön şartlarını taşıyıp taşımadığı irdelenecektir.

2. Türkiye'de KİT'lerin Özelleştirilmesi

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında karma ekonomi diye nitelenen bir yapıya sahip olan Türkiye ilk yıllarda devletçi bir politika uygulamıştır. Yerli endüstriyi geliştirmek ve ülke içindeki şirketleri korumak maksadıyla 1980'lere kadar içe dönük, ithal ikameci bir politika izlenerek, 193ü'lu yılların ilk dönemlerinden 1970'li yılların sonuna kadar yetişmiş eleman ve özel sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle KİT'ler ülkenin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede kullanılan en önemli araç oldular. Özel sektörün kapasitesi son derece yetersiz, girişimci yok denecek kadar az idi. KİT'ler modern Türkiye'yi geliştirmede vazgeçilmesi mümkün olmayan ekonomik kuruluşlar durumundaydılar. Bu kuruluşlar, yerli elit işadamı fiziksel ve beşeri sermaye noksanlığını telafi ettiler.[28]

KİT'ler Türkiye'nin ekonomik gelişmesine başarılı bir şekilde katkıda bulunmuşlar ve kârlı işletmeler olarak faaliyet göstermişlerdir. Sonuç olarak, KİT'lerin verimsiz zarar eden işletmeler oldukları bu nedenle özelleştirilmesinin ülke yararları açısından zarurî olduğu şeklinde az gelişmiş ülkelerde yaygın bir şekilde ileri sürülen iddia Türkiye gerçeklerine uymamaktadır.

Yaygın inanışın tersine, KİT'ler Türkiye'de geçmişte genellikle kâr eden kuruluşlar idiler, günümüzde de bir çoğu kârlı kuruluşlardır. Özelleştirme kapsamında olan kuruluşlar da dahil olmak üzere işletmeci KİT'lerin dönem kârı 1985 yılında toplam 1 trilyon 274 milyar TL iken, 1997 yılında 402 trilyon 437 milyar TL olmuştur. KİT'ler bu dönemde 1990 ve 1994 yılları arasında zarar etmişlerdir. 1990 yılında KİT'lerin dönem zararı toplam 1 trilyon 424 milyar 1994 yılında ise 84 trilyon 439 milyar TL dir.[29]

[28] Öniş, Ziya. "The Evaluation of Privatization in Turkey : The İnstitutional Conte\, of Public - Enterprise Reform" International Journal of Miıkle East Studies, Vol:23. 1991, s. 163
[29] DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998). Aralık 1997. s. 90-91

Demek ki gerekli tedbirler alındığı takdirde KİT'ler kârlı kuruluşlar olarak faaliyetlerini devam ettirebilmektedirler.

Devletin ekonomideki payını azaltmak maksadıyla ekonomi politikası 1980 li yıllarda, serbest piyasa güçlerine daha fazla önem veren uygulamalarla birlikte ithal ikameci büyüme modelinden ihracata yönelik büyüme politikalarına dönüştürüldü. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra 1983 yılında yapılan ilk demokratik seçimler sonucunda işbaşına gelen Özal hükümeti, serbest piyasa ekonomisinin ülkede daha da gelişebilmesi için özelleştirmeyi en önemli gündem maddelerinden biri olarak ele aldı. Bu hükümet özelleştirme için bir mastef plan hazırlaması konusunu bir Amerikan Bankası olan Morgan Guarantee ihale etti. Morgan Guarantee 1986 yılında o dönemlerde Türk endüstriyel üretiminin % 40 ını gerçekleştiren birçok KİT'in özelleştirilmesini kapsayan bir plan sundu.[30] İlk özelleştirme 1984 yılında Boğaz Köprüsü gelir ortaklığı senetlerinin halka satışı yoluyla gerçekleştirildi. Keban ve Oymapmar Elektrik Santralleri de 1985 yılında aynı metodla halka satıldı.

Ülkede özelleştirme uygulamalarının ivme kazandığı 1985 yılı ile 1999 yılları arasında satış, temettü ve diğer gelirlerle birlikte toplam 4,8 Milyar dolarlık özelleştirme geliri elde edilmiştir. Aynı dönemde özelleştirme uygulamaları çerçevesinde yaklaşık 4,6 Milyar dolar gider söz konusudur. Bu giderlerin % 60'a yaklaşan bir oranı özelleştirilen kuruluşlara sermaye iştiraki ve borç biçiminde aktarılan finansmanlardan oluşmaktadır.[31]

Türkiye'de özelleştirilen kuruluşlann bir bölümü tamamı kamuya ait KIT statüsündeki kuruluşlardır. Diğer bir bölümü ise % 50'nin üzerinde kamu payı bulunan bağlı ortaklık statüsündeki kuruluşlar ile kamu iştirakleridir. Bu satışların bir kısmı, batı ülkelerinde kamu hizmet kurumu olarak nitelenen kuruluşların özelleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir ki, bu kuruluşlar batıda ya doğrudan kamu sektörü eliyle işletilir veya sıkı bir şekilde regulasyona tabi tutulur. Örneğin 1990 yılında elektrik enerjisi üreten Çukurova Elektrik ve Kepez Elektrik A.Ş. satıldı. Doğal tekel özelliğinde olan bu kuruluşlann özelleştirilmeden önce regule edildiğine, fiyatların disipline edilmesi, hizmet kalitesinin, tüketici haklannın korunması istikametinde gereken tedbirlerin alındığına dair kamu oyuna herhangi bir bilgi intikal etmemiştir. Bu tedbirler alınmaksızın yapılan özelleştirmelerin geniş toplumsal kesimlerin zararıyla sonuçlanması kaçınılmazdır.

3.Türkiye'nin Özelleştirmenin Engellerini Aşabilme Kapasitesi

Türkiye'nin, gelişmekte olan bir ülke olarak, özelleştirmenin ön

[30] The Economist, "The Delights of Turkish Privatization", Vol: 330, April 18, 1987. s. 75
[31] Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türkiye'de Özelleştirme, 1999, s. 12.

şartlarını taşıyıp taşımadığının araştırılması, başarılı bir özelleştirme uygulaması için önemlidir. Bu amaçla, ülkede işlevlerini yerine getirebilen bir sermaye piyasasının, bankacılık sektörünün, özel sektörün, yeterli bir teknolojik düzeyin, girişimci ruhlu liyakatli idari öncülerin, yetişmiş kamu bürokratlarının, sağlam bir kamu maliyesinin, hükümet icraatlarının kesintisiz olarak uygulanabildiği bir siyasal istikrarın mevcut olup olmadığı araştırılacak, kamu hizmet kurumu niteliği taşıyan bir sektörün özelleştirilmesi için regulasyon yapılıp yapılmadığı incelenecek ve çok uluslu şirketlerin tehdidine karşı tedbirler alınıp alınamayacağı konuları incelenecektir.

3.1. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (IMKB)

Sermaye piyasaları, tasarruflarından getiri sağlamak isteyen ekonomik birimlerle, yatırım yapmak için finansmana ihtiyacı olan ekonomik birimleri bir araya getiren ve böylece tasarruflarla yatırımlar arasında fon akışını sağlayan, serbest rekabetçi piyasa sisteminin önemli unsurudur. Özelleştirmenin pürüzsüz, kolay bir şekilde yapılabilmesinde yeterli, işlevlerini yerine getirebilen bir finans sisteminin mevcudiyeti önemli bir yardımcı faktördür.

1986 yılında kurulan ve faaliyete IMKB'nin ülkemizde fazlaca bir mazisi olmadığından yapısı, işleyişi henüz geniş kitlelerce bilinmemektedir. MKB'de fonlar kıymetli evrak hükmündeki değerler karşılığında el değiştirmekledir. Fon sahipleri bu kıymetleri ilk ihraç eden kurumdan veya ikinci elden olmak üzere iki şekilde satın alabilirler.[22]

Borsalar halkın elindeki tasarruflara hareket kazandırmak ve menkul kıymetlerin paraya çevrilmesini kolaylaştırmak suretiyle piyasalara likitide kazandırırlar. Sermayenin etkinleşmesine yardımcı olarak tasarruf ve yatırımları Özendirmek sureliyle ekonomik kalkınmayı teşvik etmede önemli bir araçtırlar. Ekonomideki gelişmelere karşı duyarlı olması açısından da borsalar hem şirketlerin hem de ekonominin gidişatını ölçen bir aygıt görevi de görürler.[23]

Hisse senetlerinin halka arz metotları, vergi teşvikleri finansman bonoları ve yatırım fonları ile ilgili düzenlemelerin yapılmasıyla 1986 yılında faaliyete geçen İMKB'da, 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararname ile, yurtiçinde yerleşik kişilerin yabancı menkul kıymetlere, yurtdışında yerleşik kişilerin yerli menkul kıymetlere yatırım yapabilme imkanı gerçekleştirilmiş oldu. Türk Sermaye Piyasasının hukukî ve teknik alt yapısının modernizasyonu programı 1990 yılında uygulamaya konuldu. 2499 sayılı Sermaye

[22] Yelim Sedat, Repo Ters Repo ve Menkul Kıymet Ödünç İşlemleri. Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 73, Cilt 1, 1997, s. 1

[23] Bolak Mehmet, Tasarrufların Yatırıma Dönüşmesinde Borsanın Rolü. Seminer, İktisadî Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1995, s.55

piyasası Kurulu Kanunu'nda yeni düzenlemeler yapılarak risk sermayesi şirketleri, derecelendirme kuruluşları, finans şirketleri, portföy yönetim şirketleri gibi yeni kurumların oluşumuna imkân verildi. Repo, vadeli işlemler, opsiyon sözleşmeleri, hisse senedine dönüşebilir tahviller, varlığa dayalı menkul kıymetler gibi yeni uygulamalar 1992 yılında yürürlüğe girdi. Kamuoyunun aydınlatılmasına, yatırım danışmanlığı hizmetlerine yönelik düzenlemeler 1993 yılında yapıldı. Otomasyona geçiş ve İstanbul Altın Borsası'nın kuruluşu da 1994 yılında gerçekleştirildi.[24]

IMKB'deki faaliyetler 1989 yılı Ağustos ayında 32 sayılı karar olarak bilinen kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra benzeri görülmemiş seviyelere ulaştı.[25] Söz konusu kararname yabancıların, kurumların ve şahısların IMKB'de listelenen bütün hisse senedi, tahvil yatırım ve işlemleri ile ilgili sınırlamaları kaldırarak piyasayı hareketlendirdi. Bu düzenlemeden sonra IMKB'ye yabancı kaynaklı fon akışı hızlandı. Kâr payı hisse senedi oranlarının 17-20 kat gibi dünyada ender rastlanan seviyelerde gerçekleştiği görüldü. Gelişmeler IMKB'yi büyük bir finans cazibe merkezi haline dönüştürdü. Türk halkının da bu arada, kısa sayılabilecek bir süre içinde altın ve döviz gibi geleneksel yatırım türlerinden sermaye piyasası dünyasına yönelmeyi öğrendiği gözlendi.[26]

IMKB'nin toplam işlem hacmi 1986 yılında 8,7 milyar TL. iken 1998 yılı ekim ayı sonu itibariyle 15,7 katrilyon TL olmuştur. Toplam işlem sayısı aynı dönemde 3,3 milyondan 17 trilyona yükselmiştir. Günlük ortalama işlem hacmi 1998 yılı ekim ayı itibariyle 76,7 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Günlük ortalama işlem sayısı ise yine 1998 ekim ayı itibariyle 8,3 milyar gibi bir rakama ulaşmıştır. IMKB'de kayıtlı şirket sayısı 1986 yılında 348 iken 1993 yılında 1284'e yükselmiş daha sonra azalarak 1998'de 723 olmuştur. Borsa kolunda bulunan şirketlerin toplam nominal sermayeleri 796 milyar TL'den 1,8 katrilyon TL'ye yükselmiştir. IMKB'de kayıtlı oldukları halde birçok şirketin menkul kıymetleri borsada işlem görmemektedir. Menkul kıymetleri borsada işlem gören şirketlerin toplam nominal sermayeleri 293 milyar TL'den 1,5 katrilyon TL'ye toplam piyasa kapitalizasyonu ise 709 milyar TL'den 8,8 katrilyon TL'ye yükselmiştir.[27] Ancak bu hesapların cari fiyatlarla yapıldığı göz önüne alınmalıdır.

IMKB 1990 yılında uygulamaya konulan modernizasyon programı sonucunda ilkel bir fiziksel altyapıdan modern bir altyapıya transformasyonu gerçekleştirmiştir. Finansal araç pazarı çeşitlenerek birinci el, ikinci el ve

[24] Sermaye Piyasası Kurulu, OECD Ülkelerinde Menkul Kıymet Piyasaları, Yayın No: 49. Ankara, 1996, s.113-115

[25] Keller, Paul., "The Sleeping Bourse Wakes Up", Euromoney, November, 1989, s. 107

[26] Dugan, Ann, "Turks Get the Equity Habit", Euromoney, November, 1990. s. 92

[27] SPK, Sermaye Piyasası Kurulu Aylık Bültenleri, Ekim 1998.

tahvil piyasalarında hisse senetleri, varlığa dayalı menkul kıymetler, tahvil ve bono gibi çok çeşitli yatırım araçları tasarruf sahipleri ve şirketlerin hizmetine sunulmuştur.[38]

Hisse senedi piyasaları daha güvenilir ve şeffaf bir yapıya kavuşmuş olmasına rağmen IMKB'nin yeterince etkin olmadığı, şirketlerin performanslarını hisse senedi fiyatlarına zamanında yansıtmakta zorlandığı halde, politik gelişmelere ve dedikodulara bağlı olarak fiyatlarda ani düşüş ve yükselişler yaşandığı görülmektedir. Hukukî ve teknik altyapısı büyük ölçüde tamamlanmış dünya standartlarında faaliyet gösteren bir piyasa haline gelmiş olmasına rağmen, IMKB büyük sorunları olan bir piyasadır.

Bütçe açıkları nedeniyle kamu sektörünün finans kesiminde tekel haline gelerek yüksek faizle İMKB'dan fon toplaması, İMKB'nın tasarrufların yatırıma dönüşmesini sağlamak, ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak, şirketlerin ve dolayısıyla ekonominin etkinleşmesini sağlamak, şirketlerin halka açılmasını temin ederek sermayenin tabana yayılmasını teşvik etmek gibi fonksiyonlarını yerine getirmesine büyük bir engel teşkil etmektedir.

Sık sık değişen faiz hadleri, yatırımcıların yüksek faiz ve döviz getirişinin cazibesine kapılmalarına yol açarak, hisse senedi fiyatlarında istikrarsızlığa yol açmaktadır. Yatırımcıların yüksek enflasyon ve faiz ortamında faiz, döviz, hisse senedi alternatifleri arasında portföylerini değiştirerek devamlı olarak piyasaya girip çıkmaları, istikrarsız bir piyasa yapısının oluşmasına sebep olmaktadır.

Yurt içi faizlerin yurtdışı faizlerden yüksek olması bir yandan yabancı yatırımcıların IMKB yoluyla Türk kamu sektöründen yüksek oranlı reel getiri elde etme, diğer yandan yurtiçinde devlete borç veren birey ve kurumların yurtdışından düşük faizle fon aktarıp kamuya yüksek faizle borç verme olanağı sağlamış arbitraj kârları gündeme gelmiştir.

Kuruluşundan günümüze IMKB'de fonların yaklaşık %95'i kamu sektörü tarafından emilir hale gelmiş, geri kalan %5 ise ülkede bilinen birkaç özel firma tarafından kullanılır olmuştur. Bunun doğal sonucu IMKB'de yoğunlaşma nedeni ile rekabetin ortadan kalkması ve piyasanın bütün fonksiyonlarını büyük çapta yitirmesidir. Kamunun bütçe açığının giderilmesinde yapısal tedbirlerin alınmamış olması borç-faiz kısır döngüsünün artarak devam etmesine yol açmakta ve ekonominin olumsuz şekilde etkilemektedir.[39]

[38] Özmen Tahsin, Dünya Borsalarında Gözlemlenen Anomaliler ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir Deneme, Sermaye Piyasası Kurulu. Yayın No: 61, Ankara, 1997, s.115

[39] Yıldırım Sevdil, Aktın Oğuz. "Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi. 1980-1993 Deneyimi.", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü. SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996, s. 103

Birinci el piyasalar göreli olarak küçülürken, ikinci el işlemlerin büyümesi hisse senedi fiyatlarının ekonomik anlamını tartışılır hale getirmiştir. Artmayan, hatta göreli olarak azalan hisse senedi stokuna rağmen talebin çeşitli nedenlerle artış göstermesi, oluşacak fiyatları, şirketlerin reel performanslarını yansıtmaktan uzaklaştırmakta, bir başka deyişle borsa doğru bilgi üretme işlevini yerine getirememektedir. Bu nedenle, IMKB'nin 1990'h yıllardaki işlem hacmi performansı belirli bir ihtiyatla değerlendirilmelidir.[40]

1987 yılından itibaren sayılarında hızlı bir artış olmasına rağmen kurumsal yatırımcılar mevcut fonlarını çoğunlukla devlet tahvillerine yatırarak değerlendirmişler, portföy yatırımı anlamında hisse senetlerine hemen hemen hiç yatırım yapmamışlardır. Bu nedenle kurumsal yatırımcılar IMKB için uzun vadeli fon temin etme görevlerini yerine getirmemişlerdir.[41] Aracı kurumların ise hisse senedi piyasasına hakim oldukları, diğer menkul kıymetlerin alım satımına daha az rağbet ettikleri görülmektedir. Aracı kurumların temel işlevlerinden biri olan birinci el piyasalara fon aktarımı ve likitide sağlamak yerine, çoğunlukla mevcut hisselerin el değiştirmesine aracılık ederek spekülatif talep oluşmasına neden oldukları anlaşılmakladır.[42]

Bu sonuçlara göre IMKB ekonomi içindeki hacmini artırırken temel amacı olan üretken kesime fon aktarımı konusunda etkin bir rol oynayamamıştır. Buna ek olarak, sağlıklı bir fiyat belirleme mekanizması oluşamadığından IMKB ekonomiye bilgi sağlama fonksiyonunu da tam olarak yerine getirememiştir.[43]

3.2. Bankacılık Sektörü

Bankacılık sektörünün de temel işlevi tasarrufların yatırıma dönüşmesinde kanal görevi ifa etmektir. Burada çalışmamız açısından önemli olan husus, Türk bankacılık sisteminin özelleştirme icraatlarını destekleyebilecek bir yapıya sahip olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Bu nedenle, bankacılık sektörünün ülke sathında yaygın olarak faaliyet gösterip göstermediği, sermaye yapısının yeterli olup olmadığı, ucuz kredi temin edebilme kapasitesine sahip olup olmadığı incelenecektir. Kısaca ülkede mevcut toplam banka sayısı bu bankaların ülkedeki toplam şube sayıları, toplam sermaye tutarları ile faiz oranları değerlendirilecektir.

[40] Sak Güven, "İMKB ve Şirketler Kesiminin Finansmanı: Hisse Senedi Piyasasının Performansı Uzerine Gözlemler," Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996, s. 69

[41] Soydemir Selim, "Kurumsal Yatırımcıların Fon Kaynakları ve Kullanım Yerleri (1981-1993)", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü. 1980 Sonrası Dönemin Bir değerlendirme, SPK Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996, s. 243

[42] Taşkıran Sevtap, Erkan Nurhan. "Aracı Kurumların Performansının Değerlendirilmesi.". Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü. SPK Araşt. Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996, s. 180

[43] Özgen Feridun. A.g.e. s.4

Türk finans sisteminin tipik özelliklerinden birisi bankacılık kesiminin sistemde dominant olmasıdır. Dolayısıyla bankacılık sektörü fon aktarımının başlıca araçlarındandır. Üniversal bankacılık yaklaşımının geçerli olduğu Türk bankacılık sisteminde bankalar mevduat toplayıp kredi verme, menkul kıymet ihracına aracılık etme, ikinci el piyasa işlemlerine girme, yatırım fonları kurma, portföy yatırımları yapma ve finansal veya finansal olmayan kuruluşlara iştirak etme faaliyetlerinde bulunabilirler. Geleneksel ticarî faaliyetlerinin yanısıra bankalar, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında da aktif rol oynamaktadırlar.[44]

Türkiye'de ilk bankacılık Osmanlı İmparatorluğu zamanında 1856 yılında Osmanlı Bankası ile başlamıştır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde, Osmanlı döneminde 1888 yılında çiftçilere uygun koşullarda tarımsal kredi vermek üzere kurulan Ziraat Bankası'nın yanında bir ana ticaret bankası ve bir de sanayi bankasının kurulması önerilmiştir. Bu öneriler doğrultusunda 1924 yılında Türkiye İş Bankası ve 1925 yılında da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu şekilde başlayan bankacılık sektörü bu gün 72 adet bankaya sayısına ulaşmıştır.

1980 yılından sonra ekonomide serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılarak, malî piyasaların serbestleştirilmesi, sektöre yerli ve yabancı yeni bankaların girişine izin verilmesi, bankacılık kesiminde rekabetin artmasına neden olmuş, klasik mevduat bankacılığı terk edilerek kaynak ve plasman çeşitlerinin arttığı bir bankacılık yapısı ortaya çıkmıştır. Bankalar İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında hem kurumsal yatırımcı, hem de aracı kurum olarak faaliyet göstermeye başlamışlar, devlet tahvil ve bonolarına yatırım, döviz işlemleri yapmak suretiyle geliri kaynaklarını çeşitlendirmişlerdir.[45]

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1997 yılı sonu itibariyle Türkiye'de T.C. Merkez Bankası hariç, toplam 72 banka faaliyet göstermektedir. Gerek licarel bankaları gerekse kalkınma ve yatırım bankaları grubunda, sektörde özel sermayeli bankaların dominant olduğu görülmektedir.

Toplam aktiflerin %44'ü, toplam mevduatın %47'si, toplam kredilerin %46'sı ilk beş bankanın, benzer şekilde toplam aktiflerin %67'si toplam mevduatın %71'i, loplam kredilerin %72'si ilk on bankanın elinde bulunmaktadır.[46] Toplam 72 banka faaliyet göstermesine rağmen sektörün yaklaşık yarısına ilk beş banka, yaklaşık %70 ine de ilk on banka hakim olmuştur.

[44] Tantan Saadet, Menkul Kıymetleştirme: ABD Uygulamaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri. Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 44, 1996, s. 141

[45] Türkiye Bankalar Birliği. 40. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi: 1958-97. Yayın No: 207, İstanbul, 1998, s.12

[46] Türkiye Bankalar Birliği, "1997 Yılında Türk Bankacılık Sistemi", Bankacılar dergisi, Mart, 1998, s. 15

Türk bankacılık sektörü rekabet eksikliği ve yoğunlaşma sergileyen oûgopolistik bir yapılaşma içindedir.

Tablo 1. Türkiye'de 1997 Yılı İtibariyle Bankacılık Sektörü

	Banka Sayısı	Şube Sayısı	Çalışan Sayısı	Top. Aktifler (Milyar. Dol)	Grup Sektör Payı (%)	Net Çalışma Sermayesi (Milyon Dol.)	Vergi Sonrası, nelkâr (Milyon Dol)	Kârlılık Performansı * (%)
Ticaret Bankaları	52	6795	149611			2,141	2.224	55,9
Kamusal Sermayeli	5	2915	69211	32,7	35	-553	210	17,9
Özel Sermayeli	36	3764	76601	52,4	55	2,362	1,818	69,6
Yabancı Sermayeli	18	116	3799	4,5	5	332	196	98,5
Kalk. ve Yat. Banka.	13	24	5246	5	5			
Kamusal Sermayeli	3	10	4357			434	147	36,7
Özel Sermayeli	7	10	802					
Yabancı sermayeli	3	4	87					
TOPLAM	72	6819	154864	94,6	100	2,625	2,371	54,1**

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılar dergisi. Mart, 1998
* Ortalama özkaynak kârlılığı
** Sektör kârlılık performansı

Yatırım ve işletme kredilerine uygulanan faiz oranları, özelleştirilen kuruluşların yatırımlarını ve işletme faaliyetlerini kolay ve ucuz finansman kaynağı temin ederek sürdürebilmeleri açısından önemlidir. Bu bakımdan Türk bankacılık sektörünün faiz grafiği de özelleştirme uygulamaları açısından değerlendirilmesi gereken bir hususdur. Özellikle, yatırım ve işletme kredileri faiz oranları, ûlkede yatırım yapma maliyetinin çok yüksek olduğunun açık bir göstergesidir. 1983 yılından itibaren faizlerin büyük ölçüde enflasyona göre endekslenmesi ve loplam mevduat içindeki vadeli vadesiz bileşiminin önemli ölçüde vadeli mevduat lehine değişmesi loplam mevduatın maliyetini ve dolayısıyla kredilerin maliyetini artırırken problemli kredilerin miktarı da artmıştır.Kamu finansman açıkları ve kronikleşen enflasyonun yol açtığı ekonomik istikrarsızlık, yüksek kaynak maliyeti, haksız rekabet, teknolojik gelişme ve hizmet teknikleri karşısında mevzuatın yetersiz kalması bankacılık sektörünün başlıca sorunlarıdır.[47]

Mali piyasaların, bir başka deyişle finans sisteminin önemli bir parçası olan bankacılık sektörünü değerlendirirken vurgulanması gereken önemli husus, sektörün tasarrufları yatırıma kanalize etme fonksiyonunu yerine getirip getiremediği sorusunu cevaplandırmaktır. Türk bankacılık sektöründe kamu bankalarının siyasal etkileşimden kurtulamayıp, negatif

[47] Tantan Saadet. A.g.e. s. 146

çalışma sermayesi ile faaliyet gösterdikleri, birçok KİT'lerde olduğu gibi genel bütçeden yapılan malî transferlerle ayakta kaldıkları ve tasarruf-yatırım köprüsünü kurma konusunda fonksiyonlarını icra edemedikleri görülmektedir.

Kalkınma ve yatırım bankalarının, yatırım ve işletme kredileri faiz oranlarının %120 ile %150 arasında dalgalanması bu bankaların da yatırımlara destek olma fonksiyonlarını fiilen ortadan kaldırmaktadır. Özel bankalar ağırlıklı olmak üzere, Türkiye'de bankacılık sektörü tasarruf sahiplerinden ve yurt dışından fon toplayıp, hazine bonosu ve tahviller aracılığıyla kamu sektörüne para satışı üzerinde yoğunlaşmış, tasarrufları yatırıma dönüştürme fonksiyonunu adeta unutmuştur.

3.3. Türk Kamu Maliyesi

Özelleştirme sonucunda devlet, öteden beri gelir elde etmekte olduğu kuruluşlarını elden çıkaracak, gelir ve mülkiyet yönünden kayba uğrayacaktır. Devletin harcamalarını karşılayacak sağlam gelir kaynakları, ülke kaynaklarını zorlamaksızın ödeyebilecek gelir getirici yatırımlarda kullanılan bir iç ve dış borç yapısı mevcut değilse özelleştirme icraatları sonucunda kamu maliyesi çok zor şartlara doğru sürüklenebilir.

Türk kamu maliyesinin gelir, harcama, iç ve dış borç yapısında büyük sorunlar olduğu bilinmektedir. Aşağıdaki Tabloda kamu kesimi toplam gelir ve harcamaları özet olarak yer almaktadır.

Tablo 2. Kamu Kesimi Toplam Gelir, Harcama ve Borçları

Yıllar	Toplam kamu harcamalarının GSMH'ya oranı	Toplam kamu Gelirlerinin GSMH'ya oranı	KKBG/GSMH	Dış Borç Stoğu (Milyon $)	İç Borç Stoğu (Milyar TL)	İç Borç Servisi
1980	31.1	22.6	10.5	16227	721	216
1981	29.2	24.3	4.9	17041	991	656
1982	24.4	20.1	4.3	17619	1341	761
1983	29.1	23.1	6.0	18385	3173	1819
1984	29.0	22.5	6.5	20659	4634	1132
1985	29.3	24.8	4.6	25476	6973	2578
1986	34.3	29.5	4.7	32101	10515	5756
1987	36.6	28.8	7.8	40428	17219	10280
1988	37.7	28.5	6.2	40722	28458	14634
1989	35.4	28.3	7.1	41751	41934	26073
1990	38.4	27.9	10.5	49035	57180	42454
1991	39.9	25.4	14.4	50489	97647	91822
1992	39.2	26.6	12.6	55592	194236	221423
1993	38.6	29.6	9.0	67356	357347	523878
1994	27.9	19.7	8.2	65601	709308	1092620
1995	25.8	20.4	5.4	73278	1361006	1744208
1996	30.8	21.9	8.8	83941	3148984	491140;
1997	31.2	23.6	7.6	91030	6283424	5264585
1998	34.5	25.3	9.2	102651	11612886	14471510
1999	38.4	24.1	14 i	100000	20000000	25300000
2000	42.2					

Kaynak : DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara Çeşitli yıllar; DPT,

1980 sonrası dönemde kamu açıklarını kapatmak için sürekli hem iç ve hem dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Ülkemizde dış borçlanma dışa açık büyüme politikalarının etkisiyle çeşitli yatırımların finansmanı kısa vadeli borçlanma sorunlarının çözümlenmesi gibi nedenlerle yapılmıştır. Reel olarak hem iç borçlar hem dış.borçlar çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Toplam kamu borçlanmasının içinde iç borçlanmanın payı giderek artmaktadır. Dolayısıyla kamu açıklarının hızlı bir şekilde azaltılması ve faiz ödemeleri içinde % 90'lık bir paya ulaşan iç borç faizlerinin zaman geçirilmeden düşürülmesi gerekmektedir.

3.4. Özel Sektörün Kapasitesi

Liberalleşmiş, rekabetçi bir serbest pazar ekonomisi, ekonomik faaliyetlerde, devlet sorumluluğunun minimum düzeyde, şahsi sorumluluğun ise olabilecek en üst düzeyde olmasını gerektirir.[48] Böyle bir ekonomide insanların ihtiyaçlarını gidermek üzere üretim yapan, piyasada arz talep dengesini oluşturmada üzerine düşen görevleri yerine getiren bir özel sektör bulunmadığı taktirde, piyasa, kıtlıklar, üretim darboğazları, karaborsa ve kuyruklarla rahatsız olacak, insanlar mutsuzlaşacaktır. Devletin liberal politikalarla ekonomideki ağırlığını azaltmaya karar verdiği durumlarda özel sektör meydana gelecek boşluğu doldurabilecek güç, kapasite ve kabiliyette olmalıdır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyetin ilk yılları da dahil olmak üzere, ülkede özel sektörün yeterince gelişmemiş olmasından kaynaklanan zorunluluklar, ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmının devlet eliyle yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. 1980'den sonra özel sektöre ağırlık veren liberal ekonomi politikalarına rağmen günümüzde kamu sektörünün ekonomide etkinliğini yoğun olarak sürdürdüğü bilinmektedir. Halbuki özelleştirmenin başarılı olabilmesi için, ülkede üreten, ihracat yapan iç ve dış talepleri aksatmaksızın karşılayabildi bir özel sektörün varlığı zaruridir.

Özel sektörün ekonomik faaliyetlerdeki yeterlilik düzeyini ölçmek üzere ise iki kriter kullanılabilir. Bu kriterler, sabit sermaye yatırımları içinde özel sektörün payı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda özel sektörün payıdır.

1990 yılında toplam sabit sermaye yatırımları içinde kamu sektörünün Payı %31 'e yaklaşırken bu oran 1998'de %23'lere inmiş, söz konusu dönemde özel sektörün payı ise %69'dan %76'lara yükselmiştir.[49] 1980'li yıllardaki liberalizasyon politikalarıyla özel sektörü güçlendirerek kamu sektörünün tedrici olarak ekonomideki payını azaltma çabalarının sonuç vermeye başladığı, özel sektörün ekonomide insiyatif kazanmaya doğru ilerlediği görülmektedir.

[48] Molz Rick, A.g.e. s. 37

[49] , , Temel Ekonomik Göstergeler, Kasım 1999.

İMKB'de menkul kıymet stokları içindeki kamu ve özel sektör payları incelendiğinde ise karşılaşılan manzara, sabit sermaye yatırımları içindeki kamu ve özel sektör performansından aksine bir görünüm arz etmektedir. 1998 yılının ekim ayı sonu itibariyle 11,5 katrilyona ulaşan toplam menkul kıymet stokunun 1.5 katrilyonu özel sektör, 10 katrilyonu ise kamu sektörü menkul kıymetlerinden oluşmaktadır. 1986 yılında toplam menkul kıymet stoku içinde özel sektör menkul kıymetlerinin payı %23.2 iken 1998'de %13'e düşmüş, kamu menkul kıymetlerinin payı ise 1986'da yaklaşık *%11* iken 1998'de %87'ye ulaşmıştır.[50]

3.5. Siyasal İstikrar

Herhangi bir politikanın uygulama alanı bulabilmesi için her şeyden önce siyasal iradenin söz konusu politika istikametinde tecelli etmesi ve yeterli kaynak, imkanlarla birlikte yeterli zamanın da mevcut olması zarureti vardır. Kısaca siyasal istikrarın söz konusu olmadığı ülkelerde siyasal iktidarlar ne kadar özelleştirme yapmak isterlerse istesinler, özelleştirme başarılı bir şekilde sonuçlandırılamaz. Diğer politikalarla birlikte özelleştirme politikaları da sürüncemede kalır ve kısa ömürlü hükümetler de başarısızlıkların sorumluluğunu üstlenmezler.

1980'den sonra uygulamaya konulan liberal ekonomi politikalara paralel olarak, dünyadaki diğer gelişmelerle birlikte özelleştirme, Türkiye'de tartışılmaya ve uygulanmaya başlamıştır. Ancak, özelleştirme uygulamalarının başladığı 1985 yılından bu yana, özelleştirme kapsamına alınan 211 kuruluştan 13Tindeki kamu paylarının satışı yapılarak 113'ünde hiç kamu payı kalmamış olmasına ve günümüze kadar bu özelleştirmeler sonucunda 4.5 milyar dolarlık gelir elde edilmesine rağmen Türkiye'de özelleştirmenin başarılı bir şekilde tamamlanabildiğim söylemek mümkün değildir. Bu sonuçta özelleştirme arzusunda oldukları halde, hükümetlerin siyasal istikrar imkanını bulamamalarının, icraatlarını sürekli kılabilmek için yeterli zamana sahip olamamalarının rolü büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihten günümüze kadar 56 hükümet iş başına gelmiş, bu hükümetlerin ortalama görev süresi 16 ay olmuştur.[51]

Bu arada 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1998 süreci dahil olmak üzere ülke 4 kez askerî müdahale ile karşılaşmış olmasına rağmen siyasal dengeler bir türlü kurulamamış, parçalı siyasal tablolar ve koalisyonlarla hükümetlerin ömrü gittikçe kısalır hale gelmiştir. Uzun süre siyasal istikrarın mevcut olduğu dönemlerde bile görev yapan başbakanların sık sık kabine değiştirmeleri, kurulan bazı hükümetlerin çok kısa süreli görev başında kalmaları hükümetlerin ömrünü kısaltan bir başka unsurdur.

[50] SPK. Sermaye Piyası Kurulu Aylık Bültenleri, Ekim 1998.

[51] Başbakanlık Personel ve Prensipler üe nel Müdürlüğü. TBMM nin Kuruluşundan Günümüze Dükümcılcr, Ankara, 1998; Hürriyet Gazetesi. 75 Yılda 55 Hükümet. 29 Ekim 1998, s.1 I

3.6. Özelleştirmeler Yapabilecek Kapasitede Kamu Bürokratları Mevcudiyeti.

Özelleştirme sorunlarını çözmek ve özelleştirmeleri süratlendirmek amacıyla, siyasi partiler ve sendikaların görüşleri alınarak hazırlanan 4046 sayılı özelleştirme yasası 27 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe girdi ve bu özelleştirme yasası ile Özelleştirme Yüksek Kurulu ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.

Özelleştirme İdaresi olarak hizmet gören Kamu Ortaklığı İdaresi (KOİ), geleneksel bürokrasiyi modern yönetim bürokrasisi ile ikame etme aracı olarak görüldü.[52] Elbette özelleştirme programının normal personel sisteminin dışına çıkarak uygulamaya çalışılması ekonomideki radikal değişikliklerin geleneksel bürokratik sistem ile yürütülmesinin ne kadar zor olduğunun anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Görev zor olmasına rağmen Özelleştirme İdaresi, birçok KİT'i siyasal otoritenin direktifleri doğrultusunda özelleştirmeyi başarmış ve ülkenin altyapısına katkılarda bulunmuştur.

3.7. Özelleştirilen Kuruluşlar İçin Girişimci Yöneticilerin Mevcudiyeti.

KİT'lerin özel mülkiyet altındaki şirketlere dönüştürülmesi, bu kuruluşları yönetebilecek, girişimcilik ruhuna sahip, maharetli, kabiliyetli yöneticilerin bulunabilmesiyle mümkündür. Serbest piyasada iş alemini yönlendirecek tecrübe ve kabiliyete sahip girişimci nitelikli yöneticilerden mahrumiyet gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en önemli engellerden birisidir.[55] Ancak kamu yöneticilerinin girişimcilik ruhu ve risk alıcı davranış biçimleri politik, sosyal, kültürel ve ekonomik çevreden büyük ölçüde etkilenir ve ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklikler gösterir.

Diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de girişimcilik ruhuna, risk alıcı davranış biçimlerine sahip kamu yöneticileri vardır. Örneğin Türkiye'de geçmişte PTT idaresi, şu anda Türk Telekom yöneticileri, yukanda belirtilen özelliklerden çoğuna sahip olduklarını, Kanada, Belçika 'e Fransa gibi ülkelerden modern teknolojiyi transfer etmek suretiyle ispat etmişlerdir.

Sonuç.

Gelişmekte olan ülkeler arasında orta gelirli ülkeler içinde yer alan lürkiye'de özelleştirmenin ön şartlarını, sorunlarını ve bunları aşabilme kapasitesinin araştırılması sonucunda, bazı açılardan başarılı bir özelleştirme için gerekli şartların mevcut olduğu görülürken, bazı sorunların da hala çözüm beklediği açık bir şekilde ortadadır.

[52] Öniş Ziya. a.g.e. 1991, s. 170

[1] Molz, Rick. a.g.e., 1986 s. 37.

Özelleştirmenin ön şartlarım karşılayabilme yönünden , özel sektörün kapasitesinin yeterli olduğu, çok uluslu şirketlere karşı tedbirler alınabileceği, başarılı özelleştirmeler yapabilecek bürokratların mevcut olduğu, özelleştirilen şirketlerin başına girişimci yöneticilerin bulunabileceği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan siyasal istikrarsızlık,sermaye piyasası ve bankacılık sektörünün temel fonksiyonları olan tasarrufları yatırıma dönüştürme işlevlerinden uzaklaşmış olmaları ile iç ve dış borç batağına gömülmüş olan kamu maliyesi özelleştirme konusunda ülkemizin önündeki başlıca sorunlar olarak gözükmektedir. Ancak bu sorunlar özelleştirmenin bir sonucu olarak değil, aksine özelleştirme yapmamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye geciktirmiş olduğu yapısal reformları bir an önce gerçekleştirmek zorundadır. Özelleştirme bu yapısal reformların başında gelmektedir. Sosyal sigorta sistemlerinin düzenlenmesi,Tarım sübvansiyonlarının gözden geçirilmesi, bankacılık sektörü ve sermaye piyasasının yeniden düzenlenmesi, yapılması gerekli olan diğer önemli yapısal reformlardır.

Kaynaklar

1. Aharoni, Yair, "Why Do Governments Privatize" Technovation, Netherlands, No: 8, 1988
2. Aktan, Coşkun Can, Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine. Akılselim Matbaası. İzmir, 1992.
3. Aylen, Jonathan, "Privatization in Developing Countries" Lloyds Bank Review, Vol:15, 1987
4. Bailey, R.W., "Uses and Misuses of Privatization" in S.H. Hanke (ed) Prospects for Privatization Academy of Political Sience. New York, 1987
5. Barnekov, Timothy K. Raffel. Jeffrey A., "Public Management of Privatization", Public Productivity & Mgmt Review, Vol: 14, 1990
6. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, TBMM nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, Ankara, 1988
7. Bentley, R, Debt Conversion in Latin America" Colombia Journal ofWorld Business, Vol: 37, 1986.
8. Bolak Mehmet, Tasarrufların Yatırıma Dönüşmesinde Borsanın Rolü. Seminer, İktisadî Araştırmalar Vakfı. İstanbul. 1995.
9. Brody, M., "Buy the Brooklyn Bridge: Privatized Toll Roads Will Protit From Financial Gridlock". Barrons, Nov. Vol:27, 1989
10. Çarıkçı, E., "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Dünya Ekonomisindeki Yeri", Yeni Türkiye, C. II, Sayı: 28, Temmuz-Ağustos 1999.
11. Cowan, L. Gray, Privatization in The Developing World. New York, 1990.

12. Crafts, Nick, "Time to Rethink Privatization", Managament Today, Vol: 85,1988.
13. DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Aralık 1997
14. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, çeşitli yıllar.
15. Dugan, Ann, "Turks Get the Equity Habit", Euromoney, November, 1990.
16. Economist, "The Delights of Turkish Privatization", Vol: 330, (April 18), 1987
17. Elicker, Paul, "Privatization in Eastern Europe: What the Potential Foreign İnvestor Needs to Know" Business Economics, Vol: 25, 1990.
18. Euromoney (UK), "Six Reason For Privatizing", 1990.
19. Gill-Chin, Lim. And Richard J.'Moore, "Privatization in Developing Countries: İdeal and Realty.", International Journal of Public Administration, Vol: 12, January, 1989.
20. Hürriyet Gazetesi, 75 Yılda 55 Hükümet, 29 Ekim 1998.
21. IMD, The World Competitiveness Yearbook 1998.
22. Keller, Paul, "The Sleeping Bourse Wakes Up", Euromoney, November, 1989.
23. Lemer, Norman, "Telecom Privatization Will Aid İntel Users.", Network World7,April 30, 1990.
24. Levine, Charles H. B Guy Peters, and Frank J. Thompson, Public Administration. Challanges, Choices, Consequences, Glenvievv, London, 1990.
25. Molz, Rick, "Privatization of Government Enterprise: The Callenge to Management", Management International Revievv (Germany), Vol:29, 1989.
26. Murphy, Paul, "Turkey, the good, the Bad and the Ugly", Banker, UK, Vol: 138,March, 1988
27. Öniş, Ziya, "The Evaluation of Privatization in Turkey : The İnstilutional Contex of Public - Enterprise Reform" ,International Journal of Middle East Studies, Vol:23, 1991.
28. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türkiye'de Özelleştirme, 1988.
29. Özgen Feridun, Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, 1980 Sonrası Dönemin Bir Değerlendirmesi, SPK Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.
30. Özmen Tahsin, Dünya Borsalarında Gözlemlenen Anomaliler ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir Deneme, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 61, Ankara, 1997.
31. Rothenberg Pack, Janet, "The Opportunities and Constraints of Privatization" in Privatization and its Alıcmatives. Ed. William T. Gormley, Jr. The University of Wisconsin Press. Wisconsin, 1991.
32. Sak Güven, "İMKB ve Şirketler Kesiminin Finansmanı; Hisse Senedi Piyasasının Performansı Üzerine Gözlemler", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.

33. Savaş, E.S., Privatization: The Key to Better Government. Chatham, N.J. Chatham House, 1987.
34. Soydcmir Selim, "Kurumsal Yatırımcıların Fon Kaynakları ve Kullanım Yerleri (1981-1993)", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü. 1980 Sonrası Dönemin Bir değerlendirme, SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1990.
35. SPK, Sermaye Piyasası Kurulu, OECD Ülkelerinde Menkul Kıymet Piyasaları, Yayın No: 49, Ankara, 1996.
36. SPK, Sermaye Piyasası Kurulu Aylık Bültenleri, Ekim 1998.
37. Star, P, "The Limits of Privatization", İn S.H. Hanke (ed) Prospects for Privatization. Acadcmy of Political Science. New York, 1987.
38. Tantan Saadet, Menkul Kıymetleştirme: ABD Uygulamaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 44, 1996.
39. Taşkıran Scvtap, Erkan Nurhan, "Aracı Kurumların Performansının Değerlendirilmesi.", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.
40. Türkiye Bankalar Birliği, 40. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi "1958-97", Yayın No: 207, İstanbul, 1988.
41. Türkiye Bankalar Birliği, "1997 Yılında Türk Bankacılık Sistemi", Bankacılar dergisi, Mart, 1988.
42. Yarrovv, George, "Privatization and Economic Performance in Britain; A. Comment.", Carnegie-Rochester Confcrcnce Series on Public Policy, Nclherlands, No:31, Autumn 1989.
43. Yetim Sedat, Repo Ters Repo ve Menkul Kıymet Ödünç İşlemleri., Sermaye Piyasası Kurulu. Yayın No: 73 Cilt 1, 1997.
44. Yıldırım Sevdil, ve Altun Oğuz, "Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi. 1980-1993 Deneyimi.", Türkiye'de Kaynak Aklarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.
45. World Bank, World Development Rcport, 1998/99.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Haziran 2001

DOES EU REALLY WANT TURKEY?

Assistant Prof. Dr. Zeki YILMAZ*
Research Assistant Sezgin ACIK ALIN**

ÖZET

Bu çalışmada, ilk önce AB'nin tarihi gözden geçirilip, Türkiye'nin bu Batılı organizasyonla olan ilişkisi sunulması amaçlanmıştır. Daha sonra bu çalışmada neden biz halen AB'nin kapısında beklerken, yeni oluşan Doğu Avrupa ülkelerinin bu kapıdan içeriye girmekte olduklara sorgulanmıştır. AD ülkeleri bizim üyeliğimiz için sürekli problemlerimiz olduğunu ve bunu çöz-ürsek bize yarayacağını ifade etmektedirler. Burada Türkiye'nin AB ile olan ilşkisi ve tavırlarının zaman zaman nasıl değiştiği ortaya konulmaya Çalışılmıştır. Burada, AB'nin kendi tarafından bakıldığında bizde nelerin yanlış olduğunun belirtilmesi ve, neden bizim bunu ayırımcı bir tavır olarak ele. aldığımız incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

in this paper, first, we aimed to review the history of EU itself and Turkish relationship with this Western organization. Then this paper presents that why we are still waiting at thefront door while some other new Eastern Europe Democracies are entering from that door. EU countries bring issues infront ofTurkey and by doing this, they are hiding the line "This isforyour goodness". Here, you can find ofactions and relations time. to time between Turkey and EU. We try to look what EU find 'wrong' in Turkeyfrom EU countries' side and why Turkey think this is a diserimination.

* Dumlupinar university, The Faculty of Economical and Adm. Science, Faculty Staff.

33. Savaş, E.S., Privatization: The Key to Better Government. Chatham, N.J. Chatham House, 1987.
34. Soydcmir Selim, "Kurumsal Yatırımcıların Fon Kaynakları ve Kullanım Yerleri (1981-1993)", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü. 1980 Sonrası Dönemin Bir değerlendirme, SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1990.
35. SPK, Sermaye Piyasası Kurulu, OECD Ülkelerinde Menkul Kıymet Piyasaları, Yayın No: 49, Ankara, 1996.
36. SPK, Sermaye Piyasası Kurulu Aylık Bültenleri, Ekim 1998.
37. Star, P, "The Limits of Privatization", İn S.H. Hanke (ed) Prospects for Privatization. Acadcmy of Political Science. New York, 1987.
38. Tantan Saadet, Menkul Kıymetleştirme: ABD Uygulamaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri, Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 44, 1996.
39. Taşkıran Scvtap, Erkan Nurhan, "Aracı Kurumların Performansının Değerlendirilmesi.", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.
40. Türkiye Bankalar Birliği, 40. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi "1958-97", Yayın No: 207, İstanbul, 1988.
41. Türkiye Bankalar Birliği, "1997 Yılında Türk Bankacılık Sistemi", Bankacılar dergisi, Mart, 1988.
42. Yarrovv, George, "Privatization and Economic Performance in Britain; A. Comment.", Carnegie-Rochester Confcrcnce Series on Public Policy, Nclherlands, No:31, Autumn 1989.
43. Yetim Sedat, Repo Ters Repo ve Menkul Kıymet Ödünç İşlemleri., Sermaye Piyasası Kurulu. Yayın No: 73 Cilt 1, 1997.
44. Yıldırım Sevdil, ve Altun Oğuz, "Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi. 1980-1993 Deneyimi.", Türkiye'de Kaynak Aklarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü, SPK. Araştırma Dairesi Yayın No: 17, Ankara, 1996.
45. World Bank, World Development Rcport, 1998/99.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Haziran 2001

DOES EU REALLY WANT TURKEY?

Assistant Prof. Dr. Zeki YILMAZ*
Research Assistant Sezgin ACIK ALIN**

ÖZET

Bu çalışmada, ilk önce AB'nin tarihi gözden geçirilip, Türkiye'nin bu Batılı organizasyonla olan ilişkisi sunulması amaçlanmıştır. Daha sonra bu çalışmada neden biz halen AB'nin kapısında beklerken, yeni oluşan Doğu Avrupa ülkelerinin bu kapıdan içeriye girmekte olduklara sorgulanmıştır. AD ülkeleri bizim üyeliğimiz için sürekli problemlerimiz olduğunu ve bunu çöz-ürsek bize yarayacağını ifade etmektedirler. Burada Türkiye'nin AB ile olan ilşkisi ve tavırlarının zaman zaman nasıl değiştiği ortaya konulmaya Çalışılmıştır. Burada, AB'nin kendi tarafından bakıldığında bizde nelerin yanlış olduğunun belirtilmesi ve, neden bizim bunu ayırımcı bir tavır olarak ele. aldığımız incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

in this paper, first, we aimed to review the history of EU itself and Turkish relationship with this Western organization. Then this paper presents that why we are still waiting at thefront door while some other new Eastern Europe Democracies are entering from that door. EU countries bring issues infront ofTurkey and by doing this, they are hiding the line "This isforyour goodness". Here, you can find ofactions and relations time. to time between Turkey and EU. We try to look what EU find 'wrong' in Turkeyfrom EU countries' side and why Turkey think this is a diserimination.

* Dumlupinar university, The Faculty of Economical and Adm. Science, Faculty Staff.

1. EU CREATION

After the devaslating WW II, Europcan countries needed for a long-term peace in Europe for renovations. The crcation of EC was a direct result of ıhese peace efforts. The roots of EU and Euro can be found when Europcan Community was established in the late 1960s. European Coal and Steel Community, the European Economic Market (Common Market), and the European Atomic Energy Community were the original foundations of EC in 1967. The EC countries created European Monetary System (EMS) in 1979. The main purpose of this system was minimizing trade interference due to exchange rate fluctuations, and supporting monetary stability in Europe. However this effort collapsed in 1992.

The main objeetive European Union was to create economic union where trade and other transactions takes place freely among tnember nations. The Westem European countries were dealing with their balance of payment problems after the end of WW II. For this purpose they were using a complex web of trade barriers. Starting with the GATT, these countries started lo eliminate these barriers toward more integrated economies after 1950s. As a result of these movcments toward freer trade and liberalization the EC was created by the Treaty of Rome in 1957. Belgium, France, Italy, Luxembourg, the Netherlands, and West Gennany were the original members of EC. First, EU niember countries established a free trade zone in 1968. Then, EU became a full-fledged custom union in 1970. in 1985, European countries announced a detailcd plan for rcaching the common market status of economic integration. The Maastricht Summit of 1991 was one of the important steeps of EU construetion. EU members decide to pursue economic and monetary union (EMU) and European political union (EPU) in this summit. The treaty need to be ratified by each member before took effect, which happened in 1993. EU members decided to eliminate ali nontariff trade barriers among themselves by 1992.

1.1. Recent Developments in EU

The signing of Maastricht Treaty in 1993 made the idea of unified Europe more rcalistic. This treaty decided on the stages of transition to an cven more integrated monetary union among the member countries. The idea of "Euro" was introduced by this treaty. in addition to this, they decided to establish a Europcan Central Bank (ECB). in order to join this single currency each member state had to meet the certain levels for inllation rates. the size of budget deficits and the total govcrnment indebtedncss. The Maastricht Treaty decided to three stages of transition from the EC lo EMU. The first stage was the establishment of EMU and the participation of ali 12 members

in the European exchange rate program. The establishment of Europcan Monetary Institute (EMİ) on Januaryl 1994 started the second stage. The final stage was the introduetion of "Euro".

EU members expected from the beginning that Euro would be strong alternative for US dollar in ihe international arena. However in early December of 1999, Euro came beIow the US$ 1.00 psychological level. This happened because of stronger American Economy relative to European countries. After this dceline of Euro European countries expected 11 % appreciation of Euro against US dollar in 2000.' However, the decline of Euro stili continucs until nowadsys, and Euro is roughly equal to 0.85 USS.

1.2. Concepts

The term of economic integration was started to be used more frequently by cconomists after 1950s. After these years, countries decided to remove barriers on international trade, payments and produetion factor mobility to inerease their prosperity. Free trade arca, custom unions and common market are some of the types of regional arrangements to inerease the vvelfare of member countries. Now let's look at custom unions. This time member countries remove ali type of barriers among themselves. This is the same situation we saw in case of free trade areas. Hovvever, an additional thing can be seen here. Member countries apply identical trade restrictions to non-member countries. Common market is a \vider concept according to first two ones. "Common market allows the free movement of goods and services among member countries, the initiation of common external trade restrictions against non-members, and ihe free movement of factors of produetion aercss national borders within the economic bloc."[2]

Economic union is the most developed type of trading arrangements. in order to achieve the common good of ali member countries national, fiscal and social policies are coordinated and administrated by an institution. in case of economic union we can sec a supranational authority which can not take place in other types of trading arrangements. Here, member countries agree to transfer economic sovereignly to a supranational authority. The final stage of economic unions is the monetary union. in the final part, national monetary policies vvould be unified and member countries would accept a common single curreney.

1.3. The European Union's Enlargement Process and Turkey

EU's current enlargement process carries importance for Turkey because of two main rcasons. Firstly, Turkey has played an aetive role in the

demişe of the Soviet bloc. That's why, il was only natural for Turkey to aspire for inclusion in the new European architecture which il helpcd to build. Second, both parties Turkey and the EU aims at Turkey's full membcrship in the EU, as underlined önce again with the Customs Union whose dynamics aim at bringing about further integration between the two parties.

However, according to he Commission's report on 16 July 1997, Turkey had becn excluded from the cnlargement process. This report released that the Customs Union was funetioning satisfactorily and that it had demonstrated Turkey's ability to adapt to the EU norms in many areas. On the negative side, it repeated the same political and economic arguments against Turkey and made no reference to Turkey's full membership objeclive. The Commission also declared, the "Communication" to enhance relations with Turkey, where it rcconfimed Turkey's eligibility and brought a number of recommendations. These rccommendalions vvere ranging from liberalization of trade in Services to consumer proteclion, that aim at taking Turkey-EU relations beyond the Customs Union, to a number of political issucs as preconditions for moving Turkey-EU relations fonvard.

Cyprus, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovcnia arc the strongest countries in thcir negotiations to get in EU. Their invohvcmenl to EU could be in 2005 or in 2006 but not earlier. Latvia, Lithuania, Malta and Slovakia started to detailed talks with EU. Bulgaria, Romania and plus Turkey are the last countries on vvaiting Üst of EU. İn addition to these countries one or two more countries may apply to join to EU in the future, such as Croatia.

There is a clear contradietion on the fact that the EU confirmed Turkey's eligibility for membership but excluded it from the enlargement process. The EU has kept saying that Turkey has some good legal rulcs on different areas but it could not apply these rules. For example, On Turkish constitution, everybody is equal before law. Howevcr, Europe is saying this is not true especially for Kurdish people living in Turkey. Turkey can do a parallel argument against EU. The EU claims that ali candidates would be judged according to the same objeetive criteria and that there would be no prejudicc in their evaluation. However, Turkey found the Commission's approach unjust and diseriminatory. As a result, even though the Commission argued that the same criteria were applied to Turkey and the other candidates, they produced logically diverging conelusions.

2. RELATİONS BETVVEEN TURKEY AND VVESTERN EUROPE

The story of westcmization started in Turkey in the 19th century. Following the First World War and the proclamalion of the Republic in 1923, Turkey chose Wesicm Europe as the model for its new secular strueture.

After the proclamation of the Republic, in the first years Turkey was elose to Soviet Union. Starting with the work of real demoeracy movement in Turkey, il started to align itself with the Wcst. Turkey has become a founding member of the United Nations, a member of NATO, the Council of Europe, the OECD and an associate member of the Western European Union. Turkey shov/ed during the Cold War and Korean War was part of the Western alliance, defending freedom, demoeracy and human rights. in defending of Europe, Turkey has an important role, because of its location in the globe and its string and hugc army. in this respect, Turkey has played and continues to play a vital role in the defense of the European continent.

2.1. The Ankara Agreement

in luly 1959, shortly after the creation of the European Economic Community in 1958, Turkey made its first application to join. On 12 September 1963, Turkey and European Economic Community have signed the "Ankara Agreement" which entered into force on 1 December 1964. This agreement aimcd at securing Turkey's full membership in the EEC through the establishment in three phases of a customs union, which would serve as an instrument to bring about integration bctvvecn the EEC and Turkey.

The most important aim of the Ankara Agreement was the progressive establishment of a Customs Union, which would bring the parties eloser together in economic and trade matters. EEC decided to make some financial aid to Turkey during the process. "Under the First Financial Protocol which covered the period 1963-1970, the EEC provided Turkey with loans worth 175 million ECU. The trade concessions which the EEC granted to Turkey under the form of tariff quotas proved, however, not to be as effective as expected. Yet, the EEC's share in Turkish imports rose from 29% in 1963 to 42% in 1972."3

The Customs Union being established according to the Ankara Agreement does not mcan only the removal of tariff and quantitative barriers to trade betwecn the parties but also the application of a Common External Tariff to imports from third counlries. The Ankara Agreement stili constitutes

[3] http://www.mfa.gov.tr.

the legal basis of the Association between Turkey and the EU.

2.2. The Additional Protocol

The details of how the Customs Union would be established was dctermined by the Additional Protocol of 13 November 1970. According to this additional protocol, the EEC wou!d abolish tariff and quantitalive barriers to its imports from Turkey with some exceptions including fabrics. Whcreas Turkey would do the same in accordance with a timetable conlaining two calendars set for 12 and 22 years. in addition to thcsc, according to the Additional Protocol, the free circulation of natural persons between the parties would be set in the next 12 to 22 ycars.

This Protocol brought some advantages for Turkey's agricullural exports to the EEC. Although EEC madc some preferential trade agreements with certain Mediterranean counlrics, and there are other agricultural producers such as Greece, Porlugal and Spain later becoming member states, Turkey preserves even lodsy its position as one of the EEC's most privileged trading partners.

2.3. Turkey's Application for Full Membership in 1987

On 24 January 1980, jusl before the military coupe Turkey shiftcd its economic policy from an import-substitution model to export-oricnted model, it opened its economy lo the operation of market forces. The relations betvvecn Turkey and the Community had come to a virtual freeze following the military coupe of 12 September 1980. Thcse relations started to turn to normal after the multiparty eleetions of 1983 in Turkey. in the light of thcse positive developments, Turkey applied for full membership to EEC in 1987. Turkey made this request for accession on the basis of the Treaty of Romc. The Council forv/arded Turkey's application to the Commission for the preparation of an Opinion. Commission confirmcd that Turkey is eligible for the application. it basically undcrlined Turkey's eligibility for membership. "it also mentioned that Turkey's accession was prevented equally by the EC's own situation on the eve of the Single Markct's complction which prevented the consideration of further enlargement. it went on to underpin the need for a comprehensive coopcration program aiming at facilitaling the integration of the two sides and added that the Customs Union should be completed in 1995 as envisaged."[4]

Although this application could not fulfill its ultinnate objeetive, it made some positive effects on the relations bctvveen Turkey and the EU.

[4] http://www.mfa.gov.tr.

The Association's political and teehnieal mechanisms started meeting again and measures to complete the Customs Union in time were resumed. During these developments, the Commission's promised coopcration packagc, was unveiled in 1990, but could not be adopted by the Council dite to Greece's objeetion.

3. CUSTOMS UNION BETWEEN TURKEY AND THE EUROPEAN UNION

3.1 Background

Turkey applied for association with the EC in 1959, one year after the enforcemenl of the Treaty of Rome. The Ankara Agreement of 1963 and the Additional Protocol of 1970 werc t\vo importanı documents. Thesc two documents identified modalities and calendars ensuring the future customs union. They also clearly stated the ultimate aim of full membership. Turkey had decided to enler custom union without becoming a full member of EU. On 1 January 1996, Turkey became the first couniry in joining the custom union as a non-member country of EU. it initially covers ali industrial products and processed agricultural produets, which corresponded to 93 % in value of the trade betvveen EU and Turkey in 1995. Turkey and EU decided to inelude traditional agricultural produets in the Customs Union following Turkey's adaptation to the Communily's Common Agricultural Policy. The parties ensure identieal treatmenl to iheir imports from ihird countries, since EU and Turkey constitute the same customs territory in the trade of industrial produets.

3.2. Some Details of Custom Union

3.2.1. Duties in imports from EU

Turkey abolished customs duties and charges applied to industrial produets imported from EU and EFTA countries. The arithmetic average of the rates valid for these countries was 10 % and the average weighted rate 6 % approximalely before abolition.

3.2.2. Duties in imports from third countries

After Turkey's involvemenl in Common Customs Tariff, third countries can get benefit of the low rates when they export to Turkey. The arithmetic average of Ihe rates valid for third countries in 1995 was around 15 %, and the weighted average vvas elose to 11 %. Today proteetion is as low as 5.6 % and will further decline to 3.5 % as the EU applies future Uruguay Round cuts.

3.2.3. Mass Housing Fund

Turkey was using The Mass Housing Fund charge on imports for ali industrial products coming from any source before entering to Customs Tariff. As expected, after their agreement they abolished ali these obstacles from freer trade. (Similarly, this charge is scheduled to be relieved from the majority of agricultural products before complete elimination in forthcoming periods.)

3.2.4. Sensitive products

The only exception to the application of the Common Customs Tariff to industrial imports from third countries concerns a number of sensitive products. The Association Council authorized this exception in the Decision No: 2/95 for a limited period of five years until 2001. Accordingly, rates higher than those in the Common Customs Tariff apply provisionally to imports from third countries of motor vehicles, motoreycles, bieycles, leather cases and bags, footv/ear and their parts, furniture, chinavvare and ceramic ware, and bags for cement or fertilizers.

3.2.5. Processed agricultural products

in the imports of processed agricultural products, a system parallel to the one applied by EU was started to be used by Turkey. According to this new system, the agricultural and industrial components of a customs duty are taken separately. Protection through individual Turkish rates of duty will continue for the agricultural component.

3.2.6. Preferential regimes

EU signed with a number of third countries including Turkey preferential trade agreements. According to these agreements, Turkey has to harmonize their trade rules with EU until 2001. For this purpose Turkey had signed free trade agreements with some countries in Central and Eastern Europe, North Africa and the Middle East These agreements are very similar to those signed between these countries and EU.

3.2.7. Textile quotas

Export of textile products is the strongest industrial area for Turkish economic competitiveness in international field. The signing of this customs union with EU established a base to abolish ali textile quotas affecting Turkish exports to EU. Turkey had the obligation of adopting a similar system in her imports from third countries. As a direct result of these agreements, Turkev was led to apply quantitative restrictions or surveillance on imports of textile and elothing products from 52 countries.[3]

4. RECENT DEVELOPMENTS

Turkey has watited to be a member of Europe for a long time. Now we can say that Turkey may be winning this battle by a dramatic series of developments that began at the end of 1999 and continues today. As a result, Turkey is preparing itself to take a plaçe in the global economy vvith a population of 65 million. in December of 1999, the International Monetary Fund approved Turkey's long delayed economic reform program. At the same time, European Union accepted Turkey as an official candidate for eventual full EU membership. During the 1990s, most of the big emerging economies in the vvorld had solved their inflation problems. Hovvever, Turkey just started to deal vvith inflation problem seriously starting vvith the IMF program. Annual inflation has averaged 55 percent for Turkey during the last quarter of the century. When vve look at the past decade, the picture was even vvorse. For the past decade the annual average has been 72%, despite repeated promises by previous governments. Turkey has been able to sustain economic growth at an average 4.2% rate över the past 20 years. Hovvever, the year-to-year fluctuations from plus to minus have been extreme. Foreign direct investments (FDIs) and financial services are the other important areas being affected by the new program. When we look at the vvaiting list of EU, vve can see Central and East European countries before Turkey. On the other hand comparing these countries vvith Turkey on the basis of FDIs we can clearly see that Turkey has a big advantage.

Turkey's eligibility for accession to the European Union vvas confirmed by the Luxembourg European Council of 12-13 December 1997. Hovvever they excluded Turkey from the enlargement process. At this meeting the Council also decided to make a strategy to prepare Turkey for accession by bringing it closer to the European Union in every field. in addition, the European Council indicated that Turkey vvould be invited to participate in the European Conference on the same basis as the other applicant countries.

To these results of European Council, Turkey declared that this vvas a discriminatory application comparing to other applicant countries. Turkey stated that it vvould not participate in the European Conference. in addition, Turkey said that they vvere suspending political dialogue vvith the Union and therefore no longer vvished (o discuss vvith il issues such as relations between Greece and Turkey, Cyprus or human rights.

This last part about the details is depending on http://vvvv.foreigntrade.gov.tr

On March 1998, the Commission prepared a proposal of the "European Strategy for Turkey" as requested by the Luxembourg European Council. On June 1998, The Cardiff European Council welcomed the movements of the Commission on further moves to prepare Turkey for membership, and invited the Commission to prepare any proposals necessary for the strategy's implementation.

After the positive approach of Cardiff European Council to the communication on the European strategy, Turkish authorities this time took a positive approach to EU. They sent the Commission a document containing their reactions to the proposals contained in the European strategy on 22 July 1998. in general, the broad outlines of this document was carrying the parallel ideas with those of the European strategy.

Discussions have started between the Commission and the Turkish Authorities to decide on a work schedule and the arrangements for implementing the European strategy in September 1998. The Commission reported to the Cardiff European Council that they would submit at the end of 1998 its first regular reports on each candidate's progress towards accession. "in the case of Turkey, the European Council noted that "the report would be based on Article 28 of the Association Agreement [Article 28 states that "as soon as the operation of the Agreement has advanced far enough to justify envisaging full acceptance by Turkey of the obligations arising out of the Treaty establishing the Community, the Contracting Parties shall examine the possibility of the accession of Turkey to the Community"] and the conclusions of the Luxembourg European Council"."[6]

in the progress report of 4 November 1998 prepared by the Commission, it is stated that Turkey has almost everything of a market economy. Turkey also has a well-developed institutional and legislative framework, a dynamic private sector and liberal trade rules. According to this report, Turkish economy has considerable potential for growth. Turkey showed especially in the context of customs union that they have great adaptability. Turkey has to be ready for more competition after becoming a member of EU. That's why it is concluded that these are the factors that enable Turkey to acquire a viable market economy able to withstand the pressure of competition.

in this report, it is stated that Turkey has the ability to response the obligations of the membership. Turkey has shown its ability to adopt and implement the bulk of the legislation stipulated in the customs union decision by the deadlines, According to the report, Turkey has undeniably shown that

[6] http://www.foreigntrade.gov.tr.

it has the administrative and legal capacity to apply the requirements of the customs union. Turkey has already begun the process of alignment to the Community laws in most of the areas identified in the European strategy. On the other hand, there are much remained to be done particularly in the field of the internal market (including public contracts), agriculture and the environment.

5. CHANGES İN TURKİSH ECONOMY İN 2000

The role of stock market had taken an important place in Turkey's investment culture in recent years. According to the chairman and chief executive of the istanbul Stock Exchange (İSE) Osman Birsen, İSE is one of the fastest growing markets in the world. 1999 was the best year for İSE. The index climbed 240% in dollar terms. This was the best performance in the world for 1999, and new domestic and foreign investors flooded into the market. Foreigners have held 40-60% of the floating shares on the İSE. That share has never fallen below 40% even in times of crisis like the emerging market crash in 1998 following the problems in Russia. However this picture dramatically changed after May of 2000. After May the index number and the volume of irade in the market has fallen sharply. When we came to the end of year 2000, İSE has started to cover its loss.

in 2000, Turkey has showing good signals when applying new economic program and preparing itself to EU. in OECD countries the ratio of private pension funds to GNP averages around 40%. in Turkey a similar ratio vrould represent an additional $80 billion in institutional money, which would offer strong support for sustained growth of the equities market here. in 2000 and the following years of 2000 the new-and long-delayed wave of major privatization projects are coming to market in Turkey as a factor that will bring in huge amounts of new capital. This general trend toward strengthening of the private sector is likely to lead to a new round of mergers and acquisitions among Turkish companies and banks, too, as they position themselves to meet more foreign competition. Two of the country's largest conglomerates, the Sabanci and Koc groups, are rumored to be considering a merger. And Garanti Bank is reportedly contemplating a takeover of Körfez Bank, which specializes in corporate banking."[7]

6. WHAT EU THINKS FOR TURKEY'S SITUATION and HOW TURKEY REACTS TO EU's REQUIREMENTS

it may well be true that many West Europeans regard Turkey as unfit for EU membership. However I can say that they are approaching Turkey

[7] McCRARY, H. S., "Turkey Rises to the EU ChaUenge", Global Finance, Volume; 14, Issue:6, NewYork, June 2000, p. A12.

subjectively because of its heritage from the Ottoman Empire. in this one-sided approach also islam is the another problem whether European countries are saying this fact loudly or not. Among ali the current members and candidates, only Germany has a biggcr population at present. According to projections, if Turkey maintains its high birth rate, it will become number one by about 2020. First, let's look at the negative sides of Turkey on the road to Europe. it has more farmers Ihan Belgium has people. Turkish economic numbers arc not very good when wc compare them with those of European countries. Income per head is only about a third of the EU average, even on a purchasing-power comparison that is relatively gcnerous to Turkey. Inflation has put three or four more zeros on its curreney notes than on most countries'. Turkey almost went to war with Greece four years ago. its human-rights record is not good. Now let's look at the positive lights coming from Turkey. Aging Europe needs eager and youthful workers. This can not be provided by Eastern Europe, but Turkey has plenty of. Two million of them are already in Western Europe. The big Turkish market already takes more imports from the EU than do several existing members. When we look at the trade side, we can see another advantage of Turkey. it has a succcssful customs union with the EU. When we look at the income per capita figures of Turkey and olher candidates, we see that there is a clear diserimination against to Turkey on this basis. Turkey's income per head may be low, but is not much lower than that of Estonia, a front-runner for entry. Up to now, the plan put by EU Commission and Turkey is working. Över the past year, Turkey's parliament has enactcd various human rights reforms designed to appeal to European sentiment. "The governmcnt has booted military judges oul of its civilian courts, lengthened prison terms for those found guilty of torture, and made it harder for Turkey's zealous prosecutors to shut dovvn political parties. it has even agreed to stay the execulion ofAbdullah Ocalan, the captured leader of the PKK, until the European Court of Justice rules on his case."[9]

According to EU member countries, the American administration and the political cireles in the United States, and business cireles, understands what EU countries are doing as far as enlargemcnt is concerned. EU means two basic strategic objectives for both EU and the USA. The first objeetive is to create a Europe that guarantecs peace and stability. When establishing peace and stability guaranteeing demoeracy, rule of law, respecl of human rights, and proteetion of minorities are the basic concerns. Because Europe has learncd lessons from their dramatic history, they have to establish first these to live as a human. The second objeetive is to create a market that is öpen and competitivc. in this second objeetive, the old communist countries

[9] McBRİDE, E., "Surv<;y: Turkey—Why Are We VVaiting?", The Econoinist, Volume:355, Issue:8174, London. June 2010. p. 6-9.

in Eastern Europe are also concerned to give them a chance to cateh up and provide their people with betler opportunities to make at least a decent living. in this respect Europe is stili looking to Turkey with a doubl. European countries are watching Turkey on the basis of human rights, and the living conditions of minorities, especially Kurds. "Turkey does not meet the political conditions for membership nor does it meet the conditions for beginning membership negotiations. Wc can only negotiate with a country that has a functioning and stable demoeracy that has the rule of law, that is respeeting human rights and proteeting minorities. Everybody knows that there are problems in Turkey, and thereforc, for Turkey to "begin the accession process, fundamental changes must take place in Turkey. in my view, we have to do that step by step. We cannot ask the Turkish government too much. Otherwise, il will not deliver, and the process fails."[9]

However, Turkey has always had problems when applying its decisions. If the new measures are to achieve anything, the government will have to enforce them. For examplc, Turkey has always had laws against torlure, but torturc is stili a big problem in Turkish prisons. Turkish political people are trying to hide these negative sides instead of accepting and then solving these problems." When Turkish parliamentarians inspeeting an istanbul jail recently discovered a special bcam used for suspending vietims during torture, the governor asked why everyone was making such a fuss about an old stick. His remarks did not even earn a reprimand."[10]

Even Turkish citizens believe that the 'dcep state' will reach to these developmenls and doubtless resist any interference. EU has clear political criteria for membership, ineluding a government frec from military influence, and complete freedom of exprcssion. Turkey has to show that it is at least moving in that direetion. On this road of course, Europe can make somc aids to Turkey if Turkey shows that they are serious to make required arrangements. The EU could help by releasing long-promised aid, extending the customs union. However with so many other candidates competing for the Union's attention, Turkey will have to do most of the work.

"The European Union has offercd Turkey the opportunity to apply for EU membership, with certain conditions, and Turkey has accepled. The action came as the latest European Union summit ended in December with seven countries being formally offcred candidacics for membership. Six, Cyprus, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovenia, had

GUTTMAN. R., and VERHF.UGPN, G.. "European Commissioner for Enlargemment", Europe, Issue:397, Washington, June 2000. p. 19-21.

[9] MeBRIDE, E., "Survey: Turkey— Why Are We Wailing?", The Economist, Volume:355, Issuc:S174, London, June 2000, p. 6-9.

alrcady lct the EU know Ihey would accept the offer and have been working hard to meet membership requirements, but Turkey's position was less certain. Any Turkish membership in the EU is probably years away, if not at Icast a decadc."[11]

7. FİNAL WORDS

When we wcrc prcparing this paper, there were happening interesting and important developments in Turkey-EU relations. Turkey has unstable relations with some nations and peopie that are always behaving against Turkey unfricndly. The roots of these relations, or sometimes I am calling these relations as "cat-dog fights", are coming from the history of Ottoman Empire. One year ago, EU gavc some homework to do for Turkey. in this last year, Turkey was preparing this homework and stili working on it. However, EU in November 2000 was trying to add some new works that are not nice to Turkey to that homework.

After a lengthy meeting it was announced that EU foreign ministers delayed the endorsement of the Accession Partnership Documcnt regarding Turkey until Dec. 4. At that time there will be another EU foreign ministers meeting. This delay means that uncertainty över Turkish-European Union relations will continue until Decembcr.

These new issues are political and in Turkish foreign relations very sensitive areas. One of the issues is the justice about the outlavvcd Kurdistan Workers' Party (PKK) leader, Abdullah Ocalan. Hc was sentenced to death penalty in Turkey and this problem is now in front of The Europcan Court of Human Rights in Strasbourg. Turkish public opinion has indicated its desire for the court to uphold the death sentence that was passed on him. There is no surprise for Turkey about this issue. Howcver there are two more issues that are creating headachc for Turkey.

The first one is very crucial on the developments of Turkey-EU relations. " The European Parliament loday accuscd Turks of conducling genocide against Armenians 85 years ago, prompting an angry reaction from Ankara, which said the decision would shake relations with the European Union."12 Turkish government has reacted to this move very sharply. They said that the European Parliament or any other parliament or country has no right to cali Turkish government on this issue. Turkish government callcd this kind of bchavior as a big earthquake in Turkey-EU relations. This issue is very sensitive in Turkey and its anger can not be lessened casily. Turkey

[11] Anonymous. "EurOpe: Turkey is Invited to Apply to Join the EU Club". World Trade, Volume: 13, Issue:2. February 2000, p. 18-20.
[12] REUTERS, Thursday, November 16. 2000, p. AI3.

denies accusations of genocide of Armenians between 1915 and 1923. Turkey says that death lotal is about the one fifth of vvhat Armenians say. These deaths were causcd by conditions during World War I and the collapse of the Ottoman Empire, and coniend that they vvere part of general partisan fighting and that ali sides suffered.

Another issue is Cyprus. Greece is almost always against vvhatever Turkey says. Turkey and Greece have unsolved issues about the Aegean Sea and Cyprus. Turkish forces invaded in 1974 in response to a short-lived coup that was backed by Greece. They remain deployed as security for a Turkish Cypriot state that has been recognizcd only by Turkey. in this month, EU is trying to push Turkey on these political issues. This movement is a surprise for Turkey. Because in the last year cverything seems fine betvveen Turkey and EU. Suddenly, something happened and the ropes betvveen Turkey and EU became very tide.

The resolution, part of a series of European Parliament assessmenls of Turkish progress tovvard EU membership, also called for the vvithdravval of Turkish troops from northern Cyprus. The addition of the Cyprus reference to the Accession Partnership Document vvas beyond decisions taken in Helsinki and Turkey vvould not accept any conneetion betvveen reaching a solulion in Cyprus and EU membership. There is no idea about the vvithdravval of EU candidacy in the government. According to Turkish Foreign Ministry sources, Turkey vvas vvaiting positive steps from EU side.

REFERENCES

ANONYMOUS, "Europe: Turkey is Invited to Apply to Join the EU Club", **World Trade**, Volume: 13, Issue:2, February 2000.

CARBAUGH, R., J., **International Economics**, South-Westem College Publishing, Cincinnati, Ohio, 1998.

GUTTMAN, R., and VERHEUGEN, G., "European Commissioner for Enlargemment", **Europe**, Issue:397, Washington, June 2000.

http://www.ecb.int.

http://www.foreigntrade.gov.tr.

http://www.mfa.gov.tr.

McBRIDE, E., "Survey: Turkey — Why Are We Waiting?", **The Economist**, Volume:355, Issue:8174, London, June 2000.

McCRARY, E., S., "Turkey Rises to the EU Challengc", **Global Finance**, Volume; 14, Issue:6, NewYork, June 2000.

REUTERS, Thursday, November 16, 2000.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Haziran 2001

BÖLGESEL GELİŞMEDE FÜTZ ANALİZİ KULLANMANIN ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Durman*

ÖZET

Bölgesel gelişme politikasının amacı, ya ülke gerilinde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi, ya da bir bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyinin artırılmasıdır. Bu çalışmada bölgesel gelişmenin sağlanabilmesi için bölge ile ilgi FÜTZ analizi yapmanın faydaları tartışılmıştır. FÜTZ analizi işletme biliminde, işletmenin analizinde işletmenin üstünlük ve zayıflıklarının belirlenmesine yardımcı olurken, çevrenin analizinde de fırsat ve tehlikelerin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bölgesel gelişmede bölgenin üstün ve zayıf yanları ile yörenin dış çevresi analiz edilerek bölge açısından fırsat ve tehditler tespit edilir.

SUMMARY

The main objectives of Regional development policy is either the eradication of' difference s of development among regions is a country or the improvement of the level of economic development in a region. in this study we have discussed the benefits of' SWOT analysis in the area of regional economic development. SWOT analysis, in management science, is used in the analysis of the enterprises, their strengths and their yve'aknesses. it is also used as a tool in the analysis of the environmental factors by determining the threats and opportunities. According to SWOT analysis as used by the area of Regional Economics, the threats and opportunities of development are determined by analysing the weak and the strong aspects of the region's economy.

* DPÜ İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

1. BÖLGESEL KALKINMA

Özellikle ikinci dünya savaşından sonra, iktisat bilimi içerisinde büyüme, kalkınma ve planlama konuları, ekonomik analiz içinde daha fazla yer tutmaya başlamıştır. Ekonomik faaliyetlerin gerek incelenmesinde gerekse planlaması ve oluşumu aşamalarında mekan önem kazanmıştır. İktisat biliminin (sayısal tekniklerin ve ekonometrinin gelişmesi gibi nedenlerle) daha çok uygulamaya dönük bir bilim haline gelmesi, mekanın buna bağlı olarak bölgenin öneminin artmasına neden olmuştur.[1]

1.1. Bölge Kavramı

Bölge, belirli kriterler bakımımdan homojen yeryüzü parçasıdır. Yer yüzünde hangi parça alınırsa alınsın muhakkak birbirinden farklı olacaktır. Belirli bölgelerin oluşturulması, aralarında homojenliğin sağlanması ancak önceden belirlenmiş kriterlerle mümkündür. Buna göre bölgeler, yer yüzünde belirli özelliklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan sahalardır. Burada önemli olan bu yeryüzü parçalarının hangi kriterler bakımından homojen olduğudur.[2]

Bölge kavramı, makro ekonomik analizin, ülke genelinden daha alt birimlere indirgenmesi aşamasında ortaya çıkmıştır. Mekan analizinde bir sınıflamaya ve sınırlamaya gerek duyulmuştur. Bu sınıflama ihtiyacı da bölge kavramı ile karşılanmıştır.* Bölge, ekonomik analizde bir tür ölçek görevi görür. Makro ekonomik konuların analizinde ortaya çıkan eksikliklerin giderilmesinde yararlanılır. Ayrıca kalkınmakta olan ülkelerde kaynaklar kıt olduğu için, tüm ülkenin kavranması için bölge birim olarak ele alınır. Gerekli bilgilerin toplanmasında, bu verilerin analiz edilip karşılaştırılmasında en iyi yöntem, yine ülkeyi uygun büyüklükte bölgelere ayırmaktır.[4]

1.2. Bölge Türleri

Yer yüzünün ve ülkelerin, belirli kriterlere göre bölgelere ayrıldığı belirtilmişti. Bu bölgelerin de özelliklerine göre yine belli kriterlere göre sınıflandırılması mümkündür. Genel olarak bu sınıflandırma, ya bölgelerin ekonomik yapılarına göre, yada ekonomik gelişme seviyelerine göre yapılır. Bölgesel iktisat açısından, bölgelerin ekonomik yapılarına göre sınıflandırılmaları, yapılan çalışmaya kolaylık getirmesi bakımından önem

[1] Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az gelişmişlik. Boğaziçi Yayınları. İstanbul, 1982 s: 16
[2] Mustafa ERKAL. Bölge Açısından Az gelişmişlik., a.g.e. s:4
[3] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Kalite Matbası, Muğla İşletmecilik Yüksekokulu Yayını, Yayın no:2., Ankara, 1978, s; 16
[4] Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az gelişmişlik, a.g.e., s:3

lidir. Bu sınıflandırmalarda, bölgeler belirli bir zaman dilimindeki durumları anlatılır.[3]

1.2.1. Homojen Bölge

Homojen kelimesi "bütün unsurları aynı yapıda veya vasıfta olan" anlamına gelir.[4] Ekonomik kriterlere göre aynı özellikleri gösteren bölge homojen bölgedir. Başlıca kriterler de şunlardır: İktisadi faaliyetin şekli, coğrafi durum, gelir seviyesi, üretilen mal ve hizmetlerin cinsi, nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri.[7] Homojen bölge, bölge karakteristikleri birbirine mümkün olduğu kadar yakın olan birimlerden oluşan devamlı bir mekandır. Homojen bölgenin yapısını ortaya koyacak teknik, bölge muhasebesidir.[8]

1.2.2. Polarize Bölge

Bir merkezle onu çevreleyen hinterlandından oluşan alana polarize bölge denir. Ekonomik gelişmenin çok yönlü ve çeşitli nedenlerle belli bölgelerde yoğunlaşması, bölgeler arası gelişmişlik farkına neden olmaktadır. Polarize bölgede bir merkez vardır. Bir de bu merkeze bağlı çevre vardır. Merkezle çevre arasında ekonomik ve sosyal bağlar ya önceden beri zayıftır. Yada farklı nedenlerle zayıflamıştır.[9]

Polarize bölgeler şu şekilde ortaya çıkarlar. Belirli bir yörede gelişme bir kez başlayınca kişiler ve firmalar bir takım dışsal ekonomilerden yararlanma imkanına kavuşurlar. Bu imkanlardan yararlanmak isteyen işgücü ve sermaye, daha az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgeye doğru gelmeye başlayacakta". Bu akım sonucu ortaya çıkan büyük kentler, mevcut işletmelerin gelişmesi, yeni işletmelerin kurulması, dışsal ekonomileri büyütür. Bu döngü belli bir noktaya kadar sürer.

Bu arada işletmelere, ailelere ve bireylere ilaveten bir takım imkanlar çıkmış olur. İş bulmanın kolaylaşması ve fertlerin sosyal güvenliğe sahip olmaya başlaması, bu ilave imkanlardan sayılabilir. Eğlence yerleri, kütüphaneler, müzeler ve konferanslar gibi kültürel faaliyetler, deneyimli avukatlar, doktorlar gibi bazı özel gereksinimler bu kentlerde rahatça karşılanabilir. Fakat kent belli bir büyüklüğe ulaşınca sahip olunan avantajlar, dezavantaj haline gelir. Artık şehirde yaşamak, gerek işletmeler açısından

[3] Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az gelişmişlik, a.g.e., s:5
Milli Eğitim Bakanlığı, Örnekleriyle Türkçe Sözlük,, cilt: 2, Ankara, 1995, s: 1272
[7] Mustafa ALTİNTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e., s: 18
[8] Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az gelişmişlik, a.g.e., s:6
[9] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e., s: 18

gerekse kişiler açısından bazı olumsuzluklara ve eksi dışsal ekonomilere neden olur.[10]

1.2.3. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölgeler

Beşeri, tarihi ve coğrafi nedenlerle ortaya çıkan ülkeler arası ekonomik ve sosyal gelişmişlik farkı, benzer nedenlerle bölgeler arasında da görülür. Bölgeler kendi aralarında "gelişmiş" ve "az gelişmiş" olmak üzere ikiye ayrılır. Bu grupları da alt gruplara ayırmak mümkündür." Ekonomik kriterler açısından üstün olan bölge gelişmiş bölgedir. Bölge gelir seviyesi, gelir artış hızı, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmiş bir özellik taşır. Eğitim seviyesi yüksektir. Sosyal alt yapı yatırımlarını oluşturan eğitim, sağlık, yol, su, elektrik, park, otel, yeşil saha, sinema, tiyatro, sosyal güvenlik gereksinimleri, yeterli şekilde karşılanmaktadır.

Bölgenin geliri, ülke gelir düzeyinin altında olmasına rağmen, gerek yapılan yatırımlarla, gerekse bölgenin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü imkanların değerlendirilmesi ile bölgede gelir düzeyi artırılabilir. Bu tip bölgelere "gelişme halindeki bölge" denilmektedir. Gelir düzeyi ülke ortalamasının üzerinde olmasına rağmen gelişme potansiyelini kaybettiği için gelir artış hızı düşen bölgeler de olabilir. Bu tip bölgelere de " potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge" denilir.[12]

1.3. Bölgesel Kalkınma

Ekonomik kalkınma ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda ve aynı şiddette görülmez. Bazı yöreler ortalamanın üzerinde bir gelişim gösterirken, bazı yerler, ülke ortalamasına yakın bir gelişme gösterir. Bunun yanında imkanları daha kısıtlı bölgeler ülke ortalamasının daha altında bir gelişim gösterir.

1.3.1. Az Gelişmiş Bölgelerin Özellikleri

Az gelişmiş bölgelerin genel nitelikleri şu şekilde sıralanabilir: Bölge gelir seviyesi ve bölge gelir artış hızı, ülke gelir seviyesi ve ülke gelir artış hızından düşüktür. Bölgede tarım sektörü hakimdir. Nüfus artış hızı ülke nüfus artış hızından yüksektir. Nüfus bileşimi içinde 0-14 yaş grubunun oranı yüksektir, istihdam imkanları yetersizdir. Ücret oranları ülke ortalamasının altındadır. Kadınların istihdam oranı yüksektir. İşgücünün sendikalaşma oranı, ülke ortalamasının altındadır. Gelir seviyesi düşük, tasarruflar yetersiz,

[10] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, 2. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa. 1986, s:127
[11] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e, s:20
[12] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e, s:22

yatırımlar için sermaye kıttır. Mahalli pazar, milli pazara yeterince entegre olamamıştır. Bu durumdan kaynaklanan tarımsal üretim düşüklüğü söz konusudur. Sosyal çevre ıslah edilmemiştir. Alt yapı yatırımlarında önemli ölçüde yetersizlikler vardır. Üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri düşüktür. Haberleşme ve ulaşım ağı yetersizdir. Bölge dışına göç verme oranı yüksektir.[13]

Az gelişmiş bir ekonomide bölgesel, sektörel ve sosyal açıdan bütünleşme gerçekleşmemiştir. Mal ve faktör hareketleri, alt yapı donanımının yetersizliğinden dolayı son derece sınırlıdır. Aynı nedenlerden dolayı mal ve faktör piyasaları da bütünleşmemiştir.

1.3.2. Bölgesel Dengesizliği Ortaya Çıkaran Nedenler

Bölgesel dengesizlik kalkınmanın ilk safhalarında zorunlu olarak ortaya çıkar.[14] Bölgeler arası gelişmişlik farlarının ortaya çıkışımda, ekonomilerin sanayileşmeleri önemli rol oynamıştır. Sanayi kuruluşlarının bulunduğu merkezler çevreden sürekli olarak hammadde, işgücü ve sermaye talep etmektedir. Bu durum çevrenin sürekli olarak merkezin kontrolünde olması gibi bir sonuç da doğurmaktadır. Ayrıca sanayi kuruluşunun bulunduğu merkez, gelişmişlik düzeyini artırdıkça yeniliklerin ve bilgi alış verişinin yoğunlaştığı dinamik bir yapıya kavuşarak diğer bölgeler ile aralarındaki gelişmişlik farklarını artırmaktadır.[15] Polarize bölgenin temel özelliklerinden biri ekonomik ve sosyal açıdan bölgenin merkezi (gelişme kutbu) çevresinden daha fazla gelişmiştir.[16]

Bölgesel dengesizliğe neden olan faktörler farklıdır. Bunlardan biri tabi ve coğrafi dengesizliklerdir. Fiziki şartların ve doğal kaynakların bir sonucu oluşurlar ve değiştirilme imkanları ya hiç yoktur ya da çok sınırlıdır. Örneğin maden bölgeleri gibi. İkinci neden ekonomik ve fonksiyonel dengesizliklerdir. Bu da üretim faktörlerinin her bölgede farklı miktarlarda ve farklı oranlarda bulunmasından kaynaklanır. Bu durumda üretim faktörlerinin verimlerinde bölgelere göre farklılık göstermesine neden olur. Bir diğer neden ise, sosyal dengesizliktir. Çeşitli bölgelerde yaşayan insanların faydalandıkları sosyal hizmetlerin miktar ve kalite açısından farklı olmasından kaynaklanır. Eğitim, kültür ve sağlık hizmetleri bu tür sosyal hizmetler arasında sayılabilir.'7

[13] Mustafa ALTİNTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e, s:25
[14] Zeynel DİNLER. Bölgesel İktisat, a.g.e., s:126
[15] Hüsnü ERKAN, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, a.g.e., s:26
[16] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e.. s:18
[7] Mustafa ERKAL, Bölge Acısından Az gelişmişlik, a.g.e. , s:33

Diğer endüstrilerden daha hızlı gelişerek bölgesel dengesizliğe neden olan sektör, üretim için diğer firmalardan sağladığı girdiler ile bölgesel gelişmeyi hızlandırır. Gelişen sektöre girdi sağlayan firmalar da, gerek üretim gerekse tüketim malı talebindeki artış sonucu bölgesel gelişme ve dengesizlik daha da artar.[18]

Bölgesel gelişmenin temelinde şu unsurlar bulunduğu da söylenebilir: Yerel tercihler, sermaye stokunun miktar ve mekan içinde dağılımı, nüfusun doğal büyüme hızı, işgücü ve sermayenin nispi getiri oranlan ve herhangi bir yerde ortaya çıkan yenilikleri bölgenin emme kapasitesi.[19]

Gelişmemiş bir ülkede, herhangi bir bölgede ortaya çıkan ekonomik gelişme, şu iki nedenden dolayı bölgesel dengesizliğin hızlı bir şekilde artmasına neden olur. İlk neden, bu bölge bir çekim merkezi haline gelerek, hızla gelişmeye başlar. Bu durum geri kalmış bölgelerle aralarındaki farkın, açılmasına neden olur. İkinci neden ise, geri kalmış bölgelerin bizzat kendileridir. Geri kalmış bölgelerde az gelişmiş bir ülkede olduğu için gelir ve refah düzeyi, çok düşük oluğundan, diğer bölgelerdeki normal bir gelişme bile aralarındaki farkın çok fazla açılmasına neden olur. Örneğin kişi başına düşen gelirin 100$ olduğu A bölgesinin yanındaki B bölgesinde gelirin 500$ olduğu kabul edilsin. B bölgesinde %10'luk bir büyüme durumunda kişi basına düşen gelirde 50$ lık bir artış olacaktır. Oysa 50$ A bölgesindeki bir kişinin gelirinin %50'sine eşittir.[20]

Bölgesel dengesizliğe bazen doğal kaynak zenginliklcrindeki farklar da neden olur. Toprağı verimli, maden yatakları zengin bölgeler, diğer bölgelere göre daha gelişmiş bir yapıya kavuşurlar. Bazen de merkezi yönetim tarafından bazı bölgelere, yatırım teşvikleri gibi bazı ayrıcalıkların verilmesi bölgesel dengesizliğe neden olabilir. Bazı(KİTTer gibi) kamu yatırımları da bölgesel dengesizliğe neden olabilirler.

1.4. Bölgesel Kalkınma Politikası

Gelişmiş olsun az gelişmiş olsun her ülke farklı gelişmişlik düzeylerindeki bölgelerden oluşur. Az gelişmiş ülkelerdeki bölgeler arası gelişmişlik farkı problemi kendini daha çok hissettirir. Bütün ülkeler bu gelişmişlik farklarını (geri kalmış bölgeleri de geliştirerek) gidermek için bölgesel kalkınma politikaları uygularlar.[21]

[18] Hüsnü ERKAN, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, a.g.e. , s:22
[19] Hüsnü ERKAN. Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, a.g.e. , s:34
[20] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:132
[21] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:199

Bir ülke ekonomisinde bölgeler arasında gelişmişlik farkı olması kaçınılmazdır. Ekonomi politikasının önemli amaçlarından birisi de bölgeler arası dengesizliği gidermektir.[22]

Bölgesel dengesizliğin giderilmesinde ülkenin genel ekonomik yapısı önem taşır. Büyüyen bir ekonomide az gelişmiş bölgeye aktarılacak yeterli kaynak bulunabilecektir. Bunun yanında üretimi büyümeyen bir ekonomidc, az gelişmiş bölgelerin kaynaklarını harekete geçirecek yeterli kaynak bulunmayabilir.[23]

1.4.1. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçlan

Bölgesel kalkınma politikasının amaçları her türlü kaynağın, ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun coğrafi bölgeler arasında uyumlu dağılımını kolaylaştırmaktır. Böylece geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayarak bölgesel dengesizliğin azaltılmasına, bölgenin değerlendirilmesine ve gelişmenin ülke geneline yayılmasının sağlanmasına çalışılır.

Geri kalmış bir bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak için plan hazırlanırken, bölgesel kalkınma politikası amacıyla ulusal kalkınma politikası amacı arsında bir uyumun sağlanmasına çalışılır. Bölgesel kalkınma politikasının amacı, ulusal kalkınma politikasının amacından farklılık gösterirse, kaynakların kullanımında rasyonellik sağlanmayabilir. Aynı amaca ulaşamaya çalışmanın sağlayabileceği sinerji dikkate alınmalıdır.[24]

1.4.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bir bölgenin kalkınması için planlar hazırlanırken kullanılabilecek en önemli araçlar, alt yapı yatırımlarıdır. Alt yapı yatırımları da kendi içinde farklı gruplara ayrılmaktadır.

Devlet, kamu harcamalarıyla bir yörenin ekonomisine etki edebilir. Bir kamu harcamasının herhangi bir yöre ekonomisinde ekonomik canlanmaya neden olacağı için miktar olarak, o yörede toplanan vergiden fazla olması gerekir.25

Geri kalmış bölgenin sanayileştirilmesi, başvurulabilecek ayrı bir

– Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e,, s: 15
• Mustafa ERKAL, Bölge Açısından Az gelişmişlik, a.g.e. , s: 18
[24] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:205
[25] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:218

yoldur. Bunun için alınabilecek dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki tür önlem vardır: Dolaysız önlemlerde kamuya ait ekonomik birimler, geri kalmış bölgelerde yatırım yapmaya zorlanabilir. Örneğin bir KİT yatırmalarının belli bir yüzdesini bu yörelere yatırması yönünde yasal ve idari düzenlemeler yapılabilir. Dolaylı önlemlerde ise devlet, bazı mali ve teknik teşviklerle bu yörelerin sanayileşmesine katkıda bulunabilir. Vergi muafiyetleri veya indirimleri bu konuya iyi bir örnektir.[26]

Altyapıyı oluşturan maddi, kurumsal, personel alt yapı yatırımları üretilmiş alt yapı yatırımları grubundandır. Bunlara dördüncü olarak, doğal alt yapı ilave edilebilir. Doğal altyapı, bir ekonomideki yeraltı yerüstü zenginlikleriyle doğal koşulları kapsamaktadır. Su kaynakları, deniz, nehir, göl, orman, arazi, arazinin yapısı, iklim ve maden kaynaklan bir ülkenin sahip olduğu doğal alt yapı unsurlarıdır.[27]

Bir ekonomide maddi alt yapının fonksiyonu şu şekilde açıklanabilir: Ekonomik faaliyetlerin hem seviyesine , hem de bütünleşme derecesine etki eder. Aynca roplumdaki iş bölümü ve teknolojik gelişmenin bir fonksiyonudur.

Maddi alt yapı, sosyal sabit sermaye ile eş anlamlı olarak kullanılan bu kavram, enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarında bütün yatırım, donatım ve işletme araçlarıyla, doğal kaynakların ve ulaşım yollarının korunmasına ek olarak kamu yönetimi, eğitim, araştırma, sağlık ve sosyal hizmetler için gerekli bine ve donatım anlaşılmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerde temel unsur insandır. Ekonomiler gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak uzmanlaşma ve işbölümünün geliştirdiği bilgi, eğitim ve beceri ile donatılmış insanlara gereksinim duyarlar. Ekonomik üretim ve gelişim sürecine, bilgi ve beceri insan unsuru ile katılmaktadır. Personel alt yapı, ekonomik sürecin insan faktörü ve onun becerilerini kapsar. Onun için bu alanda yapılan yatırımlar personel alt yapı yatırımlarını oluştururlar.

Kurumsal alt yapının unsurları şu şekilde sıralanabilir: Sosyo-ekonomik sistemi düzenleyen hukuk düzeni gibi yazılı yasalar, yazısız toplumsal kurallar, değer yargıları, yargı, yasama, polis, ordu gibi yerel ve merkezi bürokrasiden oluşan örgütsel düzenlemeler.[28]

Ekonomik alt yapı yatırımları, haberleşme, enerji ve ulaşım şebekeleri

[26] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e., s:57
[27] Hüsnü ERKAN, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, a.g.c. , s:52
[28] Hüsnü ERKAN, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, a.g.e.. s:81

ile ilgili yatırımlardan oluşur. Bu yatırımlar, kalkınmayı bizzat harekete geçiren bir motor değildir. Onun yerine diğer yatırımların verimini artıran bir çerçevedir.[29]

Sosyo-küllürel altyapı yatırımları, eğlence, kültür hizmetleri ile sağlıK, personel ve tesislerinden oluşur. Bu yatırımların yapılması işgücü veya yatırımcılar için cazibe nedenidir. Bu yatırımların yetersizliği özellikle kalifiye eleman sıkıntısına neden olur.[30]

1.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının İlkeleri

Uygulanan bölgesel kalkınma politikalarında uyulması gereken bazı ilkeler vardır. Bir bölgenin geri kalmasında en önemli nedenlerden biri, söz konusu yörenin özel yatırımlar için yeterince karlı gözükmemesidir. O bölgeye yapılacak yatırımlar için sosyal açıdan karlılık dikkate alınmalıdır.

1.4.3.1. Sosyal Karlılık İlkesi

Özel sektör ekonomik faaliyetlerde kar maksimizasyonu amacıyla hareket eder. Üretimlerini karlarına göre ayarlar.[31] Kar ise daha çok gelişmiş bölgelerde ortaya çıkar. Geri kalmış bölgelerde ekonomik kar, az olmasına karşın ekonomik canlılığı sağlayacak yatırımların "sosyal karlılığı" oldukça yüksektir. Bundan dolayı geri kalmış bölgelerde kısa sürede ekonomik olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek ve ancak uzun sürede ekonomik olabilen yatırımlar devletçe yapılmalıdır. Modern devletin temel amaçlarından biri, toplum refahını yükseltmektir.[32]

1.4.3.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Kaynaklar kıt olduğu için bütün yöreye eşit yatırım yapmak yerine, bölgenin potansiyelini harekete geçirebilecek bir kutbun yaratılmasına dikkat edilmelidir. Bir de uygulanan planlarda halkın katılımı sağlanmalıdır. Yöre öncü ve yöneticilerinin düşünceleri alınmalıdır.

Bugün gelişmiş olsun, az gelişmiş olsun bir çok ülke geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi konusunda kalkınma kutbu ilkesine başvurmakta, suni gelişme kutbu oluşturmaya çalışmaktadır. Bu da yatırımlarla oluşacağından, gelişme kutbu oluşturabilmek için bütün sektörlerde değil, gelişme şansı "duğu düşünülen sektörlerde yatırım yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.[33]

[29] Zeynel DİNLER. Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:222
[30] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.e. , s:222
Jan Walter ELLİOTT. Macro Economic Analysis, Second Edition. Winthrop Publeshers, 'anıbridge, Massachusetts, 1979, s: 74
[32] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.c. , s:200
[33] Zeynel DİNLER. Bölgesel İktisat, a.g.e. . s:201

1.4.3.3. Halkın Katılması İlkesi

Kalkınma kutbu oluşturma politikasının başarıya ulaşmasında uygulanan planlara halkın katılması önemlidir. Yöre halkının politikada söz sahibi olması, fikrinin sorulması, plânların başarıya ulaşmasında önemli bir etkendir. Bölgesel kalkınma politikasında, insanların rolü en önde gelir. Bu katılım kişi onurunu yükselttiği gibi aynı zamanda toplum olma duygusunu artırmaktadır. Sonuçla Bölgesel kalkınma programları canlanmakta ve yöresel denetimin kurulmasını sağlamaktadır.[34]

1.5. Diğer Ülkelerde Durum

Bütün ülkelerde şuna dikkat edilmektedir; Genel bölge kalkınma planları, uygulanan ülke kalkınma planlan ile alt bölge kalkınma planları da genel bölge planları ile çelişmemeli, uyum içerisinde olmalıdır. Planların uygulanmasında önemli araçlardan birini operasyonel programlar oluşturmaktadır. Kalkınmada geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal alt yapısının iyileştirilmesine yönelik düzenlenen operasyonel programlar enerji, taşımacılık, sulama, turizm gibi alt sektörleri ilgilendirmekte, bir veya birden çok bölge ve alt bölgede birbiri ile bağlantılı projelerin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir.

Gerek planın hazırlanması aşamasında gerekse uygulama aşamasında, özellikle uygulanma aşamasında merkezi ve mahalli özel ve kamusal kuruluşların koordinasyonu oldukça önemlidir. Bu kuruluşların faaliyetlerinin koordinasyon içinde gerçekleşmesi, kaynakların verimli kullanımını ve israfın önlenmesini sağlamaktadır. Sırf bu koordinasyonu sağlamak için mali ve idari açıdan özerk kalkınma ajansları kurulmaktadır. Bu ajanslar kamu ve özel sektör kuruluşları arasında koordinasyon ve yönlendirmeyi yapmaktadırlar. Geniş mali ve teknik bilgi imkanları vardır.[35]

Avrupa Topluluğu içindeki devletlerde de bölgesel dengesizlikler mevcuttur Bu ülkeler bölgesel dengesizlikleri gidermek için farklı yöntemler uygulamaktadır. Bazı ülkeler plan bölgeler oluşturup, bölgesel dengesizliği giderme yolu ararken, bazıları ise, mevcut siyasi yapılanma içinde soruna bir çözüm aramaktadırlar. Fakat bütün ülkelerde bir bölgenin ihtiyaçları ile imkanları tespit edilmekte, politikalar da buna göre geliştirilmektedir. Uygulanan bir diğer yöntem ise, genel bölgesel kalkınma planları yerine alt bölgelerin özellik ve ihtiyaçlarına dönük, spesifik tedbirlerin belirlenip uygulanması yolu izlenmektedir.[36]

[34] Zeynel DİNLER, Bölgesel İktisat, a.g.c. , s:202
[35] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve .... a.g.e., s:397
[36] Mustafa ALTINTAŞ, Türkiye'de Kalkınma ve ... a.g.e., s:394

2. ÇEVRE ETKİLEŞİM ANALİZİ: FÜTZ

Bölgesel gelişimi sağlamak amacıyla yapılacak bir durum değerlendirmesi ve stratejik plan için ilk olarak bölgenin sahip olduğu kaynakların neler olduğu, bunların nasıl değerlendirileceği, üretim, istihdam ve pazarlama olanakları gözden geçirilmesi gerekir. Bu türden bir durum değerlendirmesi ve planlama yapmak için en uygun yöntemlerden biri FÜTZ analizi yapmaktır.

FÜTZ analizi bir organizasyonla çevre arasındaki ilişkiyi analiz eder. Belli bir amacı (misyonu) olan organizasyon amacına ulaşmaya çalışırken, içinde bulunduğu çevre ile etkileşim içindedir. Hemen hemen organizasyonların tümü içinde bulundukları çevrenin şartlarından etkilendikleri için amaçlanna ulaşmaya çahşırken içinde bulundukları çevreyi analiz etmek durumundadırlar. Amaca ulaşmada kendilerine yardımcı olabilecek dış faktörler belirlendiği gibi, engel olabilecek faktörler de belirlenmelidir.

Bunun yanında söz konusu organizasyonun örgüt içi olanaklarının neler olduğu, zayıf yanlarının neler olduğu da belirlenerek, ulaşılmaya çalışılan amacın ne oranda realize edilebileceği ve bunun ne kadar zaman alacağı ortaya konulmuş olur.

2.1. FÜTZ Analizinin Açılımı

FÜTZ analizinin açılımı şu şekildedir; F: Fırsatları, Ü: Üstünlükleri, T: Tehditleri ve Z: Zayıflıkları anlatır. Organizasyon amacına ulaşmaya çalışırken dış dünya veya çevre dinamik bir özellik gösterir. Değişen çevre koşullan bazen fırsatlar yaratırken bazen de tehditlerle karşılaşılması mümkündür. Bu faktörlerin tümünü bir şema yardımıyla gösterebiliriz;

Çevre Şartları İle İşletme Yetenekleri Arasındaki İlişki
Kaynak: Ömer DİNÇER, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İz dincilik, İstanbul, 1994, s: 132

2.2. Dış Çevrenin Analizi: Fırsat ve Tehditler

Organizasyonun amacına ulaşmasını kolaylaştıran yararlanılabilecek durumları ifade eder. Organizasyonun amacına ulaşmasını engelleyen veya zorlaştıran durumlara da tehdit denir. Burada hem fırsat gem de tehdit organizasyon dışından kaynaklanmaktadır. Organizasyona göre bağımsız değişkenlerdir. Organizasyon hedefine ulaşabilmek için bu türden bağımsız değişkenlerdeki gelişmelere göre kendini ayarlaması, planını revizc etmesi ve gerekli organizasyon içi düzenlemeleri yapması gerekir.

2.3. Organizasyonun Analizi: Üstünlükler ve zayıflıklar

Organizasyonun rekabet edebilme yeteneği üstünlüklerine bağlıdır. Organizasyonun rekabet üstünlükleri aynı zamanda çevrede oluşan fırsatları değerlendirme ve tehditlerle başa çıkabilme yeteneğini de yakından ilgilendirir. Öte yandan organizasyonun rekabet avantajının bulunmadığı, amacına ulaşmada zayıflıklarını ifade eden zayıflık kavramı, organizasyonun güçsüz yanlarını ifade eder. Dinamik bir süreç içinde olan çevre koşullarındaki değişime, organizasyonun ayak uyduramaması da zayıflıklara dahildir.

FÜTZ analizi SWOT analizi olarak da geçer. SWOT kelimesi, ingilizcede güçlükler zayıflıklar, fırsatlar ve tehlikeler anlamına gelen Strenghts, Weaknesses, Opportunities, Threats sözcüklerinin baş harflerinden oluşan bir kelimedir. Stratejik planlama sürecinde uygulanan bir yöntem olan SWOT analizi, işletmenin veya organizasyonun güçlü ve zayıf yönlerinin tespitini amaçlamaktadır.[27]

Sonuç olarak FÜTZ bir organizasyonun hedefleri doğrultusunda organizasyonun iç yapısı ve çevre koşulları ile ilgili kuş bakışı bir değerlendirme yapmasından başka bir şey değildir.[28]

3. BÖLGESEL İKTİSATTA FÜTZ ANALİZİNİN KULLANIMI

Stratejik düşünce ve stratejik planlama kavramları ilk olarak askeri alanda doğmuş ve uygulanmış olsa bile bugün işletme biliminde de sıkça kullanılmaktadır. Firmanın bu günkü ve gelecekteki durumunun analiz edilmesinde yoğun olarak da FÜTZ analizi kullanılmaktadır.

Stratejik düşünce ve stratejik planlama özellikle de FÜTZ analizinin

[27] M.Ali DULUPÇU, Göller Bölgesinin SWOT Analizi, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İsparta. 1995, s:25

[28] Leonard GOODSTEİN. Timothy NOLAN, J.W. PFEİFFER, Applied Strategic Planning, McGraw-Hill, Newyork, 1993, s:226

kullar[uuuu] fr[""] politikaların uygulanarak önceden belirlenmiş amaçlara ulaşılmaya çalışıldığı alanlarda sıkça görülmektedir. Bu bağlamda bölgesel iktisatla ilgili analizin yapılması sırasında, oldukça uygun bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bölgede veya yöredeki sorunların neler olduğu, hangi çözüm yolları ile sorunların aşılabileceği ile ilgili yine başvurulması gereken araçlardan biri FÜTZ analizidir.

Bir bölgesel planlamada Biz neyiz? Ne olmak istiyoruz? Soruları ,,taya konulduktan sonra sıra bu hedeflere nasıl ulaşılacağı sorusunun cevaplanmasına gelmiştir. Burada yöre ile ilgili FÜTZ analizi yapılır. Yörenin kendi olanaklarının neler olduğu üstün ve zayıf yanlarının neler olduğu, bunun yanında bölge dışı koşullar, olarak ülkede ve dünyada ekonomik ortamın durumu belirlenerek bölge ekonomisi için hangi fırsat ve tehditlerin bulunduğu araştırılarak ortaya koyulur.

Yukandaki çevre şartlan ile işletme yetenekleri arasındaki ilişki, çevre şartlan ile bölge arasındaki ilişki şekline çevrilirse şöyle bir şema karşımıza çıkar;

Çevre Şartları İle Bölge Arasındaki İlişki

Bu şemaya göre bir ekonomik alanın analizi ve buna bağlı olarak FÜTZ analizi şu şekilde yapılabilir.

3.1. Bölge Analizi: Üstünlükler ve Zayıflıklar

Bir ekonomik alanın veya yörenin stratejik planlaması yapılırken, ilk olarak mevcut durum ortaya konulur. Sahip olunan ekonomik zenginlikler, mevcut üretim ve üretim kapasitesi tespit edilir. Bu kapsamda yörenin yer altı 'e yerüstü zenginlikleri, maden, turizm ve üretim açısından potansiyeli ortaya konulmalıdır. Yine benzer şekilde bölgenin üretim potansiyeline uygun per-

sonel alt yapısının yeterli olup olmadığı sağlıklı bir şekilde tespit edilir. Yörede örgütlenmiş kamu hizmet birimlerinin yörenin mevcut ekonomik yapısı ve üretim potansiyeli ile uyumlu olup olmadığı ortaya koyulmalıdır.

Daha sonra da yörenin coğrafi konumu ve iklim yapısı ekonomik sonuçları ile birlikte ortaya konulması gerekir. Belki de bunlardan da önemlisi yöre ile ilgili sosyolojik bir analizin yapılması gerekir. Yöre halkının üretim ve çalışma felsefesi ekonomik gelişmeyi ne yönde etkileyecektir. Bunun çok net bir şekilde ortaya koyulması gerekir. Çünkü ekonomik gelişme, gerek emek olsun gerekse müteşebbis olsun temelde insan faktörüne dayanmakladır.

Bir diğer ortaya konulması gereken konu ise bölgenin istihdam(işsizlik) ve gelir düzeyidir. Buna bağlı olarak yörede sosyal ve kültürel ihtiyaçların hangi oranda karşılandığı, yöresel kalkınma ve gelişme açısından önemlidir. Yöredeki eğilim olanaklarının üretim potansiyeli ile uyumluluğu ve yöre insanının istihdam edilecekleri alanla ilgili yeterli eğitimi alıp almadıkları açıkça ortaya koyulmalıdır. Yörede ekonomik gelişme için vazgeçilmez unsurlardan olan hem kamunun hem de özel kesimin sağlamış olduğu sermaye birikimi incelenerek mevcut ve gerekli teknik düzey ile uyumuna bakılmalıdır.

Bütün bu belirleme ve tespit çalışmalarından sonra bölgenin üstünlükleri ve zayıflıkları ortaya koyulmuş olacaktır.

3.2. Dış Çevrenin Analizi: Fırsat ve Tehditler

Dış çevrenin analizi ile ilgili olarak ilk yapılacak iş bölgedeki üretimin pazarlama olanaklarını gözden geçirmektir. Bir bölge için pazar üç bölümden oluşur. Bunlardan ilki bölge içi taleptir. İkincisi bölge dışı fakat yurtiçi taleptir. Son olarak da bölgeden yapılacak ihracattır. Bu bakımdan bölgesel üretimin pazar olanakları bölgeye önemli fırsatlar sunar ve tehditler oluşturur. Bu arada bölgenin üretimi ile ilgili bölge dışındaki rekabet koşulları da dikkate alınmalıdır.

Daha sonra bölgenin üretim faktörleri bakımından bölge dışındaki koşullar gözden geçirilmelidir. Emek, sermaye, müteşebbis açısından bölgenin eksik yada fazlası olabilir. Böyle dengesizlikler durumunda yine bölge dışında oluşabilecek fırsat ve tehditler dikkatle incelenmelidir. Örneğin bölgede ciddi bir işsizlik varsa ve istihdam açığı olan bölgelerde bulunuyorsa, bu durum bizim bölgemiz için bir fırsat olabilir. Yada bizim bölgemizde ihtiyaç duyulan kalifiye eleman ihtiyacı belki çok uygun koşullarda diğer bir bölgeden karşılanabilir.

Bölgenin bulunduğu coğrafya, başlıca ulaşım yolları olan kara, demir, deniz ve hava yollarına uzaklık-yakınlık açısından, yada ulaşım kolaylığı ve olanağı açısından bölgeye fırsat ve tehditler sunabilecek bir başka bir konudur. Bu konunda da yapılması gerekli işler belirlenerek plan kapsamına alınmalıdır.

Dış çevre ile ilgili olarak yurtiçi ve yurtdışı ekonomik ve siyasal konjonktür de önemli fırsat ve tehditler barındırmaktadır. Yurtiçinde ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların bölgeleri de bire bir etkileyeceği şüphe götürmez bir gerçektir. Bunun yanında globalleşen bir dünyada yaşamaktayız. Benzer şekilde dünyanın öteki ucundaki bir gelişme bugün tüm dünyayı etkileyebilmektedir. Yakın geçmişte yaşadığımız Asya'daki ekonomik krizden tüm dünyanın nasıl etkilendiği bu gün herkesin bildiği bir konudur. Bunun gibi özellikle de bölge açısından gerek pazar gerekse girdi temin edilen yer konumundaki yerlerdeki gelişmeler de bölge ekonomilerinin ilgilenmesi gereken yerlerdendir.

Bu konu ile ilgili kayıtsız kalınamayacak bir konuda söz konusu bölge ile diğer bölgeler arasında oluşan gelişmişlik farklarıdır. Dışsal bir faktör olmasına karşın ihmal edilemeyecek bir konudur. Bölgesel gelişmişlik farkı bazen önemli fırsatlar sunarken (kalkınmakta öncelikli yörelere sağlanan vergi kolaylıkları gibi) bazen de önemli sorun ve tehdit oluşturmaktadır.

3.3. Misyon ve Hedef Belirlenerek Planın Uygulamaya Konulması

Bölgenin ekonomik, coğrafi ve sosyal fotoğrafının çekilmesinden sonra da bir hedef saptanır. Hedef saptanırken bölgede hangi mallar ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşılacağı, ali yapı yatırımlarının nasıl ve ne yönde artırılacağı belirlenir. Daha sonra da istihdam ve gelir düzeyinin hangi seviyeye çıkarılmak istendiği belirlenir. Bundan daha da önemlisi ulaşılmak istenen hedeflere bir senaryo dahilinde zaman unsuru katılır. Hangi hedefe ne zaman ve hangi aşamalardan geçilerek ulaşılacağı, hedeflerin tümü için bir senaryo ile ortaya koyulur. Yapılan tespitler ışığında koyulan hedeflere ulaşmak için oluşturulan plan uygulamaya konulur. Burada en dikkat edilmesi gereken konu zaman içinde öngörülemeyen gelişmelere göre planın revize edilerek tüm koşullarda hedeflere büyük bir yüzdelik oranla ulaşılmasının sağlanmasıdır.

SONUÇ

İktisat bilimi içinde önemli bir yeri olan bölgesel iktisat ve bölgesel gelişme İkinci Dünya Savaşından sonra daha bir önem kazanmıştır. Makro

ekonomik konuların daha alt birimlere indirgenerek analiz edilmesi ve ekonomi politikalarının operasyonel bir nitelik kazanmalarından önemi günden güne artmaktadır.

Belli kriterler bakımından homojen nitelik taşıyan yeryüzü parçası olan bölge ekonomik açıdan da homojen polarize(kutup) bölge gibi guruplara ayrılır. Bu tür gruplamalarda hareket noktası, bölgenin ekonomik gelişme düzeyi ve ekonomik faaliyetlerin bölge içinde göreli bir şekilde eşit dağılıp dağılmadığı gibi kriterlerdir.

Bölgesel gelişme ile ilgili çalışmaların amacı, ya ülke genlinde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi, ya da bir bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyinin artırılması ve bölgedeki ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesidir. Bir bölge içinde ekonomik gelişmenin sağlanması ve bölgedeki üretimin artırılması için yapılması gerekli işlerden ilki bir plan yapmaktır. Bu çalışmada planlama aşamasında bölge ile ilgi FÜTZ analizi yapmanın ve daha sonraki aşamalarda karşılaşılacak sorunlarda tekrar FÜTZ analizinden yararlanmanın faydalan tartışılmıştır.

FÜTZ analizi daha çok işletme biliminde kullanılan bir teknik olmasına karşın iktisat biliminde de sorunların analizi ve gelecekle ilgili tahminlerde sıkça yararlanılan bir teknik durumundadır. Bölgesel iktisat da FÜTZ analizinin uygulama alanı bulduğu yerlerden biridir.

FÜTZ analizi işletme biliminde işletmenin analizinde işletmenin üstünlük ve zayıflıklarının belirlenmesine yardımcı olurken, çevrenin analizinde de fırsat ve tehlikelerin belirlenmesinde kullanılmakta ve işletmeye amacını gerçekleştirmede bir kolaylık sağlamaktadır.

Bölgesel gelişmede ise işletmenin analizinde kullanılan işletmenin üstün ve zayıf yanlarının analizine karşın, bölgenin üstün ve zayıf yanlan analiz edilmektedir. Bu kapsamda bölgenin ekonomik zenginlikleri, üretim olanakları, alt yapı, üst yapı ve insan kaynaklarının durumu ile yöredeki kamu kesiminin mevcut örgütlenmesi ile yörenin ekonomik gereksinmesinin uygunluğu tespit edilir. Daha sonra da işsizlik ve eksiklikler gibi bölgenin zayıf olduğu yanlar tespit edilir.

Yine FÜTZ analizinde işletmenin dış çevresinin analiz edilerek dış çevrenin sunduğu fırsat ve tehditlerin tespitine karşılık, bölgesel gelişmede de yörenin dış çevresi analiz edilerek bölge açısından fırsat ve tehditler tespit edilir. Yöreye dış çevrenin sunduğu fırsatlar ve tehditler olarak bölge üretiminin pazar olanakları, rekabet durumu, üretim faktörlerinin açık veya fazla olması durumunda bunun sorun olmaktan çıkartılabilme durumu, bölgenin

coğrafi konumu ile ulaşım yollarına göre hangi konumda olduğu belirlenir Uluslararası ve ulusal düzeyde ekonomik ve siyasal eğilimler ve istikrar da bölgeye sundukları fırsat ve tehditler açısından değerlendirilerek gerekli çalışmalar yapılır.

Bütün analizler sonucunda yörenin hedef, misyon ve planı oluşturulur. Yapılan tespitler ışığında koyulan hedeflere ulaşmak için oluşturulan plan uygulamaya konulur Daha sonra da öngörülemeyen gelişmelere göre hareket planı revize edilerek hedeflere ulaşılmaya çalışılır. sorenareket

KAYNAKÇA

Hüsnü ERKAN, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, Kavram matbası, izmir,

JJx Wai n u b l t s 7 1 ⁰T r ^ K ^ EC«xEmiC Anary S i S r S a C 0 n d Edi »ª»> Winthrop P Pubieshers, Cambridge, Massachusetts 1979

Leonard GOODSTEİN, Timothy NOLAN, J.W.' PFEİFFER Applied Stratcgıc Planning, McGravv-Hill, Nevvyork 199'5 '

M. Ali DULUPÇU, Göller Bölgesinin Swot Analizi,' yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İsparta, 1995

M U S S A S - ™ ^ Ö r " f y ʰT ₀ T ^ * M * • <* 2. Anka,.. 1995
û t l t ? ' - ? ʳᵏ,ʸ<! * Kıdemsiz ve ᵁW»'<™ Sonuçlan, kalite

Mustafa ERKAL. Bölge Ac Bmdan Az gelismi|Iiki ^ ^ ^ ^

⁰TM ᵈ l S ᴿ ᵉ S, r a l e j, k Yönelimvet5, elme *●"»●. > ' * » — * . b - u .

ᶻ ᵉ ʸ M , ᴰ B u I ᴱ U f ª ᵘ ᵘ *ª", ᵉ ² , ᴮ ª ✱ ' ᵘ ᵘ ᵘ ᵘ S ° * « * - Bas,mevi,

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 5

Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2001

İKTİSADİ AÇIDAN EĞİTİM

Yrd.Doç.Dr. Ramazan KILIÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, iktisadi açıdan eğitim mail hizmetinin özellikleri ele alınarak, eğitimin iktisadi düşünce tarihi içindeki önemi, eğitimin üretim ve tüketim özellikleri ile eğitim arz ve talebi ele alınarak incelenmiştir.

ABSTRACT

in this study, the characteristics of education as a goods or service have been examined. From the history of economic thought the production and consumption characteristics of education and the supply and demand of education have been examined.

I.İKTİSADİ AÇIDAN EĞİTİM

iktisadi açıdan eğitimin önemi ile ilgili araştırmalar 1960'lı yıllardan sonra giderek artmıştır. Bunun temel nedeni, iktisadi kalkınma ile eğitim arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu görüşünün genel kabul görmesidir.[1] Ülkelerin kalkınmasında sermaye birikiminin rolü % 30 iken, eğitim, bilgi ve teknolojinin rolü ise % 70 olarak kabul hesaplanmıştır.[2] Ancak; eğitimin

*'Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

[1] Mehtap TUNÇ, "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", D.E.U. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:8, Sayı:IT. 1993. s.2-7.; C.Hendlicus BOS, "İktisadi Gelişmede Eğitimin Yeri ve Değeri", Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim Adlı Konferans, İstanbul, 1966, s.65-*".;Alexander KING. "Eğilim. Toplum ve Gelişim", Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim Adlı Konferans, İstanbul, 1996, s.62-63.;Ziya BURSALIOĞLU, Eğitim Yöneticisinin Sistemi Değerlendirmesi, A.Ü. Eğitim Fakültesi, Yayın No:72, Ankara, 1978, s.2.

[2] Ramazan ÇETİNDAĞLI, "2000'li Yıllara Girerken", Yeni Türkiye Dergisi, Eğilim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996. s.96.:Numan COŞAR, Türkiye'de Eğitim ve Eğitim Harcamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s.26.

kalkınma üzerindeki etkisi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir.;'

Başta A. Smith, A. Marshall ve J.S. Mili gibi ünlü iktisatçılar olmak üzere bir çok iktisatçı eğitimin kalkınmaya etkisi, cğitim-yatınm ilişkisi ve eğitimin nasıl finanse edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.[4]

Bu alanda yapılan araştırmalar eğitim ekonomisi içerinde yer alan geniş bir alanı kapsamaktadır. Eğitim ekonomisi; "toplumsal yapı, ekonomik değişme ve bireyin kazandığı bilgi ve beceriler arasındaki temel ilişkileri araştırmaktadır". Eğitim ekonomisi kapsamı içerisinde gelir dağılımının yanı sıra, kamu finansmanı çerçevesinde kamu eğitimi de incelenmektedir.[5]

Bu iktisatçılar, eğitim ekonomisi içerisinde "insan sermayesi" (Human Capital) kavramını da geliştirmişlerdir. İnsan sermayesi kavramı, eğitim ve yetiştirmeden başka, emeğin verimlilik ve kalitesini artırarak gelecekte gelir düzeyini olumlu etkileyecek tüm faaliyetleri de kapsamaktadır/" Bu çerçevede eğitim en önemli yatırımlardan birisi olarak kabul edilebilir.[7]

İktisatta önemli bir yere sahip olan yatınm ve tüketim kavramları birbirlerinden kesin olarak ayrılmasalar da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Tüketim kısa süreli yararlar sağlayan mal ve hizmetlerin satın alınması veya kullanılması anlamına gelir, yatırım ise, daha uzun süreli yararlar sağlayan değerlerin mülkiyeti anlamına gelmektedir. Eğitim ile yatırım arasındaki diğer bir fark ta üretim kapasitesini arttırmak bakımından olmaktadır. Yatınmlar, üretim kapasitesini doğrudan arttınrken, tüketimin üretim kapasitesini attırma etkisi daha azdır.

Bu çerçevede eğitimi hem yatırım hem de tüketim malı olarak ele almak mümkündür. Ayrıca, eğitim harcamaları yatırım carileri olarak adlandırılmaktadır. Yatırım carileri, milli gelir düzeyini ve üretim kapasitesini uzun dönemde arttıran harcamalardır.

[2] Ziya BURSALIOĞLU. Eğitim Yöneticisinin Davranış Etkenleri, A.Ü. Eğitim Fakültesi, Yayın No:87, Ankara, 1980, s.3.

M.WOODHALL, "Economics of Education: A Review, Economics of Education Research and Studies, Oxford: Pergamon Press. 1987 (N.SERİN, Eğitim Ekonomisi, Ankara, 1979, s.l).

[4] Martin CARNOY. Economics and Education, Encyclopedia of Educational Research, (Çev. Nejla TURAL) Mc Millan Cor.1982, s.485.

[5] M.V/OODHALL, Economics of Education...,s. 1.2.

[7] David MC KEVİTT-Alan LAWTON, Public Sector Management, SAGE Publications, The Cromwell Press Ltd., Great Britain, London, 1994, p.95.; . M.WOODHALL,"Human Capital Concepts", Economics of Education Research and Studies, Pergamon Press, 1987, (N.SERİN. Eğitim Ekonomisi, Ankara, 1979, s.19);Charles FKANKEL, "Yüksek Öğretimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim Adlı Konferans, İstanbul, 1996,s.81.

Ancak, eğitim yatırımı, "yatırımlar içerisinde en karlı, en pahalı ve sonucu en geç alınan" bir yatırımdır.[8] Ünlü iktisatçı Singer'e göre de, eğitim yatırımı aynı zamanda, azalan verimler kanununa değil, artan verimler kanununa tabidir. Ayrıca, bu alandaki yatırımlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar.[9]

Genel olarak, eğitim ve ekonomi ilişkileri üzerinde araştırmalar yapan iktisatçılar araştırmalarında çoğunlukla, eğilim-kazanç, eğitimin birim getirişi, eğitim ve büyüme arasındaki ilişki konularını incelemişlerdir. Örneğin; Pasacoropolus, eğitimin birim getirişini (rate of return) 32 ülke için karşılaştırılmalı olarak yapmıştır,. Denison ise, ekonomik büyümenin kaynaklarını değişik ülkeler için karşılaştırarak incelemiştir. Shultz ise, insana yapılan yatırımı (insan sermayesi) incelemiştir. Aynı şekilde OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar da değişik ülkeler için eğitim-ekonomi ilişkisini ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır.[10]

Bu araştırmacılardan Psacharopoulos, 1973 yılında yaptığı bir araştırmada, az gelişmiş ülkelerde eğitimin gelir üzerindeki olumlu etkisinin Amerika Birleşik Devletlerinden daha fazla olduğu sonucuna varmıştır." Bu da eğitimin az gelişmiş ülkeler için daha önemli sonuçlar doğurmasından kaynaklanmaktadır.

1,2. İktisadi Düşünce Tarihi İçinde Eğitimin Önemi

Batı Avrupa ülkelerinde, Ortaçağın sonlarıyla Sanayi Devrimi arasındaki dönemde ortaya çıkan Merkantilist iktisadi düşünce sistemi taraftarları, iktisadi olaylar ile eğitim arasında yakın bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.[12]

Merkantilistler, ulusal refahın artışında esas faktörün, nitelikli insan gücüne (hüner ve yeteneğe dayanan) dayandığını ifade etmişlerdir. Bu amaçla William Petty "beşeri sermayeyi" ölçmeye teşebbüs ettiği için, insana yatırım fikrine yakınlık duymuştur ,[13]

[8] Uğur YILDIRIM, "Eğilim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirisel Bir Yaklaşım", Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi, Sempozyumu, Ankara, Mayıs 1997, s.4.; ÜNAL, Lişıl, Sosyal Değişim ve Sosyal Gelişme Stratejileri, "Eğitimin Ekonomik Etkileri Rotii ve Türkiye ile İlgili Bulgular", DPT, Ankara, 1993, s.226-227.

İsmail KARAMAN, "Eğitim ve Yüksek Öğretim". Yeni Türkiye Dergisi, Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Subat 1996, s.351.

[10] Martin CARNOY A.g.e., s.486.; İrfan ERDOĞAN, Çağdaş Eğitim Sistemleri, Sistem Yayıncılık, İBaskı, İstanbul, Ekim 1995.S.23-24.

[11] Martin CARNOY, A.g.e., s.498.; COŞAR, Numan, A.g.e, s.28.

[12] Necdet SERİN, Eğilim Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No:77, 2.Baskı. Ankara, 1979, s.l.

[13] SERİN, A.g.e., s.2.

Ancak, Adam Smith'den önceki dönemde, iktisat literatüründe "eğitim" kelimesine çok nadir rastlanmakta, bunun yerine daha çok, bilgi, beceri ve teknik yeterlilik anlamında "sanat" kelimesi kullanılmaktaydı. İktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith, İktisadi gelişme ile eğitim arsındaki ilişkiler konusunda ilk önemli katkıyı, "Milletlerin Zenginliği" adlı ünlü eseriyle yapmıştır.[14]

Smith, "Milletlerin Zenginliği" (The Wealth Of Nations) adlı ünlü eserinde, "Çok fazla emek ve zaman pahasına eğitilen bir insan pahalı makinelerden biri ile karşılaştırılabilir" demek suretiyle eğitilmiş insanın önemine dikkatleri çekmiştir.[15]

Smith, sorunu iki yönlü olarak ele almıştır ilk olarak, eğitimi daha etkili hale getirmek isteyen bir refonncu, ikinci olarak da eğilimin amaçlarını tartışan bir ahlakçı ve öğretmen.

Klasik iktisatçılardan Thomas R.Malthus da, eğitimin önemi üzerinde durmuş, ancak Smith gibi eğitime insan kaynağının yaratılması yönünden değil, insanın daha iyi yaşaması yönünden ilgilenmiştir. David Ricardo ise, nüfus planlaması amacıyla eğitimin rolü üzerinde durmuştur. Klasik iktisatçılar içerisinde eğitime en fazla önem veren iktisatçı ise, Nassau W.Senior olmuştur. Senior, devletin en etkin bir şekilde eğitime müdahale etmesini ve eğitimin zorunlu olması gerektiğini savunmuştur.[16]

Klasik iktisatçılardan John Stuart Mili de, eğitimin kamu yaran doğrultusunda olmasından dolayı, herkesin ilk eğitimi görmesini ve üstün zekalılar için daha ileri eğitim imkanı sağlanmasını önermiştir. Kari Marx ise; sanayileşme ile birlikte artan işbölümünün ortaya çıkardığı olumsuzlukların giderilmesinde eğitimin önemine işaret etmiştir.[17]

A. Marshall da eğitimi, ulusal bir yatırım olarak görmüş ve en değerli yatınmın insana yapılan yatırım olduğunu belirtmiştir. Irving Fisher de, A.smith ve Von Thünen gibi eğitimli insan varlığına sermaye olarak bakmış ve okullar için yapılan harcamaların, gerek kişisel gerekse toplumsal açıdan gelecekle potansiyel gelir akımı sağlanması bakımından yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.[18]

[14] SERİN, A.g.e., s. 6-7.
[15] M.WOODHALL. Economics of Education...,s.2.
[16] SERİN, A.g.e., s.8-10.
[17] A.g.e., s.11-13.
[18] A.g.e., s. 13-15.

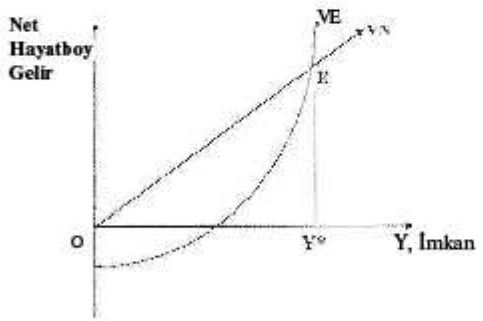
Ünlü iktisatçılardan Harbison ve Myers (1964) yaptıkları araştırmalarda kişilerin gördükleri ortaöğretim ve yükseköğretim ile kişi başı[19] düşen gelir düzeyleri arasında yüksek bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.[19]

Eğitimin getiri oranı ve insan sermayesi ile ilgili birçok araştırma diüer ülkelerde de yapılmıştır. ABD'de Hansen (1963), Becker (1964) ve Hanoch (1967), İngiltere'de Blaug (1967), Meksika'da ve diğer Latin Amerika ülkelerinde Carnoy (1967) tarafından yapılan araştırmalar, bir yatırım olarak eğitimin getiri oranının büyük ölçüde fiziksel sermayeye vapılan yatınma benzediğini ortaya koymuştur.[20]

1.3. Eğitim Yatırımı Kararı

Eğitim yatırımına karar verilirken göz önüne alınması gereken iki durum aşağıdaki şekiller yardımıyla açıklanmaktadır.[21]

Şekil.1.Eğitsel Tercih Marjini

Şekilde, VN Yükseköğretime yatırım yapmayanlar için ömür boyu gelir ile imkan arasındaki ilişkiyi göstermektedir. VN orijinden başlar, eğer artan oranlı bir vergi sistemi varsa (şekilde olduğu gibi), VN doğru şeklinde olacaktır.

[19] Martin CARNOY, A.g.e., s.487.
[20] J.HALLAK-R.COOMBS, "Education as a System", Cost Analysis in Education, The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London. 1987. (N.SERİN, Eğitim Ekonomisi, Ankara. 1979, s.97);Martin CARNOY. A.g.e.,s.487.
[21] John CREEDY. The Economics of Higher Education, Edward Elgar Publishing Limited. Great Britain, 1995, p.13-15.

Yükseköğretime yatırım yapanlar VE ile gösterilmektedir. VE orijinin aşağısından başlar. Çünkü, doğrudan maliyetler düşük imkanlı kazançları geçmektedir. Belli bir noktadan sonra ise VE pozitif olmaktadır.

Eğer, yükseköğretimle elde edilen fayda imkanlarla pozitif yönlü olarak ilişkiliyse VE'nin profili konveks olur. VE'nin bu konveks hali, herhangi bir vergi artışıyla daha da konveks olamaz. Bu nedenle, E noktasında her iki doğru kesişirler ve imkan seviyesi Y* olur.

Bu düzey, eğitsel tercih marjinidir. Bu seviyenin fazlasına sahip olanlar için yükseköğretime yatırım yapmak değerlidir. Y* tektir çünkü, VN ile VE bir kere kesişirler (en azından negatif olmayan değerler için).

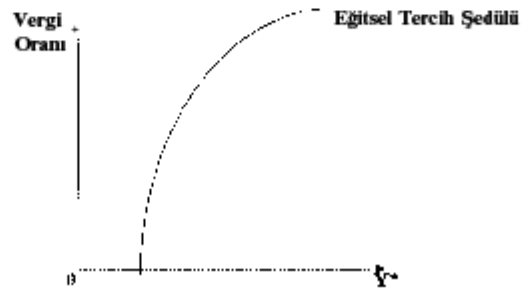
Bu durumda iki etki söz konusudur, ilki, vergi tabam etkisidir. Yatırım yapanların kazançları daha yüksek olduğundan, net devlet hasılatı düşük vergi oranlarıyla yükselir.

İkinci etkisi, üretkenlik etkisidir. Beceri düzeyleri arasındaki farklılıktan kaynaklanan verimlilik etkisidir. Bu etkilerin her ikisi de eğitsel tercih marjininc bağlıdır (Y*). Bu şekildeki her iki çizgi de tutarlıdır. Ancak, buradaki bağımlılıkların incelenmesi iki çizgiyle yeterli değildir.

Bununla beraber, eğitsel tercih marjini faktörlerin türüne bağlıdır. Ancak, marjinal vergi oranı ile Y* arasındaki kısmi ilişkiyi dikkate almak faydalıdır. Bu ilişki eğitsel tercih şedülü olarak adlandırılmaktadır.

Eğitsel tercih şedülü aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmektedir.[22]

Şekil.2. Eğitsel Tercih Şedülü

John CREEDY. A.g.e., s. 15.

Vergi oranı 1'e yaklaştığı zaman hiç kimse için yükseköğretime vatınm yapmak karlı değildir (hangi gelir düzeyine sahip olurlarsa olsunlar). Pöitimsel tercih şedülü, yatay çizgide t = 1'e yaklaşmaktadır.

Bu eğrinin şekli ve pozisyonu diğer faktörlere de bağlıdır. Bunlar;
- Yatırımların özel getirişinin yapısı,
- Dışsal etkilerin boyutu,
- Bağış boyutu,
- Hükümet gelirlerinin miktarıdır.

1.4. Eğitimin Üretim ve Tüketim Özellikleri

Eğitimin üretim ve tüketim üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, eğitimin iktisadi bakımdan etkilerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bakımdan eğitimin üretim etkileri şu başlıklar altında toplanabilir:[23]

i. Bilimsel araştırma tekniklerinin geliştirilmesi ve öğretimi, işletmelerde verimliliğin arttırılması yoluyla tüm ülkede verim artışı ve yeniliklerin yapılması.

ii. Eğitim, potansiyel yetenekleri keşfettiği gibi bu yeteneklerin değerlendirilmesi fonksiyonunu da yerine getirmekledir.

iii. Eğitim, insanların iktisadi büyüme ve kalkınma ile birlikte hızlı değişimlere uyum sağlamalarını sağlar.

iv. Eğitim yoluyla öğretmen ve öğretim üyeleri de yetiştirildiğinden üretim için gerekli bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olmaktadır.

v. Son olarak hızlı büyüme ve kalkınmanın yolu da halkın bilgi ve becerileri hızlı bir şekilde eğitim kurumlarında edinmesinden geçmektedir.[24]

Eğitimin üretim üzerindeki bu olumlu faydalarından başka şimdiki ve gelecekteki tüketim üzerinde de etkileri söz konusudur.[25]

[23] Amiran KURTKAN. Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları, İ.Ü.İ.F. Yayın No:388, İstanbul. 977, s.64.

Serpil AYTAÇ, Üniversite Gençliğinin Yüksek Öğretimde Karşılaştığı Sorunlar, U.Ü. Basımevi, Yayın No:81, Bursa. 1993, s.97.;Yusuf EKİNCİ, Hükümet ve Siyasi Parti Programlarında Milli Eğitim (1920-1994), Ankara, 1994, s.17.;Ayrıca bkz. Yüksel KAVAK. Meslek Yüksekokulları Değişim ve İş Hayatıyla İlişkileri, H.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara. 992, s. 12.

[24] Amiran KURTKAN, A.g.e., s.65.

i. İlk olarak eğitim kurumlarının şimdiki tüketim etkileridir.

ii. Eğitim, gelecekte kişilerin gelirlerini arttıran bir yatırım olduğuna göre, gelecekte elde edilecek gelir ile doğru yönde tüketim de olumlu şekilde etkilenecektir.

iii. Eğitimin geleceğe yapılan bir yatırım olması nedeniyle, gelecekteki üretimi de etkilemektedir.

Görüldüğü üzere eğitim, şimdiki ve gelecekteki üretim ve tüketimin miktar ve bileşimini etkileyen temel unsurlarından birisi olabilir.

1.5. Eğitimin Talep ve Arz Özellikleri

Yan kamusal bir hizmet olarak nitelendirilebilecek eğitim hizmetinin iktisadi anlamda arz ve talep özelliklerinin belirlenmesi daha sonra yapılacak tahliller açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle önce eğitim talebi daha sonra da eğitim arzı incelenecektir.

1.5.1. Eğitim Talebi

İktisatta talep, "herhangi bir maldan belirli bir sürede ve farklı fiyatlar karşısında satın alınmak istenen miktar" şeklinde tanımlanabilir.[26] Eğitim talebini ise;" kişinin, belli bir konu ile ilgili olarak, belli bir seviyede, belli bir eğitim kurumuna devam edebilme imkanı" olarak tanımlamak mümkündür.[27]

Yukarıda verilen iki farklı tanımdan da anlaşılacağı gibi, eğitim hizmetlerinin özelliğinden dolayı talebi de farklı olmaktadır. Eğitimin bu farklı özellikleri;[28]

i. Eğitim iktisadi anlamda bir mal olmakla birlikte, hizmet niteliği taşımakta ve belli bir eğitim seviyesi için aynı miktarda harcama yapan herkes eğitim hizmetinden aynı ölçüde fayda sağlamamaktadır.

ii. Diğer birçok zorunlu tüketim malı ile eğitim hizmeti arasındaki önemli bir farklılık ta zorunluluk dereceleriyle ilgilidir. Beslenme, barınma ve giyinme gibi bazı ihtiyaçların kısa sürede karşılanması gerekirken, eğitim ihtiyacı zamana yayılarak daha uzun bir sürede karşılanabilir.

[26] İ.Hakkı DÜĞER, İktisada «iriş .Üniversite Kitabevi, Kütahya, 1996, s, 188.
[27] SKRİN, A.g.e. ,s.17.
[28] A.g.e., s.17-20.

iii. Eğitim hizmeti ile diğer mallar arasındaki önemli bir farklılık ta, eşitim hizmetlerinin gittikçe artan yani kümülatif bir özellik taşımasıdır, njğer mal ve hizmetler kısa sürede ve çoğunlukla bir defada tüketilmeleri nedeniyle ihtiyaç duyuldukça talep edilirler. Oysa eğitim ihtiyacı süreklidir ve ölünceye kadar devam eder.

iv. Eğilim ihtiyacının karşılanmasında belli bir son nokta yoktur.

v. Eğitim hizmeti hem bir üretici malı hem de bir tüketici malı özelliği taşımaktadır.

Yukarıda sayılan eğitimin beş özelliğinden dolayı diğer malların talepleriyle farklılıklar taşımaktadır. İktisatta herhangi bir malın talebini etkileyen faktörler şunlardır;[29]

i. Talep edilen malın fiyatındaki değişmeler

ii. Diğer faktörlerdeki değişmeler
a. Gelir değişmesi
b. Diğer malların fiyatının değişmesi
c. Tüketici tercihlerinin değişmesi
d. Gelecekte gelir ve fiyatların değişmesine yönelik beklentiler
e. Tüketici sayısının değişmesi

Buna karşılık eğitim talebini etkileyen faktörler ise; makro ve mikro ekonomik unsurlar olmak üzere iki şekilde incelenebilir;[30]

1.5.1.1. Makro Ekonomik Unsurlar

Bir ülkede eğitim talebini etkileyen en önemli faktörler; o ülkenin milli gelir seviyesi, nüfus miktarı ve nüfusun yaş ve cinsiyet bakımından durumudur.

Ayrıca, nüfusun bulunduğu yerleşim yeri de eğitim talebini etkilemektedir. Şehirlerde yaşayanların eğitime olan talebi genellikle kırsal alanda yaşayanlardan yüksek olmaktadır.

Eğitim talebini etkileyen önemli unsurlardan birisi de bir ülkenin milli gelir seviyesidir. Milli gelir artışıyla birlikte ülkede gelir artışı da sağladığından, eğitim talebi de artmaktadır. Milli gelirin düşük olması duru

'Hakkı DÜĞER, İktisada Giriş, Üniversite Kitabevi, Kütahya .1996, s. 190-192.
[30] Necdet SERİN, A.g.e., s.26-37.

munda ise, Milli Gelirden eğitime ayrılacak pay da düşük kalacağından eğitime olan talebin büyük kısmı karşılanamaz.

1.5.1.2. Mikro Ekonomik Unsurlar

Daha önce de açıklandığı gibi, iktisat biliminde mal ve hizmetlere olan talebi etkileyen en önemli unsurlar, talep edilen malın fiyatı, gelir değişimi ve tüketici tercihlerindeki değişikliklerdir.

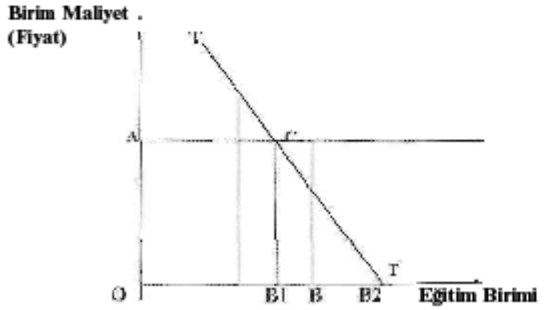
1.5.1.2.1. Fiyat ve Eğitim Talebi

Eğitimin fiyatı, eğitim hizmetinden faydalanmak için ödenen bedel şeklinde tanımlanabilir. Ancak, öğrenci veya tüketici açısından eğitimin fiyatı, öğrencinin okula kayıt sırasında ve eğitim süresince ödedikleri ile kırtasiye, barınma ve diğer harcamaların yanı sıra, öğrencinin okula devam nedeniyle bir işte çalışamamaktan dolayı vazgeçilen gelir kaybı toplamından oluşur.[31]

Görüldüğü üzere eğitim fiyatı birçok unsurdan meydana gelmektedir. Bu unsurlardan en önemlisi öğrencinin okula devam etmesi nedeniyle kaçırılan veya vazgeçilen gelir ya da fırsat maliyetidir.

Eğitim talebi ile fiyat arasındaki ilişki diğer mallarda olduğu gibi ters yönlüdür. Eğitim fiyatı arttıkça eğitim talebi azalmakta, fiyat düştükçe de artmaktadır. Bu durumu yapılan istatistiki çalışmalar da ispatlamaktadır. Örneğin; Vermont Üniversitesinde yapılan bir araştırmada, bu üniversite öğrencilerinden alınan kayıt harcı 625 dolardan 325 dolara düşürüldüğünde, üniversiteye devam eden öğrenci sayısında büyük bir artış olduğu tespit edimiştir. Buradan hareke

Şekil.3. Eğitim Talebi

Necdet SERİN, A.g.c, s.35.

«le eğitim talebi aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmektedir.[32]

Şekilde TT doğrusu (veya eğrisi) eğitim talep doğrusudur. AA ¸lo«rusu ise; birim eğitim maliyetini göstermektedir. AA doğrusu aynı zamanda arz doğrusu olup sabit farz edilmiştir. Eğer bir kimse belli bir anda daha (fazla eğitim elde etmek isterse, ilave birimler için ödemek isteyeceği fiyat O A'dan daha düşük olacağı için, talep doğrusu soldan sağa ve aşağı doğru azalacaktır. Şekilde eğitimin denge noktası AA ve TT doğrularının kesiştiği *QB* üretim hacmi olacaktır. OB'den daha küçük bir eğilim hacminde, eğitim hizmetinin maliyeti veya fiyatı tüketicilerin OB1 talep hacminde ödemek istedikleri fiyattan daha düşük olacak ve hizmet arzı arttırılacak, OB'den dlaha büyük bir eğitim hacminde ise, eğitim hizmetinin maliyeti veya fiyatı OB2 talep hacminde tüketicilerin ödemek istedikleri fiyatın üstünde colacağından hizmet arzı daralacaktır.

Ancak, eğitim talebi ile fiyat ilişkisi tartışılırken, eğitimin çeşitli kademelerinde devlet katkısı hesaba katılmalıdır. Örneğin; birçok ülkede ilk öiğretim Parasız olduğundan fiyatın talebi etkilemesi çok düşük düzeyde kalmaktadır. Ancak, yükseköğretimde fiyatın talebe etkisi yüksek olldığından, birçok ülke fiyatı düşük tutmak için çeşitli desteklemeler yapımaktadır. Bu desteklemelerin en önemlileri; doğrudan okullara yapılan mali transferler, öğrencilere sağlanan burs, barınma ve kredi imkanlarıdır.

1.5.1.2.2. Gelir Seviyesi ve Eğitim Talebi

Eğitim talebini etkileyen önemli faktörlerden birisi de kişilerin sahip ollduklan gelir seviyesidir. Bilindiği gibi iktisat teorisinde, malların talebi ile geelir arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur. Eğitim talebi ile gelir arrasındaki ilişki de doğru yönlüdür. Başka bir deyişle gelir düzeyi arttıkça eğgitime olan talep artmakta, gelir düzeyi düştükçe de eğitim talebi azalmaktaadır.

Eğitim talebi ile Kişi Başına Düşen Milli Gelir arasındaki ilişkiyi beîlirlemek amacıyla, gerek Harbison ve Myers'in birlikte yaptıkları ÇaUışmada gerekse Birleşmiş Milletlerin yaptığı bir araştırmada, gelir ile okul-'aşşma oranı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.[33]

1.5.1.2.3. Tüketici Tercihleri ve Eğitim Talebi

İktisat teorisinde mallara olan talebi kişisel tercihler de clkilemektedir. Aynı şekilde, kişisel tercihler, eğitim talebini de etkilemektedir. Kişinin

[31] Necdc(SERİN, A.g.c, s.36.
[32] Necdet SERİN, A.g.c, s.32.

bu tercihlerini, yaşanılan yerleşim yeri, ailesi'nin sosyo-ekonomik durumu,yakın çevresi ve inançlar gibi birçok faktör etkilemektedir.

Bu faktörlerden şüphesiz en önemlisi, aile'nin sosyo-ekonomik durumudur. Meslek sahibi, yönetici gibi toplumda itibar gören belli niteliklere sahip ebeveynlerin çocukları bu niteliklere sahip olmayanlara göre daha fazla eğitim hizmetlerinden yararlanmaktadırlar.[34]

1.5.2. Eğitim Arzı

İktisat teorisinde arz şu şekilde tanımlanmaktadır: "Herhangi bir piyasada, belli bir zaman diliminde, belirli fiyatlar karşısında, satıcının satmak istediği mal miktarıdır."[35]

Arzı belirleyen faktörleri de şu şekilde sıralamak mümkündür;[36] Arzı belirleyen önemli faktörlerden ilki malın fiyatıdır. Diğer faktörler ise; firmanın hedef ve amaçları, diğer malların fiyatlan, teknolojik düzey, arz edilen malın piyasadaki satıcı sayısı, faktör fiyatlarındaki değişimler, zevkler ve malın gelecekteki fiyatıyla ilgili beklentilerdir. Ancak, eğitim arzını belirleyen faktörler bundan bir ölçüde farklılık taşımakladır.

1.5.1.1. Eğitim Arzını Belirleyen Faktörler

Eğilim arzını belirleyen ana faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:[37] Eğitim hizmetinin üretiminden dolayı katlanılan masrafveya maliyetler, eğitim giderleri ve eğitimde üretim fonksiyonudur.

1.5.1.2. Eğitim Maliyet ve Giderleri

Öğretmen ve öğretim elemanları, eğitimde kullanılan diğer personel, öğrenciler, binalar ve eğitimde kullanılan diğer araçlar eğitim hizmetlerindeki girdileri oluştururlar. Ancak bu girdilere öğrencilerin kırtasiye, barınma ve ulaşım gibi diğer harcamalarının da eklenmesi gerekmektedir. Bütün bu girdilerin birleşiminden elde edilen hasıla öğrencilere sağlanan eğitim hizmetidir. O halde eğitim hizmetlerindeki üretim fonksiyonu; öğrencilerin elde ettikleri eğitim seviyesi ve eğitim süresinin, eğitim girdileri ile aralarındaki ilişki olarak ifade edilebilir.

1.5.1.3.Eğitimde Üretim Fonksiyonu

[34] Necdet SERİN A.g.c, s.30.
[35] İ.Hakkı DÜĞER. İktisada Giriş, Üniversite Kitabevi, Kütahya, 1996. s.262.
[36] DÜĞER, A.g.e., s.270-271.
[37] SERİN, A.g.e., s.45-55.

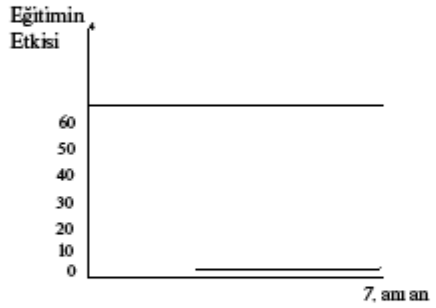
Eğilimde üretim fonksiyonunu mikro ve makro üretim fonksiyonları seklinde incelemek mümkündür.

Eğitimde Mikro Üretim Fonksiyonu

Mikro üretim fonksiyonu, bireysel olarak belli bilgi ve becerilerin öörenilmesidir. Bunun en basil örneği, bir kişinin basit bir el işi kendisine gösterildiği zaman nasıl öğrendiğidir. Bunun için, bu kişinin bu işi yapması için geçen sûre belli zaman aralıklarıyla ölçülür. Bu durum aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmektedir.[38]

Şekilde; eğitim bakımından meydana gelen artışlar belli bir noktaya kadar sıfırdan büyüktür. Eğitim için ek zaman ayrılması durumunda ise, söz

Şekil.4. Öğrenim Eğrisi

konusu artışlar sıfıra düşer. Bu durumun anlamı, öğrenimde belli bir seviyenin ötesine geçmenin mümkün olmadığını, çünkü kişisel yeteneklerin ve öğrenme kapasitesinin tamamen kullanıldığıdır.

Eğitimde Makro Üretim Fonksiyonu

Eğitim hizmetlerinden daha Önce de ifade edildiği gibi hem birey (öğrenci) hem de bireyin artan yeteneklerinden tüm toplum fayda sağlamaktadır. Ancak, eğilim hasılasını ölçmek son derece zordur. Bununla beraber bireyin elde ettiği eğitim miktarını belirlemeye yarayan iktisadi ölçütler geliştirilmiştir. Bunlar; eğitimin sağladığı kalma değer ve eğilim maliyetleridir. Eğitim yoluyla sağlanan gelirin tespiti için iki yönteme başvurulabilir.

[38] SERİN, A.g.c, s.49.

leridir. Eğitim yoluyla sağlanan gelirin tespiti için iki yönteme başvurulabilir. Bunlar; değişik eğitim seviyelerinde olan öğrenenlerin hayat boyu elde edecekleri gelir miktarı ile yıllık gelir seviyesinin karşılaştırılmasıdır.[39]

Hayat boyu geliri tespit etmenin en iyi yolu; öncelikle kişinin son olarak mezun olduğu eğitim kademesindeki yaşı ile 64 yaş (faal nüfusun üst yaş sınırı) arasındaki fark alınır. Daha sonra ise; bulunan bu yaş farkı yıllık gelir miktarı ile çarpılır. Ancak, bu hesaplama yapılırken, kişinin işsiz kalmadığı, yıllık gelirinin değişmediği, 65 yaşına kadar bu kişinin yaşadığı varsayılmakta ve 64 yaşından sonra emekli olup olmadığı göz önünde bulundurulmamaktadır.[40]

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Amiran KURTKAN, **Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları,** İ.Ü.İ.F. Yayın No:388, İstanbul, 1977.

David MC KEVITT-Alan LAV/TON, **Public Sector Management,** SAGE Publications, The Cromwell Press Ltd., Great Britain, London, 1994.

İ.Hakkı DÜĞER, **İktisada Giriş,** Üniversite Kitabevi, Kütahya, 1996.

İrfan ERDOĞAN, **Çağdaş Eğitim Sistemleri,** Sistem Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, Ekim 1995.

J.HALLAK-PCOOMBS, "Education as a System", **Cost Analysis in Education,** The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1987.

John CREEDY, **The Economics of Higher Education,** Edward Elgar Publishing Limited, Great Britain, 1995.

M.WOODHALL,"Human Capital Concepts", **Economics of Education Research and Studies,** Pergamon Press, 1987.

M.WOODHALL, "Economics of Education: A Review, Economics of Education Research and Studies, Oxford: Pergamon Press, 1987.

Martin CARNOY, **Economics and Education,** Encyclopodia of Educational Research, (Çev. Nejla TURAL) Mc Millan Cor.1982.

Necdet SERİN, **Eğitim Ekonomisi,** Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No:77, 2.Baskı, Ankara, 1979.

Serpil AYTAÇ, **Üniversite Gençliğinin Yüksek Öğretimde Karşılaştığı Sorunlar,** U.Ü. Basımevi, Yayın No:81, Bursa, 1993.

T.W.SCHULTZ, **Education And Economic Growth,** Social Forces

[39] T.W.SCHULTZ. **Education And Economic Growth,** Social Forces Influencing American Education, The National Society For Of Education, 60'th, Yearbook, Chicago, 1961, (SERİN, A.g.e., s.50-5Tden naklen).

[40] SERİN, A.g.e., s. 51'

Influencing American Education, The National Society For Of Education, 60'th, Yearbook, Chicago, 1961.

ıjNAL, L.Işıl, **Sosyal Değişim ve Sosyal Gelişme Stratejileri,** 'Eğitimin Ekonomik Etkileri Rolü ve Türkiye ile İlgili Bulgular", DPT, Ankara, 1993.

yüksel KAVAK, **Meslek Yüksekokulları Değişim ve İs Hayatıyla İlişkileri,** H.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1992.

Yusuf EKİNCİ, **Hükümet ve Siyasi Parti Programlarında Milli Eğitim (1920-1994),** Ankara, 1994.

Ziya BURSALIOĞLU, **Eğitim Yöneticisinin Davranış Etkenleri,** A.Ü. Eğitim Fakültesi, Yayın Nq:87, Ankara, 1980.

Ziya BURSALIOĞLU, **Eğitim Yöneticisinin Sistemi Değerlendirmesi,** A.Ü. Eğitim Fakültesi, Yayın No:72, Ankara, 1978.

MAKALELER VE DİĞER YAYINLAR

Alexander KING, "Eğitim, Toplum ve Gelişim", **Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim,** Adlı Konferans, İstanbul, 1966.

C.Hendricus BOS, "İktisadi Gelişmede Eğitimin Yeri ve Değeri", **Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim,** Adlı Konferans, İstanbul, 1966.

Charles FRANKEL, "Yüksek Öğretimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, **Ekonomik Gelişmeyi Hızlandıran Etken Olarak Eğitim,** Adlı Konferans, İstanbul, 1966.

İsmail KARAMAN, "Eğitim ve Yüksek Öğretim", **Yeni Türkiye Dergisi,** Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996.

Mehtap TUNÇ, **"Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi",** D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:8, SayırII, 1993.

Numan COŞAR, **Türkiye'de Eğitim ve Eğitim Harcamaları,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.

Ramazan ÇETİNDAĞLI, "2000'li Yıllara Girerken", **Yeni Türkiye Dergisi,** Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996.

Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirisel Bir Yaklaşım", Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, **21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi, Sempozyumu,** Ankara, Mayıs 1997.

pımlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Savı: 5 Haziran 2001

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TAM ÜYELİK ÖNCESİ YUNANİSTAN, İSPANYA VE PORTEKİZ'E SAĞLADIĞI FİNANSMAN İMKANLARI VE TÜRKİYE İLE MUKAYESESİ

*Yrd.Doç.Dr.Mevlüde Şimşek

ÖZET

Avrupa Birliği, bir çok dünya ülkesiyle ticari ve ortak üyelik anlaşması imzalamıştır.. Türkiye de 1964'de Avrupa Birliği ile Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Bu çerçevede Avrupa Birliği, Türkiye'nin ortak üyeliğini desteklemek ve tam üyeliğe hazırlamak için Türkiye'ye kredi açacağını öngörmüştür. Diğer yandan, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e de belli dönemlerde kredi açmıştır. Bu ülkelerle Türkiye'ye açılan krediler karşılaştırdığında Türkiye aleyhine bir dengesizlik görülmektedir.Bu dengesizliğin nedeni Yunanistan in vetosu, Avrupa parlamentosunun Türkiye'de

SUMMARY

European Union was signature commercial and common membesty treaty with a lot ofworld countries, European Union was signature conmon-')' treaty with Turkey in 1964, its name is Ankara Treaty, Europen Union envisaged to support Turkey's devolepment mth Ankara Treaty and accepted £'ve credit to Turkey. At the same time, European Union accepted give cred-w to Greece, Spain and Portugal. But these countries has been taken credits "ore t han Turkey from Europen Union. Consecuently, Europen Union cred-"$ are inequity for Turkey. Turkey couldn't taken credit from the Europen Union; reason of this is Greeece vetod credits of Turkey and European Pcnıliament declared which Turkey didn't operate democracy rules.

* DumluDinar Üniversitesi. Bilecik İ.İ.B.F. Öğretim üyesi

insan hakları ve demokrasi kurallarını işletmediği şeklindeki düşüncesidir.

1.1. Ortak Akdeniz Politikası

Avrupa Birliği, sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmek yolunda çeşitli ortak politikalar belirlemiştir. Bu politikalardan bazıları kendi iç sorunlarına yönelik; bazıları da tam üye olmayan üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerini düzenlemeye dönüktür.

Avrupa Birliğinin, tam üye olmayan ülkelerden ilişki içinde olduğu yegane ülke Türkiye değildir. Avrupa Birliği, hemen hemen bütün dünya ülkeleriyle diyalog kurmuş ve bu ülkelere sosyal ve ekonomik bağlarını daha da güçlendirmek için finansal destek sağlamıştır.[7] Avrupa Birliğinin finansal desteğinden yararlanan ülkelerin başlıcaları, Akdeniz havzası ülkeleri, Afrika, karayip ve Pasifik ülkeleri, Denizaşırı ülkeler ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleridir.[8]

Bu çalışmada, ilk olarak, yukarıda belirtilen ülke gruplarından Akdeniz ülkeleri ele alınacak ve bu ülkelerden Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile Avrupa Birliği ilişkilerinin ekonomik anlamda oturtulduğu çerçeve incelenecektir. Daha sonra, Avrupa Birliğinin, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e tam üyelik öncesinde sağladığı finansman miktarı belirlenecektir. Ardından, Avrupa Birliğinin sağladığı finansman miktarı bakımından tam üyelik öncesi Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e açılan kredi miktarı ile Türkiye'ye açılan kredi miktarı arasında karşılaştırma yapılacaktır. Son olarak, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde kredi ve finansman sorunları belirlenecektir.

Avrupa Birliği, Akdeniz ülkelerine şu sebeplerle önem vermektedir. İlk olarak, Avrupa petrolünün önemli bir bölümü Akdeniz ülkelerinden sağlanmaktadır. Bununla beraber, bu ülkeler, Avrupa sanayii için iyi bir Pazar özelliğini taşımaktadır. Ayrıca, Avrupa uygarlığı ile Akdeniz kıyılarındaki uygarlıklar iç içe girmiş durumdadır.[9]

Akdeniz Ülkelerinin Avrupa Birliğine yaklaşımı da ılımlı olmuştur. Bu yaklaşım, 1960'dan sonra daha olumlu bir özellik taşımıştır. Avrupa Birliği, 1960'lı yıllardan itibaren bütün dünya ülkelerine ekonomik bakımdan güçlü olduğunu ispatlamıştır. Bunun sonucunda, Akdeniz ülkeleri Avrupa Birliğine yönelmiş ve Birlik ile yakın işbirliği içine girerek ekonomik ve sosyal bağlarını güçlendirmek istemiştir. Bu yaklaşım, özellikle Avrupa

[7] Vural.V. Savaş, AET'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye. İKV Yayınları. İstanbul. 1977, s.43.
[8] T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği ve Türkiye. DTM Yayınları. Ankara. 1999, s. 122-128
[9] F. Riccardi, "Akdeniz Politikası", Avrupa Dergisi 93, Eylül 1984, s.25.

Kirliğinin 1968'de gümrük birliğini sağlaması sonucunda oluşmuştur. Bilindiği üzere, gümrük birliğinin kurulmasıyla, Birlik içi ticarete engel olan gümrük tarifeleri sıfırlanmış ve kotalar kaldırılmıştır. Bununla beraber, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevedeki uygulamaya Akdeniz ülkeleri de dahil edilmiştir. Daha önce, Avrupa Birliği pazarına serbestçe giren Akdeniz ülkelerinin ticareti, uygulanan ortak gümrük tarifesi sonucunda azalma eğilimi göstermiştir. Akdeniz ülkelerinin bu durum karşısındaki tutumu, Avrupa Birliğinden ayrıcalık istemek olmuştur. Bu çerçevede, Avrupa Birliği ve Akdeniz ülkeleri arasında ticari anlaşmalar imzalanmıştır. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, bu ülkelerin mamul malları ve bazı tür tarımsal ürünleri Avrupa Birliği pazarına serbestçe girebilecekti.

Avrupa Birliği, 1972'de yapılan Paris Zirvesi'ndc Akdeniz ülkeleriyle ilgili yeni bir karar almıştır. Buna göre, Afrika, Karayip, Pasifik ülkeleriyle kurulacak bağlarda dikkate alınmak sureliyle, Ortak bir Akdeniz Politikası belirlenmiştir.[4]

Temeli 1972'dc atılan Ortak Akdeniz Politikasının amacı, Avrupa Birliği ve Akdeniz ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesini sağlamaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda işbirliği yapılması öngörülmüştür. Ancak, Avrupa Birliği ve Akdeniz ülkeleri arasındaki kalkınma farklılığı bu işbirliğine engel olmuştur. Bu yüzden Avrupa Birliği, Akdeniz ülkeleriyle yaptığı işbirliği anlaşmalarına mali yardım içeren protokoller ilave etmiştir.[5]

Avrupa Birliğinin 1972'de ortak Akdeniz Politikası kapsamına aldığı ülkeler, Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Ürdün, İsrail, Suriye, Yugoslavya, Malta, Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'dir.[6]

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Ortak Akdeniz Politikasına Yunanistan, İspanya ve Portekiz de dahil edilmiştir. Tam üyelik öncesinde Yunanistan ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkinin temel özelliği, ortaklık ilişkisine dayandırılmasıdır. Yunanistan, Avrupa Birliği ile ortaklık ilişkisi kuran ilk ülke olmuş, "Ortaklık Anlaşması" 9 Temmuz 1962 tarihinde imzalanmış ve 1 Kasım 1962'de yürürlüğe girmiştir. Ortaklık çerçevesinde, bazı amaçların gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bunlardan başlıcaları, gümrük birliğinin kurulması, Yunanistan ile Avrupa Birliği politikalarının uyumlaştırılması ve Yunanistan'ın ekonomik kalkınmasını hızlandırmak

Uluç Özülker, Avrupa Topluluklarının Akdeniz Politikası, A.Ü ATAUM Yayını, Ankara, 1990. s.3.
Arif Esin, "Avrupa Topluluğu ve Akdeniz Ülkeleri Arası Mali Protokollerde Türkiye'nin Konumu", İKV Dergisi, Sayı 83, Eylül 1990, s.5.
[6] A.g.m., s.5.

amacıyla ("inansal destek sağlanmasıdır. Yunanistan ve Avrupa birliği arasında imzalanan ortaklık anlaşmasının nihai hedefi ise tanı üyeliktir.[7]

Ortak Akdeniz Politikası kapsamına giren ikinci ülke, yukanda da bahsedildiği üzere İspanya olmuştur. İspanya ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkinin tam üyelik öncesindeki mahiyeti ticari olmasıdır. İspanya, 1962 yılında Avrupa Birliği ile yakın işbirliği kurmak islediğini belirtmiş ve 1964-1970 döneminde ispanya-Avrupa Birliği arasında ticari özellik taşıyan bazı görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda, iki taraf arasında Haziran 1970'de Tercihli Ticaret Anlaşması(Preferantial Trading Aggremcnt) imzalanmış ve Ekim 1970'de de yürürlüğe girmiştir. Anlaşma çerçevesinde, taraflar, bazı mallar üzerindeki gümrük tarifelerini tek taraflı veya karşılıklı olarak indireceklerdi.

Portekiz ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin temeli ise, 1972 yılına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Portekiz EFTA'ya üye bir ülkeydi. EFTA üyelerinden İngiltere ve Danimarka'nın 1973'de Avrupa Birliğine üye olması sonucunda genişletilmiş Avrupa Birliği ile geri kalan beş EFTA ülkesi(Avustırya, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre) arasında Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, sanayi mallarını içermekte ve bazı tarım ürünleri üzerinde karşılıklı gümrük indirimlerini öngörmüştür. Buna göre Avrupa Birliği, Portekiz'in tarımsal ihraç ürünlerine tercihli tarifeler tanımıştır. Avrupa Birliğinin Portekiz ile olan ilişkileri de ticari bir özellik taşımaktaydı.

Avrupa Birliğinin Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile olan ilişkilerinin tarihi süreçleri incelendikten sonra, aşağıda bu ülkelere yönelik Avrupa Birliği yardımları incelenecek ve Türkiye ile karşılaştırması yapılacaktır.

1.2. Avrupa Birliğinin Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e sağladığı Finansman Miktarları ve Türkiye ile Mukayesesi

Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ortaklık ilişkisinin çeşitli yönleri vardır. Bunlardan başlıcaları, tarım, sanayi, gümrük, istihdam ve dış ticaret gibi konulardır. Kredi ve finansman konusu da bunlardan birisidir. Her iki taraf arasındaki ilişkinin nihai amacı, gümrük birliğini kurmak, ekonomik farklılıkları gidermek ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliğini sağlamaktır. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin kredi ve finansman yönü bu bütünleşmenin amacı değil sadece bir aracıdır.

Avrupa Birliği, Türkiye'ye ilk üç mali protokol ve Tamamlayıcı protokol çerçevesinde 752 milyon EURO finansman imkanı sağlamıştır.[8] Buna ilave olarak Özel İşbirliği Fonu çerçevesinde 75 milyon EURO'luk ilave bir katkı daha sağlamıştır.[9] Dolayısıyla, Avrupa Birliğinin Türkiye'ye dönük finansman miktarı 827 milyon EURO olarak gerçekleşmiştir. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e sağlanan finansman miktarları ise aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: Avrupa Birliğinin Tanı Üyelik Öncesinde Sağladığı Finansman imkanı Bakımından Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile Türkiye Mukayesesi

(Milyon EURO)

ÜLKELER	YILLAR	FİNANSMAN MİKTARI	MİKTAR/YIL ORTALAMASI	ORAN(%)*
Yunanistan	1962-1981	2 400	126.3	20.8
İspanya	1981-1986	1 600	320.0	52.7
Portekiz	1976-1986	1300	130.0	21.4
Türkiye	1964-2001	827	23.0	5.0
		6127	606.9	100.0)

Kaynak: Rıdvan Karluk, Avrupa Toplulukları ve Türkiye, Bilim Teknik Yayınları, İstanbul, 1990, s.250'den alınan rakamlardan yararlanarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

• Miktar/Yıl ortalaması tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde şu gözlem ve sonuçlara ulaşmak mümkündür. Avrupa Birliği, tam üyelik öncesinde Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile Türkiye'ye toplam 6,127 milyon EURO finansman imkanı sağlamıştır. Bu tutarın 2.4 milyarı Yunanistan'a, 1.6 milyarı İspanya'ya, 1.3 milyarı Portekiz'e ve 827 milyon EURO'sü de Türkiye'ye verilmiştir. En fazla hnansal destek rakamlardan da anlaşılacağı üzere Yunanistan'a sağlanmıştır. Ancak, miktar/yıl ortalaması alındığında, yılda en fazla yardım alan ülke, yüzde 52.7 ile İspanya'dır. Diğerleri ise sırasıyla, yüzde 21.4 ile Portekiz, yüzde 20.8 ile Yunanistan ve yüzde 5 ile Türkiye'dir. Bu oranlardan anlaşılacağı üzere, Avrupa Birliği, Türkiye ve diğer ülkeler arasında finansal destek açısından oldukça adaletsiz davranmıştır. Oysa Avrupa Birliği, özellikle Yunanistan ve Türkiye ile ortaklık anlaşması imzalarken bu iki ülke arasında ayırım gözetmeyeceğini öngörmüştü. Ancak, Türkiye ve Yunanistan'a açılan krediler incelendiğinde Avrupa Birliğinin bu sözünde durmadığı; tersine ayırım gözetici bir politika izlediği anlaşılmakladır. Diğer yandan, Avrupa Birliği Türkiye ile İspanya ve Portekiz arasında da ayırımcı

[7] EIR. European Investment Bank(1958-1978), Brussels, 31 December 1978, s.59.

[8] bak:Gülten Kazgan, Tanzimaten XX.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi-Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye-, Altın Kitaplevi Yayınları, İstanbul, 1999, 6.411.

[9] EC/Special Action Programme Progress Repon, HDTM, September 1991, s.1-5.

politikasını devam ettirmiş ve finansal destek sağlarken adaletsiz bir tulum sergilemiştir. Kaldı ki, Avrupa Birliğinin bu ülkeleri tam üyeliğe hazırlamak gibi bir yükümlülüğü yoktu. İlişkilerinin mahiyeti tamamen ticari temele oturtulmuştu. Buna rağmen, Avrupa birliği İspanya ve Portekiz ile Türkiye arasında dengeli bir kredi politikası izlememiştir.

1.3. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Kredi ve Finansman Sorunları

Avrupa Birliği, 1963'de imzalanan Ankara Anlaşması'nda Türkiye'nin kalkınma faaliyetlerine katkıda bulunmak ve Birliğe uyumunu kolaylaştırmak amacıyla mali yardımda bulunmayı öngörmüştür.[10] Bu mali yardımlar, Türk ekonomisinin verimliliğini artırmak, Türkiye'de daha iyi bir altyapı oluşturmak, geçerli süre içinde Türk kalkınma planlarına uymak ve Türkiye'nin ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyen projelere öncelik tanımak gibi ilkeler belirlemiştir.[11] Ancak, yukarıda sadece birkaç ülkeyle yapılan karşılaştırma bile Avrupa Birliğinin Türkiye'ye kredi verirken cömert davranmadığı ve oldukça yetersiz finansal destek sağladığını göstermektedir.

Avrupa Birliğinin Türkiye'ye yetersiz kredi açmasını geçmişten bir örnek vererek açmak mümkündür. Bilindiği üzere, 1973 yılı sonunda dünya petrol bunalımı olmuş ve petrol fiyatlarında hızlı bir artış eğilimi görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, 1976-1977 döneminde ham petrol ithalatından dolayı yılda bir milyar Dolar fazladan ödeme yapmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Avrupa Birliği ülkeleri pahalı petrol karşılığında OPEC Ülkelerine pahalı yatırım malları satma kararı almıştır. Bunun sonucunda Türkiye, ikinci olumsuzlukla karşılaşmıştır. Türkiye, OPEC'ten pahalı petrol, Avrupa'dan pahalı mal almak zorunluluğu ile iki milyar Dolar tutarında fazladan ödemede bulunmuştur. Bu dönemde, Avrupa Birliğinin verdiği kredi miktarı bu fiyat artışının onda birini bile aşmamıştır.

Buradan şu sonucu çıkarmak yanlış olmaz kanısını taşımaktayız. Avrupa Birliği Türkiye'ye "Birliğe uyumu kendi çabanla sağla" mesajını vermektedir.

Türkiye'ye sağlanan finansal imkanların yetersizliği yanında; Avrupa Birliği bazı finansal kaynaklarından Türkiye'yi hiç yararlandırmamıştır. Örneğin, Akdeniz ülkelerine risk sermayesi altında finansal destek sağlamıştır. Bu çerçevedeki kredi Türkiye'ye verilmemiştir.[12] Bu kaynaklardan Türkiye'nin yararlandırılmaması finansal bir sorun olarak nitelendirilebilir.

Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki bir başka kredi ve finansman sorunu ise Dördüncü Mali Protokol kredilerinin verilmemesidir. 600 milyon EURO verilmesini öngören Dördüncü Mali Protokol[13] normal olarak 1980'de yürürlüğe girecekti.[14] Ancak, Yunanistan'ın vetosu[15] ve Avrupa parlamentosunun Türkiye'de demokrasi ve insan hakları kuralları işletilmiyor şeklindeki düşüncesi 600 milyon EURO'luk kredinin verilmesini engellemiştirlö. Aynı engelleme Danimarka tarafından da desteklenmiştir.[17] Kuşkusuz, böyle bir engelleme kredilerin değer kaybetmesine neden olmuş ve finansmanı öngörülen projelerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır.[18]

Buradan, Avrupa Birliğinin Türkiye'ye yönelik kredi faaliyetleri hem yetersiz, hem adaletsiz ve hem de düzensiz olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki kredi ve finansman sorunları sadece Avrupa Birliğinden kaynaklanmamaktadır. Avrupa Birliği iyi hazırlanmış projelere kredi açmakladır. Bu açıdan Türkiye'de bir eksiklik olduğunu itiraf etmeliyiz. Kurumlarımız, somut proje hazırlama ve yürütmede etkinliğini lam anlamıyla göstermeli ve üzerinde önemle durulmalıdır. Bu çerçevede, uzman eleman grupları oluşturulmalı ve kredi alabilecek somut projeler sunulmalıdır,.

[10] Ankara Anlaşması. Mad. 2., 1964: Nahit Töre, "Relations Between European Communiciy and Turkey". European Access, Number:3, June 1990, p.3.

[11] European investmcnl Bank. Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'deki Faaliyetleri(1965-1974). European Investimcn Bank. 1975, s. 14; Uğur Kılınç, Türkiye ve Avrupa Toplulukları İlişkileri, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara. 1990, s.37

[12] Bakını?.: Halil Sanaslan, "Venture Capital(Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye'de Uygulama Olanakları", Ankara Sanayi Odası Dergisi. Ocak-Şubal 1992, s.2.

"600 Million ECU For Customs Union", European Repon, 30 May 1990, s.7.

-Manin Bangcınalın, "Relations Betwecn ıhe European Economic Community and Turkey", urkey Ecoiomy, No:, Dcember 1989, s.15; Türkiye ile İlişkiler Hakkında Komisyonun Konseye grauısi ve IV. Mali Protokolün Akdine İlişkin Konsey Karar Tasarısı, 7.6.1990, S.12.

Turkish Daily News, 9 Ocak 1991.

Gündüz Aktan, Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1988, s. -11; IKV, Geleceğin Avrupası ve Türkiye Paneli(27 Kasım 1990). İKV Yayını, İstanbul. 1991. s.o.

rv-

Uuıiya Gazetesi, 12. 10. 1983.

HDTM. Avrupa Topluluğu ve Türkiye, HDTM Yayım, Ankara, 1991, s.183.

KAYNAKLAR

AKTAN, Gündüz, Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1988. **Ankara Anlaşması,** 1964.

BANGEMANN, Martin, "Relations Betvvcen the European Economic Community and Turkey", Turkey Economy, No:, Dcember 1989.

Dünya Gazetesi, 12. 10. 1983

EC/Turkey Special Action Programım Progress Report, HDTM, September, 1991.

ESİN, Arif, "Avrupa Topluluğu ve Akdeniz Ülkeleri Arası Mali Protokollerde Türkiye'nin Konumu", İKV Dergisi, Sayı 83, Eylül 1990.

European Investment Bank, Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'deki Faaliyetleri(1965-1974), European Investmen Bank, 1975.

European Investment Bank(1958-1978), Brussels, 31 December 1978

HDTM, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, HDTM Yayını, Ankara, 1991

İKV, Geleceğin Avrupası ve Türkiye Paneli(27 Kasım 1990), İKV Yayını, İstanbul, 1991.

KARLUK, Rıdvan, Avrupa Toplulukları ve Türkiye, Bilim Teknik Yayınları, İstanbul, 1990.

KAZGAN, Gülten, Tanzimattan XX.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi-Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreseleşmeye-, Allın Kilabevi Yayınlan, İstanbul, 1999.

KILINÇ, Uğur, Türkiye ve Avrupa Toplulukları İlişkileri, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara, 1990.

ÖZÜLKER, Uluç, Avrupa Topluluklarının Akdeniz Politikası, AÜ ATAUM Yayını, Ankara, 1990.

RİCCARDI, F, "Akdeniz Politikası", Avrupa Dergisi 93, Eylül 1984.

SARIASLAN, Halil, "Venture Capital(Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye'de Uygulama Olanakları", Ankara Sanayi Odası Dergisi, Ocak-Şubat 1992.

SAVAŞ, Vural.V., AET'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye, İKV Yayınlan, İstanbul, 1977.

TÖRE, Nahit, "Relations Between European Communitiy and Turkey", European Access, Number:3, June 1990. Turkish Daily News, 9 Ocak 1991

Türkiye ile İlişkiler Hakkında Komisyonun Konseye Bildirisi ve IV. Mali Protokolün Akdine İlişkin Konsey Karar Tasarısı, 7.6.1990

T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM Yayınları, Ankara, 1999.

"600 Million ECU For Customs Union", European Report, 30 May 1990

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 **Haziran 2001**

KAYITDIŞI EKONOMİ, ENFORMEL EKONOMİK FAALİYET

Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN*

ÖZET

1970'li yıllarda sosyal bilimler yazınına giren "kayıtdışı ekonomi" kavramı çerçevesinde yapılan araştırmalar ve tartışmalar günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Bu kavramın tanımı, kayıtdışı kesimin sınırları, kayıtlı kesim ile ilişkileri, istihdam yaratıcı işlevi, ülkenin büyüme sürecindeki rolü ve devletin bu kesim karşısında alması gereken tutum gibi konularda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunun belki de bir sebebi konuya ilişkin - kayıtdışı ekonomi, enformel sektör, gölge ekonomi, ikincil ekonomi, kara ekonomi vb.- pek çok kavramın değişebilen şekillerde kullanılması ve halen anlaşılmayan ya da tartışılan yönlerinin bulunmasıdır. Bu çalışma da yapılan tartışmalara bir katkı niteliğindedir.

GİRİŞ

Yaşadığımız dönemde tüm Dünyada, üretimin ve istihdamın 1970'lerden sonra gittikçe daha yoğun bir biçimde enformel ekonomik faaliyetlere' kaydığına dair dikkati çekici ipuçları gözlenmektedir.

* Anadolu Üniversitesi, İİBF. ÇEEİ Bölümü Öğretim Üyesi

Bu çalışmada Fransızca kökenli "enformel" terimi, sözlü ve yazılı anlatımda eşanlamlı olarak kullanılan İngilizce kökenli"Jnformel" terimine yeğlenilerek kullanılacaktır.

Gelişmiş ülkelerde gerek istihdam gerekse parasal boyutuyla enformel ekonomik faaliyetler %10'lara yaklaşırken, gelişmekte olan ülkelerde %50'lere ulaşmaktadır. Böyle bir oluşum bir yandan çalışanların hukuki korumadan yoksun kalmasına yol açarken, diğer yandan devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarına kavuşamamakta, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynaklarım büyük ölçüde yitirmektedir. Bu nedenle de enformel ekonomik faaliyetler, sosyal bilimcilerin uzun zamandır üzerinde durduğu bir konudur. Fakat özellikle kavrama ilişkin hala tartışmalı ve anlaşılmayan yönler bulunmaktadır. Zira kavram, karmaşık bir yapı içinde, ülke gerçekleri ile de ilişkili olarak hem ekonomik hem de istihdama yönelik farklı açılımları kapsamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ise gelişmekte olan ülkelerin durumları genellikle ihmal edilmiş ve ilgili araştırmalarda öncelikle gelişmiş ülkelerin deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin geliştirdikleri kavramlar esas alınarak sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Oysa, bu deneyimler ve bu deneyimlerden üretilmiş kavram ve ölçümler, ülkemiz ve benzerleri için yanlış sonuçlara ulaşmakta, ülke gerçeklerini göz önünde bulunduran geçerli ve tutarlı tanımlar yapılamamakta, neticede sorunlar doğru olarak tespit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir.

Bu çalışma da biz, kayıtdışı ekonomi, enformel sektör, enformel ekonomik faaliyetler, yeraltı ekonomisi gibi çeşitli kaynaklarda bahsi geçen ve bazen hiç tanımlanmayan bazen de çok farklı tanımların yapıldığı kavramları birlikte ele alacak, özelliklerini ve birbirlerinden ayrıldığı yönleri, ekonomik faaliyetlerin bütünü içinde analiz, edilerek bu kavramlara ilişkin ülkemiz açısından geçerli ve tutarlı tanımlar oluşturmaya çalışacağız.

1. EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI

Ekonomik faaliyetler kavramındaki faaliyet sözcüğü çalışma, etkinlik olarak sözlük anlamı[2] ile kullanılır ise, ekonomik faaliyetler; çok genel anlamda gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanabilir.

Tanımın, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin[3] yanı sıra, vergi kaçakçılığı-faturasız alış-vcriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da kamu sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız işçi çalıştırma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, rüşvet, ö/.el harcamaları firma harcamaları gibi göstermek, yanlış beyan ve davranışlarla müşteriyi aldatmak gibi üretken olsun ya da olmasın her tür kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de[4] kapsadığı söylenilebilir.

[1] Büyük Sözlük. Cilt No;IV, İstanbul. 1982, s738: Ali PİSKÜLLOOĞLI. Türkçe Sözlük, İstanbul, I<J95. s.582.

[2] Bkz. bu çalışma, 2.1. Kayıtlı Ekonomik Faaliyetler bahsi

[4] Bkz. bu ça[4] Büyük Sözlük, Cilt No:IV, İstanbul. 1982, s.738; Ali PÜSKÜLLÜOĞLu, Türkçe Sözlük, İstanbul, 1995, s.582.
lışma, 2.2. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler bahsi

Literatürde ise; hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken olmayan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri gizli ekonomi kavramı altında genel ekonominin kapsamı içinde irdeleyen görüşlere rastlanmakla birlikte[5] çoğunlukla, üretken olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmemektedir, örneğin Birleşmiş Milletler; 1993 Milli Muhasebe Sistemi'nde (MHS) üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek genel ekonominin kapsamı dışında bırakılmakta ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır .[6] Çalışmamızda da bu yaklaşım benimsenerek hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken, olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmeyecek ve ekonomik faaliyetler; kayıtlı ekonomik faaliyctler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplamı olarak ele alınacak ve üretken olmayan faaliyetler dışında kalan, gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanacaktır.

2. EKONOMİK FAALİYETLERİN TÜRLERİ

Klasik ekonomistler, ekonomik faaliyetleri; tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından, mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerle sınırlı tutmuştur. Bu düşünceye göre, genel olarak, tarım kesiminde doğal kaynaklar kullanılmakla, sanayi kesiminde sınai üretim gerçekleştirilmekte, hizmetler kesiminde ise malların da üretimi ve devamlılığı sağlanmakta, finansal ve personel hizmetleri sunulmaktadır.

Ancak bu klasik tanım günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik yapının ve faaliyetlerin tümünü kapsayıp açıklamakta yetersiz kalmaktadır.[7] Klasik tanım makro açıdan karşılaştırmalara olanak tanıması bakımından kullanışlı olmasına karşın, ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı olarak irdelenmesinde ve ayırımında gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetler günümüzde, yanyana §'lmiş farklı üretim sistemlerinde gerçekleştirilmekte, eşdeğişle ekonomi ikili bir yapı içinde gelişmektedir.[8]

Yine, yaşadığımız dönemde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında, bir yandan modern üretim teknikleri, bankacılık düzeni ve modern

[5] Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, 1996. s.10; Derek BLADES, "The «idden Economy and National Accounts", The OECD Observer, Sayı No: 114, (January 1995), s.15.

[6] UN, Ecomic and Social Council, Conferance of European Stauisticians, "Statistics of The Hidden *"* Informal Activiries", Yayın No: 711, (25 September 1991), s.71.

[7] ^ Mübccel KIRAY. "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu", Rapor, (25 Ekim 1982), s.5.

[8] Tafo- BAŞTAYMAZ, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnformcI Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İslih-"m. Gelirve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doklora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s. 114.

Gelişmiş ülkelerde gerek istihdam gerekse parasal boyutuyla enformel ekonomik faaliyetler %10'lara yaklaşırken, gelişmekte olan ülkelerde %50'lere ulaşmaktadır. Böyle bir oluşum bir yandan çalışanların hukuki korumadan yoksun kalmasına yol açarken, diğer yandan devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarına kavuşamamakta, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynaklarım büyük ölçüde yitirmektedir. Bu nedenle de enformel ekonomik faaliyetler, sosyal bilimcilerin uzun zamandır üzerinde durduğu bir konudur. Fakat özellikle kavrama ilişkin hala tartışmalı ve anlaşılmayan yönler bulunmaktadır. Zira kavram, karmaşık bir yapı içinde, ülke gerçekleri ile de ilişkili olarak hem ekonomik hem de istihdama yönelik farklı açılımları kapsamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ise gelişmekte olan ülkelerin durumları genellikle ihmal edilmiş ve ilgili araştırmalarda öncelikle gelişmiş ülkelerin deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin geliştirdikleri kavramlar esas alınarak sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Oysa, bu deneyimler ve bu deneyimlerden üretilmiş kavram ve ölçümler, ülkemiz ve benzerleri için yanlış sonuçlara ulaşmakta, ülke gerçeklerini göz önünde bulunduran geçerli ve tutarlı tanımlar yapılamamakta, neticede sorunlar doğru olarak tespit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir.

Bu çalışma da biz, kayıtdışı ekonomi, enformel sektör, enformel ekonomik faaliyetler, yeraltı ekonomisi gibi çeşitli kaynaklarda bahsi geçen ve bazen hiç tanımlanmayan bazen de çok farklı tanımların yapıldığı kavramları birlikte ele alacak, özelliklerini ve birbirlerinden ayrıldığı yönleri, ekonomik faaliyetlerin bütünü içinde analiz, edilerek bu kavramlara ilişkin ülkemiz açısından geçerli ve tutarlı tanımlar oluşturmaya çalışacağız.

1. EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI

Ekonomik faaliyetler kavramındaki faaliyet sözcüğü çalışma, etkinlik olarak sözlük anlamı[2] ile kullanılır ise, ekonomik faaliyetler; çok genel anlamda gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanabilir.

Tanımın, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin[3] yanı sıra, vergi kaçakçılığı-faturasız alış-vcriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da kamu sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız işçi çalıştırma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, rüşvet, ö/.el harcamaları firma harcamaları gibi göstermek, yanlış beyan ve davranışlarla müşteriyi aldatmak gibi üretken olsun ya da olmasın her tür kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de[4] kapsadığı söylenilebilir.

[1] Büyük Sözlük. Cilt No;IV, İstanbul. 1982, s738: Ali PİSKÜLLOOĞLI. Türkçe Sözlük, İstanbul, I<J95. s.582.

[2] Bkz. bu çalışma, 2.1. Kayıtlı Ekonomik Faaliyetler bahsi

[4] Bkz. bu ça[4] Büyük Sözlük, Cilt No:IV, İstanbul. 1982, s.738; Ali PÜSKÜLLÜOĞLu, Türkçe Sözlük, İstanbul, 1995, s.582.
lışma, 2.2. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler bahsi

Literatürde ise; hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken olmayan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri gizli ekonomi kavramı altında genel ekonominin kapsamı içinde irdeleyen görüşlere rastlanmakla birlikte[5] çoğunlukla, üretken olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmemektedir, örneğin Birleşmiş Milletler; 1993 Milli Muhasebe Sistemi'nde (MHS) üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek genel ekonominin kapsamı dışında bırakılmakta ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır .[6] Çalışmamızda da bu yaklaşım benimsenerek hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi üretken, olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmeyecek ve ekonomik faaliyetler; kayıtlı ekonomik faaliyctler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin toplamı olarak ele alınacak ve üretken olmayan faaliyetler dışında kalan, gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanacaktır.

2. EKONOMİK FAALİYETLERİN TÜRLERİ

Klasik ekonomistler, ekonomik faaliyetleri; tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından, mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerle sınırlı tutmuştur. Bu düşünceye göre, genel olarak, tarım kesiminde doğal kaynaklar kullanılmakla, sanayi kesiminde sınai üretim gerçekleştirilmekte, hizmetler kesiminde ise malların da üretimi ve devamlılığı sağlanmakta, finansal ve personel hizmetleri sunulmaktadır.

Ancak bu klasik tanım günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik yapının ve faaliyetlerin tümünü kapsayıp açıklamakta yetersiz kalmaktadır.[7] Klasik tanım makro açıdan karşılaştırmalara olanak tanıması bakımından kullanışlı olmasına karşın, ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı olarak irdelenmesinde ve ayırımında gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetler günümüzde, yanyana §'lmiş farklı üretim sistemlerinde gerçekleştirilmekte, eşdeğişle ekonomi ikili bir yapı içinde gelişmektedir.[8]

Yine, yaşadığımız dönemde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında, bir yandan modern üretim teknikleri, bankacılık düzeni ve modern

[5] Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, 1996. s.10; Derek BLADES, "The «idden Economy and National Accounts", The OECD Observer, Sayı No: 114, (January 1995), s.15.

[6] UN, Ecomic and Social Council, Conferance of European Stauisticians, "Statistics of The Hidden *"* Informal Activiries", Yayın No: 711, (25 September 1991), s.71.

[7] ^ Mübccel KIRAY. "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu", Rapor, (25 Ekim 1982), s.5.

[8] Tafo- BAŞTAYMAZ, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnformcI Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İslih-"m. Gelirve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doklora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s. 114.

işletme organizasyonları vb. gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerine rastlanabileceği gibi diğer yandan aile ekonomisi, ilkel üretim teknikleri, geleneksel işletme organizasyonları vb. bu ülkelere özgü özelliklere rastlanabilmektedir.[9]

Ekonominin bu ikili ayırımını ifade etmekte, bazı sosyal bilimciler modern/geleneksel ikilemini kullanmışlardır.[10] Buna göre modern kesimde, ileri teknoloji kullanılmakta, üretim karmaşık ve gelişkin organizasyonlarda gerçekleştirilmektedir. Geleneksel kesimde ise üretim tekniği kurulu gelenekleri yansıtmakta, üretim bireysel olarak ya da aile birimi içinde gerçekleştirilmekte ve üretim çok sınırlı bir oto finansmana dayanmaktadır." Geleneksel kesimdeki istihdam ise modern kesimde iş arama sürecinde kişiye ve ailesine geçimlik gelir sağlama fonksiyonunu üstlenmektedir.[12] Bu bağlamda geleneksel kesim, modern kesimin gelişmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacaktır.[13] Oysa ki günümüzde bu ikili ekonomik yapının ortadan kalkmadığı görülmüş ve bu yapıyı açıklamak üzere ekonomik faaliyetler kendi içinde yeni ve farklı ayrımlara tabi tutulmuştur.

Günümüzde bazı yazarlar tarafından ekonomik faaliyetler, kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler şeklinde ayrılmakta, kentsel ekonomik faaliyetler ise yeni ayırımlara tabi tutulmaktadır.[14] Örneğin, kentsel ekonomik faaliyetler, formel ekonomi ve enformel ekonomi olarak ikiye ayrılmakta, enformel ekonomi ise kendi içinde düzensiz ekonomi ve sosyal ekonomi olarak ayrımlandırılmaktadır. Düzensiz ekonomi de, ilişkilerde değişim aracı olarak nakit kullanılmasına karşın, sosyal ekonomide nakit yerine diğer çıkarlar yoluyla ilişkiler sürdürülmektedir.[15] Sosyal ekonomi kavramını ise, aile ekonomisi veya komünal ekonomi biçiminde tekrar içinde bölen yaklaşımlara da rastlıyoruz. Bu ayrıma göre aile ekonomisinde aile para ile satın alacağı malları kendi içinde üretirken, komünal ekonomi de ihtiyaç duyulan mallar belirli bir grupça üretilmektedir.

[9] Vural SAVAŞ. Kalkınma Ekonomisi, İstanbul, 1986, s.20; Ergül HAN-Ayten Ayşen KAYA, Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Eskişehir, 1997, s.22; Ergül HAN, Kalkınma Planlaması. Eskişehir, 1995, s.9.

[10] Ayhan AKTAR. Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi, Ala Yayınları, İstanbul-1990, s.27.

[11] KIRAY, a.g.e., s.5.

[12] AKTAR, a.g.e., s.27.

[13] Fatma KARSLI. "Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting İndustry in Ankara". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ona Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s.3.

[14] Çalışmamızda da benzer bir yaklaşımla ekonomik faaliyetler öncelikle kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılacak ve esas olarak kentsel ekonomik faaliyetler incelenerek, bu anlamda tarımsal kesim çalışmaları kapsam dışı bırakılacaktır.

[15] Nusret EKİN, Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, İTO Yayın No: 1995-17, İstanbul, 1995, s.14.

Uluslararası Çalışma Örgülü-Intcrnational Labour Office (ILO) ise kentsel ekonomik faaliyetleri, formel ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmakta, formel ekonomik faaliyetleri; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerinde yer aldığı, ruhsat alımı gibi bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler ise, yerli kaynaklar kullanan, çalışanların eğilim ve becerilerini resmi okul sistemi dışında kazandığı, emek yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanan, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren küçük ölçekli aile işletmelerinin faaliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir."

Bütün bu ayırımlar, ekonomik yapının ikili özelliğinin sonucunda, mal ve hizmet üretimi faaliyetlerinin farklı örgütleniş biçimlerini ve yapısal olarak farklı ekonomik kesimlerin (kimi zaman bölgelerin) yan yana bulunduğunu ortaya koymaktadır.[17]

Ülkemiz literatüründe ise ekonomik faaliyetler; formel ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler, kayıtdışı ekonomi şeklinde[15]* ya da resmi ekonomik faaliyetler, gizli ekonomik faaliyetler vb.[18] gibi farklı şekillerde ayrımlandırılabilmektedir.

Çalışmamızda, kentsel ekonomik faaliyetler,[28] bir alt başlık altında daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, kayıtlı ekonomik faaliyetler ve

Şekil 1: Kentsel ekonomik faaliyetlerin ayrımı

[17] Jacques CHARMES, "a Critical Review of Concepts. Definitions and Studies in The Informal Sector", The İnformal Sector Revised. OECD Development Center Sominers, Paris, 1990, s.14; Gary FIELDS, "Labour Market Modelling and The Urban Informal Sector: Teory and Evidence", The Informal Sector Revised, OECD Development Center, Paris, 1990, s.51.

[18] HAN-KAYA, a.g.e.. s.47: HAN, a.g.e., s. 10.

* Esmk SAPANCALI, "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi". Kamu-İş, Cilt No: 4, Sayı No: 1, (Ocak 1995), s.120.

[28] ÖZSOYLU, a.g.e., s. 13.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde "kentsel ekonomik faaliyetler" kavramı yerine sadece ekonomik faaliyetler" denilecektir.

kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ikili bir ayrım temeline dayandırılacak, enformel ekonomik faaliyetler ise kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

Ancak belirtilmesi gerekir ki; literatürde ekonomik faaliyetler, esas olarak, formel (resmi) olup olmamasına göre formel ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılmakta ve yeraltı ekonomisi faaliyetleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetlerin içinde incelenmektedir.[21] Bu yaklaşımda, resmi olmayan anlamındaki enformellik kaynağına göre iki türe ayrılmaktadır. Birinci olarak yasalar tarafından düzenlenmemiş, yasaların boşluklarından yararlanan ve bu anlamda yasal korumadan da yararlanamayan küçük girişimlerin yarattığı enformellikten söz edilmekte ve buradaki enformelliğin, bu faaliyetlerde bulunanların hükümet düzenlemeleri hakkında bilgisiz oluşlarından, vergilendirilebilir gelirlerini beyan etme ve yasal çalışma için gerekli izinleri sağlama konusundaki yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için enformel sektör terimi kullanılmaktadır, ikinci olarak ise, sadece küçük girişimlerde değil; küçük büyük bütün girişimlerin mali, sosyal, teknik, yasal düzenlemelerden kaçınma amacıyla kuralların dışına taşmasından kaynaklanan bir enformellikten söz edilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için ise enformel ekonomi terimi kullanılmaktadır.[22] Yine bu yaklaşımla; enformel ekonomi, ekonominin iktisadi boyutunu analiz etmeye yönelik ve ekonominin tümünde, sisteme dahil olmayan kayıpları ortaya koymayı amaçlayan, vergi ve bilgi vermekten kaçınmaya yönelik uygulamalar olarak tanımlanmaktadır.[23] Bu yaklaşımla enformel ekonomi, enformel sektör ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerini kapsayan üst bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır, ,alışmamızda ise, bu yaklaşımdaki enformel ekonomi terimi yerine kayıtdışı ekonomik faaliyetler, enformel sektör terimi yerine ise enformel ekonomik faaliyetler terimi kullanılacaktır. ,Çünkü bizce, gerek yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde, gerekse enformel ekonomik faaliyetlerde tek ortak özellik her ikisinin de kayıt altına alınamamasıdır.

2.1. Kayıtlı Ekonomik Faaliyetler

Kayıtlı ekonomik faaliyetler; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerin de yer aldığı, ruhsat alımı gibi

[21] Aynı yöndeki görüşler için Bkz. Raffaelle DE GRAZİA, Clandestine Employment, ILO, Geneva, 1982, s.8; EKİN. a.g.e., s. 13.

[22] Henry STUART, "The V/orking Unemployment: Perspectives on The Informal Economyand Unemployment". Sociological Reveew, (August 1982). s.462.

[23] EKİN, a.g.e., s. 11.

bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir.[24] Bu faaliyetler kanımca; malların üretimi ve değişimini içeren, devletin düzenleyici ve denetleyici kurallarının uygulandığı, istatistiksel olarak ölçülebilen, gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı bu anlamda resmi ekonomik birimlerce yapılan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bu çerçevede kayıtlı ekonomik faaliyetler, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından mal ve hizmet üretimine yönelik tüm faaliyetleri kapsayacaktır.

2.2. Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler

Dünyada ve ülkemizde kayıtdışı ekonomik faaliyetler bugüne dek, farklı açılardan ve farklı amaçlarla ele alınmış, sonuçta aynı unsurları barındıran ortak bir tanıma ulaşılamamıştır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, içerik olarak çok geniş bir alanı kapsadığı için, konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmektedir. Bu nedenle kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmalarda ortaya çıkan belki de ilk güçlük, çok boyutlu ve değişik faaliyetleri kapsayan bu olgunun tanımlanması alanında yaşanılır.[25]

Sosyal politikerler genel olarak, kişiler arası ilişkiler ve kişilerin devletle ilişkilerinde ortaya çıkan duruma işaret etmekte, konuya daha çok sosyal koruma yönünden yaklaşmaktadır.[26]

Maliyeciler ve Nusret EKİN, Osman ALTUĞ gibi bazı sosyal politikerler ise konuya daha çok, kayıtdışı ekonominin boyutları, vergi kayıp ve kaçakları yönünden yaklaşmaktadır. Bu bakış açısı ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler; resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilcmeyen, yani ulusal muhasebe kayıtlarında görülmeyen ve GSMH büyüklüklerine yansımayan, sonuçla vergilendirilmeyen tüm ekonomik faaliyetler olarak nitelendirilebilmekledir.[27] Ancak, bu tanımdan hareket edilirse, yasal olarak vergi

[24] CHARMES, a.g.e., s. 14: FIELDS, a.g.e., s.51; BAŞTAYMAZ, a.g.e., s.99; Zafer YOLDAŞEV, Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik. İstihdam Politikaları ve Verilebilecek Öneriler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s.76.

[25] - Nebiye YAMAK, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", İşletme-Finans. Sayı No:126. (Eylül 1996), s.17.

[26] Şinasi AYDEMİR, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi), İstanbul, 1995, s.9.

[27] Sadık KIRBAŞ, Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayın No:9, İstanbul. 1995, s.4; Ahmet Faik ÖZSOYLU, "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", TOBB Ekonomik Forum, Sayı No:2, (Şubat 1994), s.91; Türkmen DERDİYOK, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonosinin Thmini", Türkiye İktisat Dergisi. Sayı No:14, 1993. s.54; AYDEMİR, a.g.e., s.9; ÖZSOYLU, a.g.e. s.lü: Adil TEMEL, Ayşegül ŞİMŞEK ve Kuddusi YAZIC, "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", İşletme-Finans, Sayı No. 104, (Kasım 1994), s.10; İsmail KILINÇ, "Kayıtdışı Ekonomi", Cumhuriyet, (18 Ağustos 1994), s.2.

dışı kalan kayıtlı faaliyetler, örneğin: menkul sermaye iradı; devletin borçlanabilmesini kolaylaşırabilmek için vergilendirmeme biçimindeki özendirmeleri sonucunda, kayıtdışılığa yol açabilecektir. Benzer şekilde yasal olarak vergi dışı kalan ve kayıtdışı da olan istisna ve muafiyetler, örneğin: Vergi Kanunumuzun 9. maddesinde sözü edilen ve gelir vergisinden muaf bırakılan[18] esnafın faaliyetleri; kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında değerlendirilebilecektir.[19] Görüldüğü gibi devlet, düşük gelirli kesimin korunması gibi sosyal, vergi toplama maliyetinin toplanacak vergiden fazla olması ya da yatırımları artırmak gibi ekonomik gerekçelerle, toplayacağı vergilerden vazgeçebilmektedir.[20]

Amaç; kayıtdışı ekonominin parasal büyüklüğünü tespit etmek değil ise ve yasaların öngördüğü edimler yerine getirilmiş ise, eşdeğişle elde edilen gelirler yasal olarak kayıt dışında kalmış ise, menkul sermaye iradı, istisna ve muafiyetler vb. kayıtdışı gelirler, kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ele alınmamalıdır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında tartışmalı ve bazen de anlaşılmayan yönlerin bulunmasının bir başka nedeni de, tanımı oluşturan kavramların çok çeşitli ve değişebilen bir şekilde kullanılmasıdır. Kayıtdışı ekonomi terimi Anglo-Sakson literatüründe aralarındaki bazı nüanslar aynk tutulacak olursa, yeraltı ekonomisi(underground economy), gölge ekonomi(shadow economy), ikincil ekonomi(sccond economy), enformel ekonomirinformal economy), saklı ekonomi(hidden economy) gibi çok farklı kavramlarla ifade edilmektedir, ülkemizde de buna koşut olarak konuşma ve yazı dilimizde yine aralarındaki bazı nüanslar ayrık tutularak, yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi, kara ekonomi, resmi olmayan ekonomi, vergi dışı ekonomi gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Ancak aynı anlamda kullanılan kavramların her birisi tek başına ele alındığında kayıtdışı ekonomi kavramını tam olarak açıklamakta yetersiz kalmakta ya da çağrıştırdıkları bizim anladığımız anlamdaki kayıtdışı ekonomi kavramına denk düşmemektedir. Örneğin; yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi veya kara ekonomi kavramları daha çok, uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetleri, vergi dışı ekonomi kavramı da sadece vergilendirilmemiş faaliyetleri çağrıştırmaktadır. Kapsamı içinde yer almakla birlikte bu kavramlar kayıtdışı ekonominin tamamını değil sadece belirli parçalarını açıklamaktadır.[21]

[18] Bkz. Osman Selim KOCAOĞLU, Gerekçeli Türk Vergi Kanunları, İstanbul, 1993, s.59.

[19] KIRBAŞ, a.g.e., s.4. Benzer şekilde literatürde götürü usulde vergilendirilen gelir vergisi mükelleflerinin faaliyetlerinden elde ettikleri gelirin, vergilendirilmeyen kısmı da kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. KIRBAŞ, a.g.e., s.14.

[20] Ülker TÜPTAŞ. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No:26, Ankara. 1998, s.1.

[21] AYDEMİR, a.g.e., s.8.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımının, uluslararası çalışmalarda kullanılmak üzere, geliştirilmesi amacıyla Uluslararası Çalışma Örgütü-fnternational Labour Office (ILO), Birleşmiş Milleller-United Nations (BM), Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi-Statistical Office of Europcan Communities (EUROSTAT), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı-Organization for Economic CÖ-Operation and Dcvelopment (OECD) gibi kuruluşlar da çalışmalar yapmıştır ve yapmaktadır. Bu tanımların slandardizasyonu için ayrıca ortak çalışmalarda yürütülmektedir.[22]

BM, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; saklanmış üretim (conecaled produetion) ve yasadışı üretime (illegal producıion) yönelik faaliyetlerin üretim sınırları içindeki bölümünün[23] toplamı olarak ele almıştır. Saklanmış üretim; ekonomik anlamda üretken, belirli standart ve kuralları yerine getiren, ancak kasıtlı olarak kamu otoritelerinden kaçırılan faaliyetler şeklinde tanımlanmıştır. İllegal üretimin tanımı ise satışı veya sahip olunması kanunen yasak olan mal ve hizmetlerin üretimi olarak yapılmıştır.[24]

EUROSTAT ise, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; kara ekonomi ve yasal olmayan ekonominin toplamı olarak ele almıştır. Kara ekonomi; resmi veya gayri resmi ekonomik birimlerin yasal ancak beyan edilmemiş üretim faaliyetleri şeklinde tanımlanmıştır.[25] Yasal olmayan ekonomi ise, ticaretin hukuksal alanı içinde tanımlanan yasal tüzük ve nizamları, kuralları bozarak gerçekleştirilen üretken faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.[26]

Ancak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili, her zaman ve her yerde geçerli olacak bir çerçeve çizmenin olanaksızlığı ve tek bir tanımla yetinmenin yanlış sonuçlara yol açabileceği üzerine genel bir kanı oluşmuş durumdadır. Özellikle ampirik çalışmalarda araştırmanın hedefine göre tanım ve ölçüt seçilmesinin en doğru yaklaşım olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenledir ki, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaların çoğunda somut bir tanımdan çok bu tür faaliyetlerin neler olduğu belirlenerek konunun

[22] KOÇOĞLU. a.g.e., s.34.

BM'nin üretken olmayan ve yasadışı üretime(İllegal produetion) yönelik faaliyetler kapsamında değerlendirilen, hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi faaliyetleri kişiler arası gelir transferi şeklinde değerlendirerek genel ekonominin kapsamına dahil etmediğini daha önce belirtmiştik. BM ben/.er şekilde 'u tür faaliyetleri üretim sınırları dışında kabul ederek kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamına da almamıştır.

illegal Produetion and Conecaled Produetion", Confcrance of European Statisticians. Wok Session on Statistics of Hiddet) and Informal Econmy, Geneva, 1991, s.19. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ILO ve OECD tarafından da benzer şekilde tanımlanmıştır.

Review of Concepts and Dcfiuitions for use in Statistics of the Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Mceting of National Accounts Experts, STD/NA/(93)2, s. 10.

[26] KOÇOĞLU, a.g.e., s.39.

sınırlarının çizilmesi yönünde bir eğilim belirmektedir.[37] Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında, vergi kaçakçılığı, faturasız alışveriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık vb.[38] faaliyetler kapsama alınarak konunun sınırları belirlenmektedir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler için yapılmış olan tanımlar ise genel olarak dört temel kritere dayanmaktadır. Bunlar;

i- Yasadışılık kriteri
ii- Ahlaka aykırılık kriteri
iii- istatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri
iv- Gelir sağlama kriteridir.[39]

Yasadışılık kriteri: Faaliyetlerin yasal olması bir ülkede yürürlükte olan hukuk kurallarına uygun olup olmaması ile tespit edilir. Ancak yasadışılık, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez, eşdeğişle yasal olan faaliyetler kayıtlı ekonomik faaliyetlerdir, yasadışı olan faaliyetler kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir şeklinde kesin bir genellemeye gidilemez. Buna karşın, yasadışı olan her türlü ekonomik faaliyet, kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde incelenmelidir.

Ahlaka aykırılık kriteri: Ekonomik faaliyetler yasal olsalar bile bir toplumda geçerli ahlaki normlara uygun olmayabilir. Örneğin bilerek yanlış ya da yalan beyanlarla tüketicilerin aldatılmasına dayalı ticaret bu kritere göre kayıtdışı ekonomik faaliyettir.[40] Ancak, yasadışılık ve ahlaka aykırılık kanımızca kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez. ,Çünkü, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanların bu kriterler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmesi tartışmalıdır, örneğin seyyar satıcıların yasalara aykın olarak çalıştıklarını ve ahlaka aykırı faaliyetlerde bulunduklarını söylemek mümkün değildir. ,Çünkü, seyyar satıcıların bir kısmı götürü usulden vergi ödeyerek veya belediyelerin göstermiş olduğu alanlarda belirli bir işgaliye parası vererek çalışmaktadırlar. Hatta büyük bir kısmı ülkemizde yasalarca vergiden muaf bırakılmıştır.[41]

[37] Şemsa ÖZAR, "Kentsem Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması", Odtü Gelişme Dergisi, Cilt No: 23, Sayı No:4, 19%, s.514; Kuvvet LORDOĞLU-Şemsa ÖZAR, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler. Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul. 1998, s.8.

[38] Kayıtdışı ekonomik faaliyetler denildiğinde genellikle yeraltına kaymış hiç de masum olmayan faaliyetler anlaşılmakla birlikte literatürde bazı yazarlar tarafından belirtenen ve şelf servis ekonomisi olarak adlandırılan komşuya yardım, çocuk bakıcılığı gibi menfaat gözetmeksizin dostluk ve ahbaplık çerçevesinde ihtiyaçları gidermeye yönelik yapılan bazı masum faaliyetlerde kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisinde sayılabilmektedir. Bkz. ÖZSOYLU, a.g.e., s.13.

[39] ÖZSOYLU, a.g.e., s.10-12; SAPANCALI, a.g.e.. s.123.

[40] ÖZSOYLU, a.g.e., s.11.

[41] SAPANCALI, a.g.e-, s. 124.

İstatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri: Bu kritere göre faaliyetler yasal ya da yasalara aykırı olsun, eğer muhasebe teknikleri çerçevesinde Ölçülemiyor ya da ölçülebiliyor fakat belli bir dönemde ölçülememiş ise, kayıtdışı ekonomik faaliyet sayılırlar. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler de kayıtdışı ekonomik faaliyetler arasında sayılmaktadır. Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan insanlarla kaçakçılık, tefecilik, kalpazanlık yapan kişileri, salt her iki grubunda yaptıkları faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemediği için aynı kavram altında değerlendirmek güçtür. Kaldı ki BM, 1993 SNA'sında yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin dahi etkin ve kapsamlı bir şekilde ölçümünün yapılabileceğini belirtmiştir.[42]

Gelir sağlama kriteri: Bu kritere göre ise bir faaliyetin kayıtdışı ekonomik faaliyet olabilmesi için gelir ya da karşılık elde ediliyor olması gerekir. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler genel olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisine girecektir. Oysa, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar ile diğer kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanlar arasında elde edilen gelir bakımından büyük farklar bulunmakladır. Enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar ya da ücretli çalışanların elde ettikleri gelir ancak kendileri ve ailelerinin geçimini sağlayacak kadar olurken, diğer taraftan yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde bulunularak elde edilen gelirler ise çok büyük rakamlara ulaşmaktadır. Bu nedenle, enformel ekonomik faaliyetlerin, sadece istatistiksel olarak ölçülememesinden dolayı yeraltı ekonomisi ile birlikte değerlendirilmesinin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Yine de enformel ekonomik faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin, gelir elde etme ve ölçülemezlik kriterleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde yer aldığım söylemeliyiz. Bu nedenle her iki kavram çalışmamızda, zorunlu olarak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında birlikte irdelenecektir.

Çalışmamızda kayıtdışı ekonomik faaliyetler; devletin denetleyici ve düzenleyici kurallarının uygulanmadığı, gelir elde etmeye yönelik, istatistiksel olarak ölçülemeyen,[43] bu nedenle de GSMH hesaplamalarına yansımayan[44] gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşlarında kaydı olmayan bu anlamda gayri-resmi ekonomik birimlerce yapılan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanacaktır. Yine bu çalışmada "nformel ekonomik faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetleri Öncelikle yasadışılık ve ahlaka aykırılık kriteri göz önüne alınarak aynmlaştırılacaktır. 'Çünkü bizce, enformel ekonomik faaliyetlerde, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinden farklı olarak faaliyetin kendisi yasaklanmamış, sadece faaliyet

illegal Production and Concealed Production", a.g.e., s.43.

Enformel ekonomik faaliyetler DİE'nin düzenli bir şekilde yapmış olduğu "Hanehalkı İşgücü Anketi" sonuçlarında Tespit/tahmin edilebilmekte ancak yer altı ekonomisi faaliyetleri anketlerle de "sa tespit edilememektedir.

I "TOPTAŞ,a.g.c.,s.1.

yasaların öngördüğü şekilde yapılmamıştır ya da yasal herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Eşdeğişle, enformel ekonomik faaliyetlerde yasadışılık değil, kuraldışılık söz konusudur. Oysa, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde faaliyetin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışılık) değil. faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadışılık) söz konusudur. Aynı şekilde yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde ahlaka aykırılığın bulunduğunu söylemek mümkün iken enformel ekonomik faaliyetlerin ahlaka aykırılığından söz etmek güçtür.

2.2.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler

Resmi olmayan, standart dışı anlamına karşılık gelen enformel sözcüğü[43] Dünyada ekonomik kalkınma yazınında ilk kez 1970'li yılların başında[44] önce Keith HART tarafından kullanılmış, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Dünya istihdam Programı ve bu program kapsamında yayınlanan Kenya Raporu ile de işlerlik kazanmıştır.[45] Ancak, her ülkenin kendine Özgü koşulları nedeniyle enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamında, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde de olduğu gibi uluslararası düzeyde bir fikir birliğine varılamamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar bazen kentsel yoksul olarak da adlandırılabilecek, yol, su, elektrik vb. kentsel refah imkanlarından en az yararlanan, düşük gelirli hane halkları şeklinde ifade edilmiş, böylece bu kişilerin istihdam yapılarıyla sosyal yapıları birlikte nitelendirilmişin'. Bazen ele enformel ekonomik faaliyetlerin genel ekonominin içinde olup olmadığı tartışılmış[46] ya da işsizlik ve eksik istihdamla ilişkilendirilmiştir.[47]

Uluslararası literatürde azgelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş bulamayan ve yeterli gelir elde edemeyen kentsel işsizlerin yaşamlarını sürdürebilmekte çoğu kez tek seçeneği olarak görülen enformel ekonomik faaliyetler, 1970'lerde ekonomi politikerlerince istihdam ve büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir faaliyet türü olarak görülmeye başlanmıştır.[50]

1980'lerde ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlerle ilişkileri ve ihracat potansiyeli üzerinde durularak, bu kesimin devletin düzenleme ve denetleme alanı dışında faaliyet göstermesinin üretim maliyetlerini düşürdüğü, birçok kayıtlı kesim işletmesinin, özellikle dış piyasalarda rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla, düşük maliyetle üretim yapan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerle ilişki içinde olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaya başladı. Bu kapsamda, enformel ekonomik faaliyetlere daha çok, esnek uzmanlaşma ve ihracata dönük gelişme politikaları çerçevesinde yer verildi.[51]

Tarihsel gelişiminden de anlaşılabileceği gibi, enformel ekonomik faaliyetler, içerik olarak geniş bir alanı kapsadığı için konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmekte ve sınırları kesin olarak belirlenemediği eşdeğişle ölçülemediği için, değişik bakış açıları ile farklı tanımları yapılabilmektedir. Genel olarak ise, ekonomik faaliyetler fonnel ve enformel olarak ikiye ayrılmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin, formel ekonomik faaliyetler dışında kalan faaliyetleri kapsadığı söylenilmektedir.

Enformel ekonomik faaliyetler, esas olarak küçük ölçekli bir biçimde, aile içinde ya da arkadaşlar, komşular arasında, genel olarak tam gün süreli değil kısmi süreli olarak, nakit veya sosyal birtakım menfaatler karşılığında yapılan mal ve hizmet üretim ve ticaretini kapsamakla[52] ve bu faaliyetler hukuki bakımdan yasaldan bir anlamda yasadışı olana kadar geniş bir yelpazede yer almakladır. Bu faaliyetler resmi muhasebe sistemine girmeyen, ekonomik ölçüm teknikleri ile kayıt altına alınamayan gayri resmi ekonomik faaliyetlerdir.[53] Tüm bu özellikleri yüzünden de enformel ekonomik faaliyetler tam olarak saptanılamamaktadır.[54]

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanınmamış olan ya da hukuken statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kuraldışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve Çalışma ilişkileri alanını içerir.[55] Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, ekonominin kuraldışı, standart dışı ve uyumsuz parçasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kavram gelişmekte olan ülkelerde modern çalışma Viskilerinin ve kapitalist girişimin birincil amacı olan "kar güdüsü" dışında işleyen; birincil amacı istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, kıt emek ve

[43] İngilizce Türkçe Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü, Cilt No: 1, İstanbul. 1996. s.461.
[44] Yasemin GÜNGÖR. "Enformel Sektör. Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Pnformelleşme Eğilimleri. İktisat Dergisi, (Ağustos-Eylül 1997), s.58; KOÇOĞLU, a.g.e., s.l.
[45] CHARMES, a.g.e.. s.10-12.
[46] Yasemin YÜCESOY GÜNGÖR, "Enformel Sektör, Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, 1993, s.7.
[47] CHARMES, a.g.e.,s.ll.
[50] ÖZAR, a.g.e., s.510.
Aysu BOZKIR, "İnformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişgenlik Özelliği". Yayınlanmamış >iksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, 1993, s.24.
[51] Harold LUBEL, The Informal Sector in The 1980's and 1990's, OECD Development Centre, 1991, s.18.
[52] STUART. a.g.e., s.461.
54
Alejandro PORTES, The Informal Economy, New York, 1989, s.26.
[55] Yasemin GÜNGÖR, "Kurumsallaşmamış (Snformel Sektör) İşgücünü belirlemede Kullanılan ölçütler ve Türkiye'de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme". Toplum ve Bilim, Sayı No:66, 1995, s.203.

sermayenin, büyük ölçüde aile ve geleneksel çalışma ilişkilerinin egemen olduğu, basit iş örgütlenmesine dayalı üretim biçimlerini ifade etmek üzere ekonomik kalkınma terminolojisine girmiştir. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, üretim biçimlerini ifade etmek kadar, bu faaliyetlerde çalışan işgücünü ayırmak ve tanımlamak için de kullanılmıştır.[56]

Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlcnemeycn, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir.-"

ILO; enformel ekonomik faaliyetleri, kayıtlı olmama kriterine göre tanımlamaktadır. ILO'ya göre enformel ekonomik faaliyetler, temel amacı ilgili kişilere istihdam ve gelir yaratmak olan, mal ve hizmet ürelimleriyle uğraşan ekonomik birimleri karakterizc etmektedir. Bu üniteler, tipik olarak küçük organizasyonla çalışan üretim faktörlerinden sermaye ve işgücü arasında çok küçük veya hiç farklılık göstermeyen, küçük ölçekli birimleri göstermektedir.[58] işgücü ilişkileri ise genelde resmi ve garantili bir iş sözleşmesi yerine sosyal, kişisel ve akraba ilişkilerine dayanan ilişkiler şeklindedir.[59]

EUROSTAT ise enformel ekonomik faaliyetleri, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan gayri-resmi ekonomik birimlerin faaliyetleri olarak tanımlamaktadır.[60]

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler; mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan[61] birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmelerine dayalı, küçük ölçekli, ekonomik birimlerdir,[62] Tanımda kullanılan küçük ölçekli ekonomik birimler ifadesi ise genellikle niceliksel bir kritere

* Enformel Ekonomik Faaliyetler kavramını ilk kez kullanan Keith HART'ın kavramı, hızlı kentleşme sonucu kentlere göç eden, niteliksiz olan ve modern kesimde iş bulamadığı için verimsiz veya düşük verimli, süreksiz, düşük gelirli işlerde, daha çok kendi hesabına çalışan işgücü kesimini, modern kesimdeki diğer işgücünden ayırmak amacıyla kullandığı görülmektedir. Bkz. Keith HART, "Informal Income Opurtunities and Urban Employment in Ghana", The Journal of Modern African Studies. Volume:2, No: 1,1973.

[57] Mustafa AÇIKALIN, "Kara Ekonomi", Maliye Dergisi, Sayı No:70, (Temmuz-Ağustos 1984), s.69.

[58] KOÇOĞLU, a.g.e., s.25.

[59] KOÇOĞLU, a.g.e., s.25.

[60] "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA(93)2, s. 10.

* "Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", a.g.e., s.73.

[62] Parid un DİN AHMAD. "Study on Unorganized/Unprotocted Wrbkers in Pakistan", Labour Laws Working Poor, ILÜ-ARPLA, Bangkok. 1990, s.80.

paklanmakta ve kimi zaman beş[63] kimi zaman da on[64] kişiden az çalışanı bulunan işletmeler enformel işletme olarak kabul edilebilmektedir. Ancak çalışan kişi sayısına işletme sahibinin ya da ücretsiz aile işçilerinin dahil edilip edilmeyeceği konusunda literatürde bir görüş birliğine varılabilmiş değildir- Bunun yanı sıra enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin genci özellikleri olarak; yasal ya da idari düzenlemeler dışındaki uygulamalar, aile üyelerinin istihdamı, belirli olmayan çalışma ve gün saatleri, nihai tüketim için üretim,[65] çalışanların temel eğitim süresinden az ,oitim görmüş olmaları, belirli faaliyetler için elektrik enerjisinin kullanılmaması ve faaliyetin yarı sürekli olması da sayılmaktadır.[66]

ILO, 1987'deki 14. Çalışma İstatistikleri Uluslararası Konferansı'nda çeşitli tanımlardan, uygun bir senteze ulaşmak amacıyla, uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesine de olanak sağlayacak bazı öneriler sunmuştur.[67] Bu çerçevede enformel ekonomik faaliyetler; kayıtsız işletmeler ile kayıtlı olmasına rağmen kayıtsız işletmelerle benzer karakterli girişimlerde bulunan işletmelerin faaliyetlerini kapsamaktadır. Benzer karakterler ise; örgütlülük düzeyi, faaliyet ölçeği ve teknoloji düzeyi ile belirlenmektedir. Örgütlülük düzeyi, üretimin örgütlenmesi ve yönetim tarzı ile[68] ya da bir sosyal güvenlik sistemine üyelik ile. Faaliyet ölçeği, düzenli işçi sayısı ile. Teknoloji düzeyi, imalat girişimlerinde enerji kaynağının türüne ve imalat dışı girişimlerde de, gereksinilen nitelik düzeyi temel alınarak tanımlanmaktadır.[69]

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler,[70] emek yoğun ve genellikle uyarlanmış teknoloji kullanırlar.[71] Küçük bir yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın hemen hemen hiç olmadığı,[72] esas olarak üretime büyükçe bir katkı sağlamayan faaliyetlerde bulunurlar.[73]

Enformel ekonomik faaliyetleri, çalışmamız açısından, yukarıdaki belliklerinden hareketle; birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik

* PİELDS, a.g.e., s.64.
CHARMES, a.g.e., s. 13.
LUBELL, a.g.e., s.27.

[67] CHARMES, a.g.e., s. 13.

[68] CHARMES, a.g.e., s.11.

[69] ÖZSOY, a.g.e., s.6.

[70] CHARMES, a.g.e., s. 15.

[71] "AŞTAYMAZ, a.g.e., s.UO.

[72] "ASTAYMAZ,a.g.e.,s.109.

[73] Sencer AYATA, Kapitalizm ve Küçük Üreticilik, Ankara, 1987, s.59.
KIRAY, a.g.c, s.5.

gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmesine dayalı, devlet denetimi altında olmayan piyasalarda faaliyet gösteren, küçük ölçekli, gayri-resmi ekonomik birimlerin; herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri olarak tanımlanacaktır.

2.2.2. Yeraltı Ekonomisi Faaliyetleri

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini bir ülkede geçerli hukuk ve ahlak kurallarına aykırı faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.[74] Burada önemli olan, faaliyetin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışılık) değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadışılık) dır.[75] Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, yasadışı iş takibi, çek senet tahsilatı, tefecilik, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak saymak mümkündür.[76]

Yeraltı ekonomisi faaliyetleri ekonomik olanlar ve ekonomik olmayanlar şeklinde ikiye ayrılabilir.[77]

Ekonomik olan yeraltı ekonomisi faaliyetleri yasadışı her türlü ekonomik faaliyetlerdir. Kamu düzenini korumak için sağlık veya insani nedenlerle yasaklanan veya yapılması özel izne bağlanan kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, tefecilik, izinsiz kumar oynatma, çek senet tahsilatı, ihaleye fesat karıştırma vb.[78] ekonomik faaliyetlerdir.

Ekonomik olmayan yeraltı ekonomisi faaliyetleri ise, konusu suç olan ve ekonomik yönü olmayan; hırsızlık, dolandırıcılık, şantaj, haraç toplamak vb. faaliyetlerdir.[79] Ancak çalışmamız kapsamında üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek yeraltı ekonomisi kapsamında yer verilmeyecektir.

[74] Ham/.a EYİDEMİR, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.ll,

[75] AYDEMİR, a.g.e,, s.ll.

[76] AYDEMİR, a.g.e., s.ll. Yasal bir malın yasal olmadan, örneğin patent haklarını ihlal ederek üretimini yapmak, bilgisayar programı kopyacılığı vb. yasal olmayan mal Üretim ve edinim biçimleri de yer altı ekonomisi faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. Ahmet L'azıl ÖZSO'\ t-" "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?" TOBB Ekonomik Forum, Sayı No:2, (Şubat 1994), s. 112.

[77] Sakıp ŞEKER. "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", Yaklaşım Dergisi. Sayı No:25, (Ocak 1995), s.76.

[78] İhaleye fesat karıştırma; ihaleye girer gibi görünerek birtakım menfaatler karşılığı ihaleden çekilmektir. Kanunen ihaleye fesat karıştırarak elde edilen gelirlerin "sair kazanç ve iratlar" adı altında gelir kaydedilerek vergilendirilmesi gerekmektedir. Bkz. KIRBAŞ, a.g.e., s.10.

[79] ÖZSOYLU. a.g.e.. s.112.

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini yasadışı-vergili ya da vergisiz faaliyetler ile yasadışı-vergi siz ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmak da niümkündür. Bu ülkemiz için de geçerli bir ayrım olacaktır. ,Çünkü Vergi rjsul Kanunumuza göre vergiyi doğuran olaylar, ceza yasalarıyla yasaklansa bile, eğer bir ödeme gücü varsa eşdeğişle bir gelir elde edilmişse bunu vergi kapsamına almak mümkün olabilir, örneğin naylon fatura ticareti, komisyonculuk olarak nitelendirilerek %2 oranında vergilendirilebilir. Aynı şekilde ihaleye fesat karıştırma da yasadışı-vergili ya da vergisiz yeraltı ekonomisi faaliyeti sayılırken rüşvet, gümrük kaçakçılığı vb. faaliyetler yasadışı-vergi-¸iz yeraltı ekonomisi faaliyeti olarak sayılabilir.

KAYNAKLAR

AÇIK ALIN Mustafa (Temmuz-Ağustos 1984), "Kara Ekonomi", Maliye Dergisi, Sayı No:70.

AKTAR Ayhan (1990), **Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye'de KüçükSanayi**, Afa Yayınları, İstanbul.

AYATA Sencer (1987), **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik,** Ankara.

AYDEMİR Şinasi (1995), **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi),** İstanbul.

BAŞTAYMAZ Tahir (1986), "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnformel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BLADES Derek (January 1995), "The Hidden Economy and National Accounts", **The OECD Observer**, Sayı No: 114.

BOZKIR Aysu(1993), "İnformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişgenlik Özelliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CHARMES Jacques(1990), "A Critical Reviewv of Concepts, Definitions and Studics in The Informal Sector", **The Informal Sector Revised,** OECD Development Center Seminers, Paris.

DE GRAZİA Raffaelle (1982), **Clandestine Employment, ILO,** Geneva.

DERDİYOK Türkmen (1993), "Türkiye'nin Kayıtd ısı Ekonosinin Tahmini", **Türkiye İktisat Dergisi,** Sayı No: 14.

DINAHMAD Farid un (1990), "Study on Unorganizcd/Unprotcctcd Wbrkers in Pakistan", **Labour Laws Working Poor,** ILO-ARPLA, Bangkok.

EKİN Nusret (1995), **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, İTO** Yayın No: 1995-17, İstanbul.

BYİDEMİR Hamza (1996), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PIELDS Gary (1990), "Labour Market Modelling and The Urban Informal

Secıor: Teory and Evidence", **The Informal Sector Revised,** OECD Developmcnl Center, Paris.

GÜNGÖR Yasemin (Ağustos-Eylül 1997), "Enformel Sektör, Enformcl İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri, **İktisat Dergisi.**

GÜNGÖR Yasemin (1995), "Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye'de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim,** Sayı No:66.

HART Keith (1973), "Informal Income Opurtunities and Urban Employmem in Ghana", **The Journal of Modern African Studies,** Vo)ume:2, No:1.

HAN Ergül- KAYA Ayten Ayşen (1997), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Eskişehir.

HAN Ergül (1995), **Kalkınma Planlaması,** Eskişehir.

KARSLI Fatma (1991), "Women and Outwork: The Exporl-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KIRAY Mübcccel (25 Ekim 1982), "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu", **Rapor.**

KILINÇ İsmail (18 Ağustos 1994), "Kayıldışı Ekonomi", **Cumhuriyet.**

KIRBAŞ Sadık (1995), **Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları,** TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfi Yayın No:9, İstanbul.

KOCAOĞLU Osman Selim (1993), **Gerekçeli Türk Vergi Kanunları,** İstanbul.

LORDOĞLU Kuvvet- ÖZAR Şemsa (1998), "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler,** Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul.

LUBEL Harold (1991), **The Informal Sector in The 1980's and 1990's,** OECD Development Centre.

ÖZAR Şemsa (1996), "Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması", Odtü Gelişme Dergisi, Cilt No: 23, Sayı No:4.

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl (1996), **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi,** İstanbul.

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl (Şubat 1994), "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?" **TOBB Ekonomik Forum,** Sayı No:2.

PORTES Alejandro (1989), **The Informal Economy,** New York.

SAPANCALI Faruk (Ocak 1995), "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi", **Kamu-İş,** Cilt No:4, Sayı No:1.

STUART Henry (August 1982), "The VVorking Uncmployment: Perspcctives on The Informal Econmyand Unemployment", **Sociological** Reveew.

çEKER Sakıp (Ocak 1995), "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", Yaklaşım Dergisi, Sayı No:25.

ŞAVAŞ Vural (1986), **Kalkınma Ekonomisi,** İstanbul.

ŞEMEL Adil, ŞİMŞEK Ayşegül ve YAZICI Kuddusi (Kasım 1994), "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", **İşletme-Finans,** Sayı No. 104.

fOPTAŞ Ülker (1998), **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri,** Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No:26, Ankara.

YAMAK Nebiye (Eylül 1996), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", **İşletme-Finans,** Sayı No: 126.

yOLDAŞEV Zafer (1994), Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik, İstihdam Politikaları ve Verilebilecek Öneriler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÜCESOY GÜNGÖR Yasemin (1993), "Enformel Sektör, Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UN, Ecomic and Social Council, Conferance of European Statisticians (25 September 1991), **"Statistics of The Hidden and Informal Activities",** Yayın No: 711.

"illegal Production and Conccaled Production" (1991), **Conferance of European Statisticions, Work Session on Statistics of Hidden and Informal Economy,** Geneva.

"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of thc Hidden and Informal Economy", Organizalion for Economic Co-Operation and Developmant, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA/(93)2.

"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Developmant, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA(93)2.

Duınlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: Haziran 20,)1

HOLLANDA HASTALIĞI (DUTCH DİSEASE)

Yrd. Doç.Dr. Mehmet YİĞİT*

ÖZET

Türkiye'de 24 Ocak 1980 yılından beri ihracatı teşvik politikası ya da dışa açılma politikası uygulanmaktadır. Bu nedenle literatürde çok sık ve yaygın olarak ihracat her yönü ile analiz edilmiştir. Ancak özellikle kaynak zengini ülkelerde bir doğal kaynağın bulunması, ya da ihracatı arttıran bir para girişi,yardım veya yenilik sonuçları tersine çevirebilmekte ve önce artan gelir ve döviz kuru sonunda ihracatı baltalayarak ödemeler dengesini bozarak gelir artışı ve ödemeler dengesi tersine dönebilir.

Buna literatürde " Hollanda Hastalığı" denir. Bu makalede Ronnie OToole'un Hollanda Hastalığını tanıtıcı makalesi ülkemizde az bilinen bu olgunun teorik temellerine değinmektedir.

SUMMARY

in this article ; We translated the "duteh disease" that is knovvn less in Turkish Economic Literatüre. Turkey Since 24 January 1980, Export Promotion Policy has been analysed by much economisl,but afew econotnist has been searehed the Dutch Disease and the export effects of it.For this reason, We are introducing this new subject to you.

* Duınlupınar Üniversitesi , Kütahya İİBF

GİRİŞ

24 Ocak 1980 tarihinden beri dışa açılma ve ihracatı teşvik politikası uygulayan Türkiye'de ihracat gelirlerini düşüren şoklar ve yeniliklerle ilgili 1970'lerde literatüre giren "Hollanda Hastalığı(Dutch Disease)" çok az bilinmektedir, Oysa 1970'lerden beri Türkiye'nin ödemeler dengesi problemlerini çözmede işçi dövizlerinin önemli görevler yaptığı ancak sonuçta Hollanda Hastalığına yol açtığı şeklinde görüşler yaygındır, Bu nedenle Hollanda Hastalığının iyi bilinmesi ve analiz edilmesi gerekir, Önce Hollanda Hastalığının (Bundan sonra HH denecek) genel olarak tanımını yapmak ve orijinine bakmak gerekir,

TEMEL HOLLANDA HASTALIĞI MODELİ

1959'da Hollanda'da doğal gaz bulunmuştur, Ülke 1976 da tahmin edilen 3,5 milyar Dolarlık ithalat tasarruf gelirinden tasarrufa ek olarak 2 milyar Dolar kazanmıştır, 1970 Ortalarında brüt özel yatırımlar son 10 yılda % 15 Oranında düşmüş,imalat sanayiinde istihdam % 16 oranında düşerken,toplam işsizlik düzeyi % 1,1, den % 5,1'e yükselmiş,milli Gelir içinde karların payı 1960'da % 35'den % 16,8'e düşmüştür, Hollanda Gulden'i doğal gaz keşfinden sonra Hollanda ticaret ve tarımsal kesimi üzerinde zararlı etkilere yol açtı,

İlk petrol krizi bir çok batı ülkesinde tamamen zararlı etki (devastating effect) yaparken,niçin Hollanda yeni bulunan gaz serveti ile en iyiden kötüye düştü ?,Bu mevcut imalat temelinde de - indüstrialisation süreci Guilden ve ücret haddi üzerine yeni bulunan enerjinin yukarı doğru baskı yapmasına bağlanabilir ve "Hollanda Hastalığı "diye adlandırılır, Bundan sonra kullanılan terim ; bir ülkenin görülen ekonomik iyileşmesinin keskin bir şekilde net bir zararlı etkiye yol açtığı durumlar için genişletildi, Bu teorinin önemi Ticarete konu olmayan sektöre verildi, Önce SALTERS' m (1959) ticarete konu olmayan modeli analiz edilecektir, Sonra CORDEN ve NEARY(1983)'nin Çekirdek modelini nasıl bir yükselmenin bir sektörde çıktı ve diğer serilere zıt etki yaptığı görülmektedir,

Hollanda Hastalığı ekonomisini analiz etmeden önce analizde bir ülkenin ticarete konu olan (T) mallarını üretim kapasitesinde dışa doğru kayma olduğunda ticarete konu olmayan (N) malların dahil edilmesinin etkilerini sınamak gerekir, Böyle bir analiz dünya ticaret hadlerinde kayma olduğunu varsayarak ihraç edilebilir mallar (X) ithal edilebilir mallara kıyasla(M) nispi yükselen fiyatlarla sürdürülebilir,

Klasik " Hollanda Hastalığı " modeli ; petrol sektöründeki dengesiz

büyüme, petrol-dışı ticarete konu sektör ve genişleyen ticarete konu olmayan mallar sektörü üzerinde odaklaşır, Eğer petrol üretimiyle yaratılan ek gelir ticarete konu olmayan mallara harcanırsa ,onların fiyatları ticarete konu olan malların fiyatlarına kıyasla artar ve reel döviz kuru değerlenir, Sonuçta genel olarak geleneksel ticarete konu mallar sektörünün uluslar arası rekabet gücü azalır,

Boom nedeniyle genişleyen sektörde yüksek fiyat yüksek kara neden olur, Yükselen kar ücretlere yansır ve/ veya ekonominin diğer sektörlerinden sermaye kazançlarını çekmede kullanır, Yüksek gelir diğer sektörlerde marjinal gelirlere eşitlenınccye kadar faktörlerin akımına neden olur, Patlamanın etkisi ticarete konu olan mallar (tradeablaes) ve ticarete konu olmayan mallar (non-tradeable goods) üzerinde eşit değildir, Gelir-harcama etkisi diğer ticarete konu ve konu olmayanlara olan talebi arttırır, İkisinin de fiyatları yükselebilir, Ticarete konu olan sektör ithalat büyümesiyle telafi edilir, Ticarete konu olmayan sektör fiyat ve ücretleri yükseltebilir, Böylece yatırım genişleyen sektörde artar ve ticarete konu olmayan sektör daha da kötüleşebilir, Genişleme devam ettikçe problem yoktur, Eğer genişleme son bulursa sorun ; kaynakların genişleyen sektörden dışarıya nasıl kayacağıdır,

Hollanda Hastalığı öncelikle kaynak keşfi ya da para akımı,ya da belli bir sektörde ihracat patlaması gibi bir yolla başlayıp tüm makro değişkenleri etkileyen sonuçta ödemeler dengesini önce olumlu sonra olumsuz etkileyen bir olgudur, Yapısı gereği hemen tüm makro değişkenleri etkilediği için önemli sonuçlar doğurur, Olgunun öncelikle makro açıdan ele alınması gerekir, İktisat politikası açısından genel makro ekonomik istikrarı gözden geçirmek HH'nı analiz etmek için daha yararlı olacaktır, Makro ekonomik istikrar 3 kanalla etkilenir, İlki; parasal istikrarda bir risk vardır, Özellikle merkez bankası petrol patlaması ile birleşmiş ödemeler dengesi akımlarına uygun hareket etmez, Sık sık böyle akımlar para talebinde artışla ilgilidir, Bu akımların parasal etkisinin sterilizasyonu merkez bankası tarafından pek arzu edilmez, Ancak istikrar programı güvenilir derece güçlü değilse ve para girişleri özellikle güçlü ise para arzı ve enflasyonu önlemek için kısmi sterilizasyona başvurulabilir, Ancak sonuçta reel döviz kuru yüksek değerlenecektir, Aynı zamanda eğer para politikası çok sıkı ise kur gene yüksek değerlenecektir,

İkincisi ; petrol rezervlerinin zamanlaması ve büyüklüğü konusunda belirsizlikler ödemeler dengesini kötüleştirebilir, Örneğin Azerbaycan'da cari açık petrol 1994'te bulunduktan bir yıl sonra petrol ithalatının artması nedeniyle GSYİH'sının % 11'i iken,1997'de GSYİH'sının % 22'sine yükselmiştir,

Üçüncüsü ;Önlencmeyen gelir akımları kamu harcamaları üzerinde " tek yönlü çark etkisi (ratchet effect)"ne yol açarak ülkenin maliye politikasını tehdit eder, Ayrıca petrol gelirleri "rant arama davranışına (rent seeking)" neden olur, Yeni bulunan kaynakla zenginleşen ülkeler büyüme üzerinde negatif etkisi olan yoğun bürokrasi ve yozlaşmaya (corruption) neden olan korumacı politikalar uygularlar,

Benzer bir durum Bangladeş'te 1970'lerde yaşanmıştır, Bangladeş'in bağımsızlığını kazanmasından sonra 1970 başlarında kurulu ilk hükümet doğal kaynakları çıkarmak için çok uluslu şirketleri davet etmiş,bu şirketler işletmecilikte ilerleme kaydettikten sonra aniden faaliyetlerini durdurup ülkeyi terk etmişlerdir , Sonraki hükümetler 1975 " kanlı devrim "ve 1981 sonrasında Petrobangla şirketi öncülüğünde yeni adımlar atmışlardır, Bugün Petrobangla ve iki yabancı firma yılda 930 milyon küp gaz üretmektedirler, Tahminen Petrobangla 10,7 trilyon kübik feetlik (Tef) rezerve sahiptir, Bangladeş son 40 yıldır 3 TcF'lik gaz kullanmıştır,

Kalifornia,Los Angeles Üniversite' sinden Prof, Pari KASLİV/AL, "Hollanda Hastalığı" nı Hollanda'da doğal gazın keşfinden sonra ortaya çıkan ihracat patlamasının ardından oluşan ani bir para girişi ve gelir artışı ile ortaya çıkan ekonomide canlanmayı ve tüm fiyatları yükselttiğini , artan yabancı fonların arzının döviz kurunu güçlendirdiğini ve tüm ticarete konu malların fiyatını ve ithalatı arttırdığını,ihracatı ise azalttığını ifade etmiştir, Yani Hollanda Hastalığında ithalat yerli üretime göre daha ucuzlar ve yerli paranın değeri ihracat patlaması kökenli kazanç nedeniyle nispeten düşer ,Net sonuçlar ; ev kirası ,ulaşım,sağlık, vb, gibi ticarete konu olmayan mallar sektörü ucuzlar, Bu sadece Hollanda'da olmamıştır, Aynı amanda 1970'lerde Meksika,Venczüella,Endonezya ve Nijerya'da da olmuştur, Bu tür bir ihracat patlaması nedeniyle düşen gelir; yozlaşma (corruption) ve gelir dağılımını bozma gibi sosyal problemlere de yol açar, Bunu önlemek için hükümetler HH gibi bir kaynak patlamasının ortasında tüketim,tasarruf ve yatırım konusunda bazı kararlar almahdır(Hossain:2000)

Jeffiy SACHS ve Andrew WARNER daha önce bol kaynağın bir ülkenin ekonomik gelişmesine yararından çok zararı olduğu tartışmasını başlattılar, TOPİK ve WELLS de 1850 ve 1930 yılları arasında Latin Amerika için kahve üretimi koşullarının nasıl değiştiğini gösterdiler,

MaxCORDEN(1984) ve ACİTY (1993) bazı yazarlar "Hollanda Hastalığını" , bir " kaynak belası tezi (resource curse ihesis)", ya da " patlayan sektör modeli (Booming sector model) olarak ifade etmişlerdir, Bazı

«azarlara göre Hollanda hastalığı terimi; bir doğal gaz keşfinden sonra]96O yılında Hollanda imalat sanayinin yüksek değerlenmiş kur nedeniyle rekabet gücünü kaybetmesiyle ortaya çıkmıştır (Benjamin: 1989),

HH Modelinde- bir patlayan sektör (booming sector),bir de bunun sonucunda bir de geciken ya da küçülen sektör vardır, Küçülen sektör önceleri imalat sanayi olarak belirlenmiş sonra ise bazı ülkelerde tarım olarak belirlenmiştir,

JAZAYERİ(1986),STRUTHERS (1990) ve FARDMANESH (1991) Hollanda Hastalığıyla ilgili'3 ana etkinin ortaya çıktığını belirleyerek bu konuda en sistematik ifadelere ulaşmışlardır, Bu etkiler;

1- Harcama Etkisi (Spending Effect)
2- Kaynak-Hareket Etkisi (Resource Movement Effect)
3- Döviz Kuru Değerlenme Etkisi (Currcncy Appreciation Effect)

1- Harcama Etkisi: Patlamanın (boom) yarattığı artan gelir ticarete konu olmayan malların üzerinde harcanacaktır, 1970-1990 yılları arasında Brunei Sultanhğında sağlık, eğitim, konut, vs gibi ticarete konu olmayan mallar sektöründe harcamaları 10 kat arttırmıştır,

2- Kaynak Hareket etkisi ; ticarete konu mallar sektöründe reel ücretlerde bir yükselme ile sonuçlanır, Ticarete konu olmayan malların çıktısında düşme ticarete konu olmayanlar cinsinden ücrette bir yükselme ile birleşir, Ülkedeki yatırımlar patlayan yani HH'nın ortaya çıktığı sektöre kayacak, İşçiler de daha fazla ücret almak için bu sektöre kayacaktır,

Brunei' de toplam işgücünün % 4'ünü temsil eden 4000 kişi Hidrokarbon sektöründe istihdam edilmiştir, Ayrıca Brunei, tarım ve balıkçılık alanlarında önemli ölçüde sermaye,işgücü ve rekabet gücünü kaybetmiştir, Örneğin 1960 yılında toplam işgücünün % 30'u tarımda Çalışırken 1991'de ancak % 3'ü tarımda çalışır hale gelmiştir,

Öte yandan kaynak hareket etkisi tam mallar sepeti cinsinden ölçülen reel ücreti belirsizlikle yükseltmelidir, Harcama etkisi belirsizdir, Sektörde ücretler yukarıya çıkacaktır, Bu etki aynı zamanda emeği (L) üretiminin dışına destekleyici etki yapacaktır (B üzerinde), Harcama etkisini izole etmek için enerji sektörünün hiç emek kullanmadığı varsayılır, Bu nedenle Üretim imkanları eğrisini (PPF) yukarı doğru itilir,

3- Kur Değerlenme Etkisi : Kaynak patlaması , döviz kurunu güçlendirecek ve ihraç fiyatlarını arttırarak ihracatı engelleyecektir, Bu da

ithalat fiyatlarını düşürerek ,ithalatı arttıracak ve ithal ikameciliği baltalayacaktır. Brunei Dolar'ı 1986 - 1997 yılları arasında % 35'den daha fazla değer kazanmıştır. Bugün Brunei Dolar'ı Singapur Dolar'ma bağlıdır.

4- Teknoloji ikame Etkisi: Teoriye göre emek maliyeti sermaye maliyetine göre yükselecek ve böylece emek-yoğundan sermaye-yoğun üretim tekniklerine kayma olacaktır(Webster;1993). Bu etkinin ilk bölümü Brunei'de görülmüş; güçlü para teknoloji ithaline neden olmuştur.

5- Kutup Etkisi (Enclave Effect): Patlıyan sektör; yabancı sermaye ve teknolojiyi bu sektöre çeker. Brunei'de de böyle olmuş; yabancı petrol arama şirketlerinin yatırımları ülkede artmıştır.

6- Bağlılık Etkisi: Brunei Ekonomisinin petrol ve gaza bağımlılığı 1930'da hızla artmıştır. Devlet ve özel kesimin petrol geliriyle finanse edilen faaliyetleri % 90 artmıştır. İhracatın bu maddeye bağımlılığı da % 95 oranında artmıştır. Çünkü gazın yerli tüketim payı üretimin sadece % 3'üne ancak ulaşmaktadır.

Kurun N deki harcamanın artması nedeniyle reel değerlenmesi ticarete konu mallardaki ücretleri yükseltir. Ancak N'deki yükselme N'nin cinsinden ücretlerde düşme ile birlikte gelişir,öyle ki, o yüzden net harcama etkisi ve nispi büyüklüğüne bağlıdır. Sonuçta, sektöre özgü faktörlerde boomun etkisi göz önüne alınmalıdır. L'nin karlılığı belirsizce düşer, N'deki **karlılık** harcama artışını yükseltecektir ve kaynak hareketi etkisinin bir sonucu olarak düşecektir. En ilginç sektör,patlayan sektördür, (booming sector). Kaynak hareketi etkisi ile karlılık yükselirken harcama etkisi ile düşecektir. Bu boomun yararlarını yükseltirken faktör karlılığı düşebilir.

İRLANDA VE HOLLANDA HASTALIĞI

Merkezi modelden,bir çok farklı varsayım altında Hollanda hastalığının izole edecek çeşitli varyantları görüldü. Bunlardan ikincisi özellikle İrlanda ile ilgilidir. İrlanda durumuyla ilgili BARRY ve HANNON (1995a) İrlanda ticareti ve İspanyol ticareti ile ilgili olarak Leontief tipi bir paradoxu Hollanda Hastalığı fikri geliştirdi. Bu iki çevre - AB ülkesi çok yüksek işsizlik oranları ve bundan dolayı emek bolluğu vardı. Buna rağmen her iki ülke de modern sanayi üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler. Diğer iki Avrupa Ülkesi benzer ekonomik kalkınma aşamasındaydılar. Yunanistan ve Portekiz emek yoğun endüstrilerde yoğunlaştılar,her ikisinde de işsizlik oranları İspanya ya da İrlanda'nın altındaydı. Etki tabii ki, ÇUŞ -lan çeken politikalarla ücretleri yükseltmeye

zorladı ve buna bağlı olarak Hollanda hastalığı , işsizlik oranı arttı.

Onlara temel model olarak üretimi arz faktörlerinin tam esnekliğe yakın olduğu varsayımıydı. Emek piyasası durumunda ücretler herhangi bir yükselme göç akımları aracılığıyla bir artışa yol açacaktır,azalan işsizlik ve kadın katılma oranlarında değişime yol açtı. Sermaye durumunda İrlanda faiz oranları küçük risk primi olduğunda uluslar arası oranlara yakındı. Öte yandan modellerinde kaynak hareket etkisi gereğinden fazla hale gelir (redundant),harcama etkisi oluşur.

Ekonomik şoka bir para yardımı da yol açabilir. Tüm sermayenin kesinlikle vatanına döndüğü varsayımıyla bu sonuç bir esnek kur durumunda kuru yükseltir. (Ödemeler dengesinde bir aşırı fazlaya neden olmaktan fazla sabit kurda olduğu gibi). Bu anti enflasyonist etki mevcut imalat temelinde ticarete konu olmayanların fiyatlarında bir düşme ile ikinci bir etki ile birleşir. Eğer ücret haddi tam esnek değilse, bu deflasyoner şoklar işsizlikte bir artışa yol açacaktır. ÇUŞ'lann orijinal içe sermaye akımı nedeniyle istihdamdaki artıştan daha fazla olabilir. Uzun vadede ücret haddi ayarlama zamanına sahipse bile hysterisis etkisi devamlı hale gelen içsel sektörde işsizlikte başlangıçta düşme ile sonuçlanır.

AVRUPA BİRLİĞİ TRANSFERLERİ VE HOLLANDA HASTALIĞI

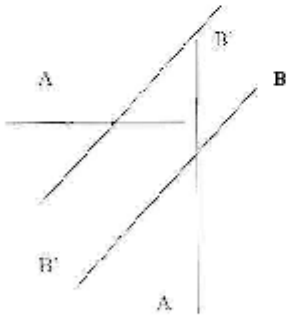
Bir alternatif öneri 1987'de KRUGMAN tarafından zamanla yaparak öğrenme (learningby doing)" ve Hollanda Hastalığı yoluyla karşılaştırmalı üstünlükler için evrimin etkileşimi ile öne sürüldü.

Bu teori, ilgili şoklarla yurtdışından bir transfer kullanarak kabaca enerji rezervlerinin bir keşfini kolayca açıklayabilir. Argüman AB transferler nedeniyle verimlilikte bir atışın İrlanda'ya ücret hadlerini yukarıya yükseltecek şekilde baskı yaparak dezavantajlı etkiye yol açacağını öne sürer. Bu bazı sektörlerin üretim dağılımını (de - indüstrialisation) başka bir yere gitmeye zorlar. Yerel ekonomiler beklenmeyen geri etkiler yaparak öğrenmenin özel sektörün kayması ile transferler sağlandıkça yerel verimliliği azaltır. Ekstrem durumda bu endüstriler kısa dönemde kalır geri dönmez, transferler son bulsa bile net sonuç ülkenin Pazar payı ve nispi ücret haddi AB transferlerinin geçici iyi kazançları nedeniyle azalacaktır. Bu fikir şekil 3a 'da gösterilmiştir. Yerliden denizaşın ücret oranına (W/w) Y ekseninde ve X ekseninde yerli firmalar (P)'nin arz ettiği dünya ticarete konu mal arzının payı,Ticaret dengesi sınırı (BB)' de gösterilmiştir. Şimdi varsayalım ki; T transferi W cinsinden AB' den alınmıştır. Ki BB eğrisi yukarı doğru T (1 - s) / s yoluyla B'B' 'ye şekil 3b'de kayar.

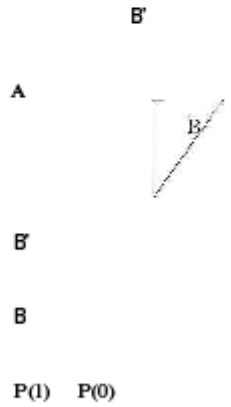
Şekil 3b'de görüldüğü gibi transferler son bulur bulmaz, B'B' , BB'ye geri döner, ancak ekonomi daha fazla yerel ekonomide üretim tahsisi ekonomik olarak hakh görülebilir, Öyle ülke şimdi P ticarete konu mallarında azalan uluslar arası Pazar payı ile yüzleşir,orijinal transfer öncesi Po yerine, Bu şekil 3a 'da gösterilmiştir, Ki yerliden deniz-aşırı ücret oranına (W/ w) oranı Y ekseninde gösterilir ve dünya ticarete konu mallara yerli firmalara arzı (P) X ekseninde gösterilir, Ticaret dengesi sınırı BB'de aynı zamanda gösterilmiştir, Şimdi varsayalım ki bir transfer T .... cinsinden AB'den alındı BB eğrisi yukarıya T(l-s)/s ile B'D' ye şekil 3b'deki gibi kayar,

AA eğrisi yerli ülkenin her bir düzeyde (nispi ücret) toplam ticarete konu sektörde payını gösterir, O daha yüksek ücret düzeylerinde aşağı doğru eğimlidir, Daha aşağı bir çok sektör yerli ülkede bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir, Dışsal ölçek ekonomileri yoluyla ve uluslar arası uzmanlaşma yoluyla AA eğrisi 3b 'de diğer bir adım olarak geliştirilebilir,

ŞEKİL 3 a

ŞEKİL 3 b

Tablo - -
İrlanda'nın AB'den Aldığı Para Transferleri

[İRLCari	1985	1990	'1992	1994	1996
Fiyatlarla					
FEOGA	56	94	147	131	152
Rehberlik					
ESF	141	129	277	277	291
ERDF	76	225	176	176	365
DİĞER	19	7	84	84	162
FEOGA	837	1287	1287	1174	1100
GARANTİ					
BRÜT	1229	1741	1994	184	2069
ALINAN					
AZ KATKI	213	283	353	506	633
NET	915	1458	1641	1336	1436
ALINAN					
pP~	15,262	22,604	26,452	30,614	36,545
NET	59	64	62	44	39
ALINDI(%					
GSMH)					

Kaynak:İrlanda Merkez Bankası Raporu; 1991 -1996

HH tipi üretim nedeniyle ilkel sektörlerde ihracat öncülüğünde büyüme büyük sorunlar çıkarabilir, Diğer HH örnekleri : Peru'da (juano (gübre) konusunda görülmüştür, Guano ihracatından elde edilen gelir artışı tüketimi arttırır,bu da döviz kurunu yükseltir,dÖviz kurunun yükselmesi ithalatı arttırır, Ticarete konu olan sektörde üretim düşer ve guano sektörünün emek-yoğun olmaması nedeniyle istihdam düşer,

İngiltere'de Kuzey denizi Petrolünün keşfi de aynı Hollanda Hastalığı etkisini yapmıştır. Aynı şekilde petrol keşfi İngiliz Pound'unun değerini yükseltmiş bu da ihracata zarar vermiştir. İngiltere önce dünyanın büyük bir " atölyesi" iken ,büyük bir " deposu "haline gelmiştir. Sonuçta İngiliz otomotiv endüstrisinin çökmesi de Hollanda Hastalığına örnektir.

Şili'de nitrat ve doğal kaynağa dayalı ihracat öncülüğünde strateji izleyen ülkelerde döviz kuru etkisi olmaksızın balıkçılık patlaması,Meksika ve 1978- 1982 petrol patlaması ,Kolombiya'da 1970 kahve patlaması ,Bolivya ve Kolombiya'da kokain konusunda HH türleri yaşanmıştır.

Yeni Zelanda'da ABD'li SWIFT ENERGY şirketi Rimu kentinde ,Yeni Zelanda'yı petrolde kendi kendine yetecek kadar yeterli buldu. Bu Y.Zelanda'nın petrol ithalatını azaltacağından ödemeler dengesi sorunlarını çözecekti. Ancak Y.Zelanda'nın ödemeler dengesi sorunu bu değildi. Sorun yabancı sermaye girişlerinden kaynaklanmaktadır. Petrol bulunması Y.Zelanda'yı 2000 ve 2001 yıllarında yabancı sermaye için daha cazip yapacak ve Doların değerini yükseltecek,bu da ihracatı tehlikeye düşürecek ve ithalat ucuzlatacağı için ödemeler dengesi ticaret dengesi açısından bozulacaktır. Rimu üretime 2002'de başladığında petrol ithalatı düşecektir. Fakat eğer petrol akımı ne sermaye ithaline ne de ihracına yol açmazsa ödemeler dengesi açığı düşmeyecektir. Bunun yerine petrol ithalatı eş değerdeki başka bir ithalatla yer değiştirecektir . Yani Yeni Zelanda'da petrolün keşfi ve işletimi en azından şimdiki kadar ödemeler dengesi açığı oluşturacak ve bugünkünden daha yüksek fiyatlı (över valued) Kiwi Dolar'ına sebep olacaktır. Ancak biz sabit ya da kontrollü kur politikası izleyerek ya da sermaye ihracını kontrol ederek veya sermaye ithalini kısıtlayarak petrol keşfinden ve HH'dan yararlı çıkabiliriz. Ya da bir dalgalı kur rejimi altında yapacağımız tek şey ödemelerimizi sermaye ithali veya sermaye ihracına baş vurmadan gerçekleştirmektir. Bunun için merkez bankasının para basması ve bu parayı deniz aşırı varlıkları satın almak için ya da deniz aşırı borçlulara kredi vermede kullanmasıdır.

Yani eğer bu petrol buluşu ya da buna benzer gelir arttıran her şey bir sermaye girişine yol aç'ar,sonra rezerv banka başlangıçtaki bu sermaye girişini bastırabilir. Merkez Bankası sermaye ithalatını sermaye ihracına uydurmak için ; döviz kuru ; tamamen ticaret akımları,faiz ve hisse senetleri ile saptanır. SWİFT ENERGY'nin ABD firması olması da pek sorun yaratmayacaktır.

Çünkü petrol üretiminin net karları ,Amerikan hisse sahiplerine dağıtılması Yatırım gelirinin dışa çıkmasına neden olacaktır. Kalan karlar tekrar sermaye ithalatı olarak bizim hesaplarımızda görülecektir. Petrol

işletmesinin çalışmaya başlaması ödemeler dengesi açığımızı daha da arttıracak olan sermaye ithalini arttıracaktır. Ancak şirketin vergileri ,royaltileri,ücretleri ve yerel satın alımları Yeni Zelanda'ya ek gelir sağlayacaktır. Bu gelir artışı çarpan etkisiyle genişleyecektir. Yeni Zelanda milli seliri artacak ve eğer Kiwi Dolar'ı düşük değerli ise ülke içinde ithalattan fazla harcama olacak demektir. Böylece Yeni Zelandalıların petrol keşfinden yararları hükümetin ve Rezerv Bank'ın döviz kurunu yönetmesine bağlıdır.

Eğer döviz kuru Yeni Zelanda'nın ithalat ve borcunu ödeyecek şekilde "kontrollü " uygulanmazsa HH'ından sıkıntı çekebiliriz.

Başka bir Hollanda hastalığı (DD=HH) örneği 1994'te Azerbaycan'da yaşanmıştır. 1994'te Ülkenin petrol alanlarının genişletilmesi için Batılı firmalarla anlaşma yapılması buna neden olmuştur. Sonuçta Azerbaycan'da petrol,inşaat ve hizmetler sektöründe yatırım patlaması yaşanmış ,restoranlar,oteller,perakende ticaret ve inşaat sektörü gibi ticarete konu olmayan mallar sektörünün GSYİH'daki payı petrol üreticisi olmayan geçiş ekonomilerinden daha hızlı genişlemiş ve ödemeler dengesi oldukça iyileşmiştir. Ancak ödemeler dengesi " Hollanda Hastalığı" na dönüşebilirdi.

SONUÇ

Sonuçta Hollanda Hastalığı modelleri hepsi de önce kaynak keşfi ile hızla artan milli gelirin ödemeler dengesini düzeltmesi, sonra hem içerde yarattığı talep patlaması ile ithalatı arttırarak,hem de içerdeki talep artışının yarattığı fiyat artışlarının döviz kurunun aşırı değerlenmesine (över valuation) yol açarak ihracatın azalmasına sebep olmasıyla ödemeler dengesini nihayette bozduğu ve gelir düşüşüne yol açtığı yani gelir artışının nihayette gelir azalışına yol açlığı bir kriz durumudur ve kolayca ödemeler dengesi krizlerine dönüşmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin son yıllarda düştüğü finansal krizlerle de birlikte ele alınabilir. Çünkü hepsinin ortak yanı kurun aşırı değerlenmesinin yarattığı ödemeler dengesi krizine dönüşmesidir. Ayrıca AB veya İMF-Dünya bankası gibi kaynaklardan alınan krediler de- geçmişte Türkiye'de işçi dövizi girişleri- Hollanda Hastalığına yol açtığından kriz sonrasında alınan IMF kredilerinin de Hollanda Hastalığına dönüşme olasılığı ekonomistlerimizce iyi pştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

AAE /BUS / ECON 462 (FEB. 15, 2000)
C.TOPIC Steven, WELLS Ailen , The Second Discovery of Latin America: Coffce,Henequen and 1850- 1930 Oil Export Boom , The Journal of İnterdisciplinary History , 30.3 (1999)
HOSSAIN Moazzem," Bangladesh's Gas Reserveand The Dutch Disease",Daily Star Home.Vol: 3 , No: 217 ,April 6, 2000
O'TOOLE Ronnie , The Dutch Diseasc.Htm
ROSENBERG B. Christoph and TAPIO O Saavalainen ," Dealing With Azerbayjan's Oil Boom",Finance & Development ,IMFA Quarterly Magazine of The IMF ,September 1998, Vol: 35,No:3
SCOOP Keith Rankin's Thursday Column : Luck Strike ?. HTM,Thursday 23 March 2000

Dumlupınar Üniversilesi İİ *J[M Sosyal Bilimler Dergisi
5 a J " : 5 ^MtisP Haziran 2001

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Mesut ALBENİ*

ÖZET

19. Yüzyıldan itibaren yükseköğretim kurumlarının fonksiyonları Dünyada ve Türkiye'de büyük değişimler geçirmiştir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle, birlikte yükseköğretim kurumlarının fonksiyonları oldukça çeşitlenmiştir. Fonksiyonel çeşitlenme, gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumları ile gelişmekte olan bölgelerdeki yükseköğretim kurumlarının öncelikli fonksiyonlarının farklılaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle gelişmekte olan bölgelerde kurulu bulunan yükseköğretim kurumlarının bölge gelişimine dönük fonksiyonları öncelikli hale gelmiştir.

Araştırmada teorik olarak yükseköğretim kurumlarının gelişmekte olan bölgeler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

ABSTRACT

Universities have undergone significant structural and fimctional transformatious in Turkey and in the world-wide since 19. Century. As a 'esult of transformation from industrial community to Information conimunity, the funetions of higher education institutions varied and inereased. Fimctional differentiation caused changing of priorities of the higher education institutions in underdeveloped and developed regions. For this reason, thefirst and foremost funetion of higher education institutions in underdeveloge d regions is to develop their regions.

Süleyman Demirel Üniversitesi İtBF İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

KAYNAKÇA

AAE /BUS / ECON 462 (FEB. 15, 2000)
C.TOPIC Steven, WELLS Ailen , The Second Discovery of Latin America: Coffce,Henequen and 1850- 1930 Oil Export Boom , The Journal of İnterdisciplinary History , 30.3 (1999)
HOSSAIN Moazzem," Bangladesh's Gas Reserveand The Dutch Disease",Daily Star Home.Vol: 3 , No: 217 ,April 6, 2000
O'TOOLE Ronnie , The Dutch Diseasc.Htm
ROSENBERG B. Christoph and TAPIO O Saavalainen ," Dealing With Azerbayjan's Oil Boom",Finance & Development ,IMFA Quarterly Magazine of The IMF ,September 1998, Vol: 35,No:3
SCOOP Keith Rankin's Thursday Column : Luck Strike ?. HTM,Thursday 23 March 2000

Dumlupınar Üniversilesi İİ *J[M Sosyal Bilimler Dergisi
5 a J " : 5 ^MtisP Haziran 2001

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Mesut ALBENİ*

ÖZET

19. Yüzyıldan itibaren yükseköğretim kurumlarının fonksiyonları Dünyada ve Türkiye'de büyük değişimler geçirmiştir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle, birlikte yükseköğretim kurumlarının fonksiyonları oldukça çeşitlenmiştir. Fonksiyonel çeşitlenme, gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumları ile gelişmekte olan bölgelerdeki yükseköğretim kurumlarının öncelikli fonksiyonlarının farklılaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle gelişmekte olan bölgelerde kurulu bulunan yükseköğretim kurumlarının bölge gelişimine dönük fonksiyonları öncelikli hale gelmiştir.

Araştırmada teorik olarak yükseköğretim kurumlarının gelişmekte olan bölgeler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

ABSTRACT

Universities have undergone significant structural and fimctional transformatious in Turkey and in the world-wide since 19. Century. As a 'esult of transformation from industrial community to Information conimunity, the funetions of higher education institutions varied and inereased. Fimctional differentiation caused changing of priorities of the higher education institutions in underdeveloped and developed regions. For this reason, thefirst and foremost funetion of higher education institutions in underdeveloge d regions is to develop their regions.

Süleyman Demirel Üniversitesi İtBF İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

in this study, it has been argued the importance andfunctions of higher education institutions in the meaning ofregional development.

1. GİRİŞ

Dünyada yükseköğretim kurumlarının geçmişi çok eski olmasına rağmen modern anlamdaki üniversite kavramı oldukça yenidir. Modern anlamdaki ilk üniversite 1088 yılında kurulmuş olan Bologna Üniversitesi'dir.[1] Fakat yükseköğretim kurumlarının eğitim-öğretim işlevlerinin yanında araştırmaya dönük işlevlerinin de olduğu fikri 1809-1810 yılları arasında Wilhelm Von HUMBOLDT tarafından ortaya atılmıştır. Bu düşünce çerçevesinde yükseköğretim kurumlarının kurulması bu tarihten sonraki yıllara rastlamaktadır.[2]

Yükseköğretim kurumlan bilgi teknolojilerinin eğitim, araştırma ve geliştirme aracılığı ile üretildiği ve en iyi şekilde kullanıldığı ve bilginin küreselleşmesinin sağlandığı kurumlardır. Günümüz bilgi toplumlarında üretimin daha fazla bilgi içermesi nedeniyle daha fazla uzmanlaşmış yani nitelikli elemanlara ihtiyaç duyulması, bu elemanların sağlanması açısından yükseköğretim kurumlarının Önemini artırmaktadır.

Yükseköğretim kurumları, genel fonksiyonlarının yanında bölgesel fonksiyonları da yerine getirmektedir. Ülke içerisindeki az gelişmiş bölgeleri geliştirme ve diğer gelişmiş bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını giderme amacına dönük olarak yükseköğretim kurumları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilerde bulunmaktadır.

Ekonomik etki, bir kurumun bir bölgede var olduğu dönemlerle olmadığı dönemler arasında, bulunduğu bölgedeki ekonomik aktiviteler arasındaki farklılık olarak tanımlanabilir. Bazı ekonomik aktivitelerin ölçülmesi ise oldukça güçtür. Örneğin bölgenin insan kaynakları, teknoloji alt yapısı stoku ve bunların üzerinde kurumlann etkisini ölçmek güçtür. Bu ölçülmesi güç olan değerlerin uzun dönem içerisinde ekonomik aktiviteler üzerindeki etkileri ise oldukça yüksektir.[3] Diğer yandan yükseköğretim kurumlarının para girişi, yeni iş alanlarının ortaya çıkışı ve kamu hizmetlerinin niteliklerindeki artış gibi kısa dönem içerisinde gözlemlenebilecek etkilerini tahlil etmek daha kolaydır.[4]

[1] TÜSİAD, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji, İstanbul. Haziran, 1994. s.57.

[2] GÜRÜZ Kemal, "Yükseköğretimde Bilim ve Eğitim", Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) Bilim ve Eğitim, Bilimsel Toplantılar Serisi 2, Ankara, 1994, s. 97.

[3] BECK Roger, ELLIOTT Donald, "Economic Impact of Regional Public Colleges and Universities", Growth and Change, Vol: 26, Spring, 1995, p, 248.

[4] CAFFRY J.-ISAACH H.. "Estimating the Impact of a College or University on the Local Economy". DC: American Council on Education, Washington. 1971, p. 17.'den, SCHLYLKR Gwyer, "The Assesment of Community College Economic Impact on the Local Community or State". Community College Review, Vol:25. Fall 1997. p. 67.

Bölge ekonomileri üzerinde yükseköğretim kurumlarının ekonomik •kilerinin belirlenmesine dönük olarak yapılan çalışmalarda ekonomik tkinin temel elementleri dört temel başlık allında özetlenebilmektedir. RuriJar; bölge ekonomisine para girişi, emek piyasalarına üretkenliği yüksek •cgiicü girişi, yaşam kalitesine ilave katkılar ve bölge ekonomisinin yapısındaki uzun dönemli değişimlerdir.[5]

Kamuya ait yükseköğretim kurumlarının kamu hizmetinin birer aracı olduğu ve yükseköğretim kurumlarının kişilere özel getirilerinin yanında toplumsal yararlarının bulunduğu ve bu getirileni! sadece bireysel getirilerle ölçülmesinin doğru olmayacağı konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte kamu kaynaklarının bölgesel kalkınma açısından yükseköğretim kurumlarına aktarılması konusunda eleştiriler de gelmiştir. Örnek olarak KNAPP, McGRAWTH ve COX, bölgelerdeki yükseköğretim kurumlarının sadece olumlu yanlannın dikkate alındığı, çalışmalarda olumsuz yanlann da belirtilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.[6] Bu eleştirilere rağmen üniversiteler, beşeri sermayeye ve bölgenin ekonomik kalkınmasına önemli katkılarından ötürü oldukça önemli kurumlar olarak görülmüştür.[7]

KOTT, HAYWOOD, BERGER ve BLACK, yükseköğretim kurumlarının etkilerini uzun ve kısa dönemli etkiler olmak üzere iki şekilde değerlendirmiştir. Kısa dönemli etkiler, bölgesel harcama düzeylerinde meydana gelecek artışlar ve bunların yeni yatırımları teşviki; uzun dönemli etkiler ise bölgenin beşeri sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak belirlenmiştir. Birçok çalışmada kurumların bölgesel olarak endüstriyel kalkınmaya etkisi, bölge düzeyindeki insanların teknolojik değişime ve kalkınma zihniyetine yatkınlığı olarak değerlendirilmiştir.[8] Bu zihinsel farklılaşma, kurumsal değişimlerle birlikte yapısal değişimleri de beraberinde getirmektedir.

Kısa dönemli olarak yükseköğretim kurumlarına yapılan yatırımlar uzun dönem içerisinde meydana gelecek olan getiriler olarak ta değerlendirilebilmektedir. Yükseköğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin aynı bölgede kalarak çalışmaya başlaması ve bölgede yeni gelir akımlarına neden olması buna örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bireylerin gelirlerindeki artışlar bölge ekonomileri üzerinde kümülatif etkiye sahiptir. WILLIS-ROSEN ve GAREN'in çalışmalarında bu etkiler gösterilmeye

TURNER A. David, "The Economic Impact Of A University On Ii's Environment", European Education, Vol: 29, Issue 3, Fall97, p. 88

Bkz. KNAPP J.T.-McGRAWTH R.-COX R,, The University of Virginia's Impact on the Charlotteville Metropolitan Area: A Study 1989-90, CharlottesvilIc, VA: Center for Public Service University of Virginia, October, 1990.

Bkz. BERGER C.Mark - BLACK Dan A, The Long Run Economic Impact of Kentucky Public Jhstitutions of Higher Education: Final Report, University of Kentucky Center for Business and Economic Research. 1993.

ELLIOIT D.-LEVIN S.-MEISEL J.-, "Measuring Ihe Economic Impact of institutions of Higher Education". Research in Higher Education 28(1): 17-33, 1987. p. 17.

çalışılmıştır.[9] Aynı zamanda Devletin kısa dönem içerisinde yükseköğretim kurumlarına yapmış olduğu yatırımlar, uzun dönem içerisinde mezun olanların yükseköğrenimli olmaları nedeniyle ödeyebilecekleri vergi artışj nedeniyle vergi gelirlerinde meydana gelecek olan artış şeklinde kendisine dönecektir.[10]

Çalışmada yükseköğretim kurumlarının bölge kalkınması üzerindeki etkileri aşağıdaki şekillerde sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir.

2.YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1. Gelir Artışı Sağlama Gelir Dağılımını İyileştirme

Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumlarının kurulmasıyla birlikte bu bölgelere, yükseköğretim kurumları aracılığı ile gelir akımları olur. Yükseköğretim kurumları, bölgesel ekonomiler için hem tüketici, hem de üreticidirler. Bina yapımı, onarımı ve alt yapı yatırımları; diğer kaynaklar ve gerekli malzemelerin alımı; işçi ve diğer personel istihdamı ve ödemeleri gibi birçok harcama yapmaktadırlar. Aynı zamanda bu harcamalar, istihdam etmiş olduğu elemanların yapmış oldukları harcamalar, öğrenciler, onların misafirleri vb. birçok şekilde olabilmektedir. Değişik harcamalar nedeniyle bölgedeki insanların gelirlerinde artışlar yaşanır. Gelişmiş bölgelere kıyasla düşük olan gelirlerde meydana gelen bu artışlar nedeniyle yükseköğretim kurumlarının gelir dağılımını düzenleyici bir işlev gördüğü söylenebilir.

Yükseköğretim kurumlarındaki personelin, öğrencilerin, mezunların ve onların ailelerinin tümüyle ekonomiye katılımı bölgesel kalkınma açısından oldukça önemlidir. Örneğin öğrenciler tüketici, satıcı, üretici, işçi, işveren, vergi ödeyen vb. birçok özel fonksiyonu yerine getiren kimselerdir." Aynı zamanda bölgedeki işletmeler, bu kurumların, öğrencilerin ve onların misafirlerinin yöreden yapmış oldukları harcamalardan doğrudan etkilenmektedir.[12]

Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumlarının kurulmaması halinde bu bölgelerde doğup büyüyen ve yükseköğretim talebini karşılama)[13]

[9] Bkz. WILLIS R.J. - ROSEN S., "Education And Self Selection", Journal Of Political Economy, 7-5, Pt, 1979, pp. 7-36.: GAREN J.. "The Returns to Schooling: A Selectivity Bias Approach With A Continuous Choice Variable", Econometrica 52(5):. 1984, pp. 1189-1218.

[10] BLUESTONE B.. Umass: An Economic Impact Study, 1993'ten, BECK-ELLIOTT, a.g.m., p-[illegible]

[11] RAVLINS Lane, "Measuring The University's Impact Reveals a Rainbow of Benefits", Business Perspectives, Vol: 9, Issue: 3. September, 1996. p. 121.

[12] CAFFRY-ISAACH-WİNTER. a.g.m., p. 19; FADALE L.M.. The Economic Impact of SUNY[illegible] Community Colleges on the State of New York. Albany, NY: University at State University of New York, 1991'den SCHUYLER. a.g.m., p. 69.

çalışan kimseler bu taleplerini karşılayabilmek için gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumlarına gitmek zorunda kalır. Bu durumda az gelişmiş bölgelerde zaten yetersiz olan kaynaklar gelişmiş bölgelere bu talebi jcarsilama amacıyla transfer edilir. Tersi durumda ise az gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumları bölge içi kaynakların dışarıya transferini belirli Ölçüde önleyecek, aynı zamanda bu kurumlar aracılığı ile diğer bölgelerdeki kaynakların bölgeye çekilmesi sağlanmış olacaktır. [13]

Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumları aracılığı ile meydana gelen harcamalardaki artışın -gelişmiş bölgelerdeki insanlara kıyasla, bölgedeki insanların marjinal tüketim eğilimlerinin dolayısıyla çarpan kat sayısının değerinin yüksek olması nedeniyle- bölge ekonomisindeki etkisi oldukça yüksektir. 14

Bölgesel ekonomik çarpanlar, genellikle bir bölge ekonomisinde potansiyel etkilerin tanımlanmasında standart bir yol olarak kullanılmaktadır. Bu ölçümlerin amacı, başlangıçta meydana gelen harcamalardaki değişimden istihdam, gelir ve outputun nasıl etkilendiğini belirlemektir. Bu nedenle bölgesel çarpanlar istihdam, gelir ve output çarpanı olarak üç kısımda incelenmektedir. Çünkü başlangıçta meydana gelen bu harcamaların bölge ekonomisi üzerinde gelir, üretim ve istihdam artışı şeklinde etkileri bulunmaktadır. Gelirlerde meydana gelen artışlar harcama artışına, harcama artışı bölgede üretim artışına, üretim artışı ise eski iş kollarında kapasite artışına ya da yeni iş kollarının kurulmasına neden olacak ve böylece bölgede istihdam artışı gerçekleşecektir.[15] Örneğin ampirik analizlere göre başlangıçta meydana gelen bu harcamaların bölge ekonomisi üzerindeki etkisinin dört-beş kata kadar çıkabildiği hesaplanmıştır.[16]

Çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre çarpan değerinin farklı olması bölgenin özellikleri ile ilgilidir. Bölgenin ülke içerisindeki gelişmişlik durumu, bölgede yaşayan insanların gelir düzeyleri bu etkinin derecesini

[13] BECK-ELLIOTT. a.g.m., p. 257.

VORP R., Economic Impact of Miami -Dade Community College on Dade County Research Report No: 91-IOR, EL: Miami Dade Community College, Miami. 1991. p. 69.

COUGHLIN C.-MAKDALBAUM Thomas B., "A Consumers Quide to Regional Economic Multipliers Cicius". Ecderal Reserve Bank of Si. Lois, January-February 1991, ss. 19-20.; Bölgesel çarpanlar konusunda daha fazla bilgi ve örnekler için bkz., HEVINGS J.D. Geoffry- RODEY c. Jenses, "Regional Interregional and Multiregional Input-Output Analysis", in Peter Nijkamp, ed., Handbook of Regional and Urban Economics, Vol: 1, 1986, pp. 295-355.; WEST Guy R., Comparison of Input-Output+Econometrie and Computable General Equilibrium Impact Models at The Regional Level", Economic Systems Research, Vol: 7, Issue: 2, 1995. pp. 209-238.

Ampirik örnekler itin bkz. Johnson County Community College. The Economic Impact of Johnson County Community College on Ihe Kansas City Metropolitan Area: 1988-1989, Eric Document Reproduction Service No: Ed. 336/135, Kansas City MO, 1989.; TURNER A. David. "-g-m., pp. 88-97.: LEMEUN Andre, "The Impact of an Identical Demand Shock on Two Cities", GroHth and Change, Vol: 29, Issue: 2, Spring98, pp. 215-230.

belirlemede en önemli faktördür. Bölge içerisindeki para sirkülasyonu, küçük ve hane halkı gelir düzeyleri düşük bölgelerde daha hızlı olacaktır. Çünkü bölge içerisinde gelir düzeyinin düşüklüğü harcamalara dönen miktarları artıracak ve bu nedenle sızıntının derecesi düşük olacaktır.[17] Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumlarının harcama etkisinin çok yüksek olduğunu ve bu nedenle bölge gelişiminde yükseköğretim kurumlarına kamu tarafından yapılan harcamaların etkinliğinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Fakat araştırmacılar bütün bu hesaplamaların sonuçlan konusunda endişelidirler. Çünkü kamu tarafından yükseköğretim kurumlarına yapılan harcamaların etkisi bunlarla sınırlı bulunmamaktadır. Çünkü üniversitenin harcama etkisi dışında diğer etkileri de bulunmaktadır. Aynı zamanda dışsal etkilerin hesaplara dahil edilememesi diğer bir dezavantajdır. Yükseköğretim kurumlarına yapılacak olan yatırım ve diğer harcamalarda bu durumun dikkate alınması gereklidir.[18]

Diğer yandan uzun dönem içerisinde ücret düzeylerinde artışlar yaşanmaktadır. BLUESTON'un çalışmasına göre zaman serisi verilerinden hareketle uzun dönem içerisinde verimlilikteki artışlar nedeniyle ücret düzeylerinde de artışlar yaşandığı gözlenmiştir. Gerçekte büyümeden kaynaklanan nedenlerle kazançlarda meydana gelen farklılık, üniversiteli ve üniversiteli olmayan populasyonlar arasındaki farklılıklar şeklinde görülebilmektedir.[19] Aynı zamanda yükseköğrenimlilerin daha yüksek gelir elde etmesi ile birlikte daha yüksek vergi ödedikleri de belirlenmiştir.[20]

Devletin eğitimde sağlayacağı fırsat eşitliği ile toplumun alt tabakalarındaki kabiliyetlilerin eğitimle hüner kazanmaları ve daha üst gelir gruplarına geçmeleri mümkündür. Aynı zamanda dikey sosyal mobilite açısından eğitimin, özellikle yükseköğretim hizmetlerinin gelir düzeyi yükseköğretim maliyetlerini karşılayamayacak kadar düşük olan sınıfların da faydasına sunulması, bu sosyal sınıftakilerin yükseköğrenimin sağlayacağı gelir akımı ile birlikte sosyal statü ve prestijden faydalanmaları sonucunu doğurur.[21] Yükseköğretim ile dikey sosyal mobilitenin gerçekleşmesi uzun dönem içerisinde kişilerin gelirlerinde artışa, bu gelir artışları da bölgenin gelişmesine ve gelir dağılımının daha dengeli hale gelmesine neden olacaktır.

Bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltmak için harcamalar artırılmalıdır. Çünkü yeni kurumların açılması, eğiticilerin yetiştirilmesi için teşvik harcamaları vb. yükseköğretime daha (azla kaynak aktarılmasını

[17] TURNER, a.gın., p. 89.
[18] TURNER, a.g.m., p. 91.
[19] BLUESTONE. a.g.m.'den BECK-ELLIOTT, a.g.m., p. 249.
[20] TURNER. a.g.m., p. 95.
[21] KORKMAZ Esfefiider, Yükseköğretimde Etkinlik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1975, s. 5.

gerektirmektedir.[22] Yükseköğretim kurumlarına yapılacak olan kamu harcamalarının uzun dönem içerisindeki gelinlerinin kamu açısından yüksek olduğunun da bilinmesi gereklidir. Çünkü yükseköğretim kurumlarının kurulması ile birlikte işçi ve işveren sayısı artmakta, artan işçi ve işverenin, yükseköğretim kurumlarında çalışanların, gelecekte yükseköğretim kurumlarından mezun olacak olan insanların gelirlerinde meydana gelecek olan artışlar nedeniyle ödeyecekleri vergilerdeki artışlar nedeniyle yerel ve genel vergi tahsilatı da artmaktadır.[23]

2.2. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi

Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumlarının kısa dönemli etkisi bölgede harcama artışlarının yaşanması ve türev etkiler olarak incelenebildiği halde; uzun dönemli etkiler, bölgedeki insan kaynaklarına ve teknoloji alt yapısına yapılan yatırımlardır. Teknoloji alt yapısının sağlıklı bir şekilde kurulup geliştirilmesi ise insan kaynaklarının gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğu için doğrudan insan kaynaklarına yapılan yatırımları, yükseköğretim kurumlarının bölge üzerindeki uzun dönemli etkisi olarak değerlendirmek mümkündür.[24]

Yükseköğretim kurumlarının bölge üzerindeki etkilerini analiz etmeye dönük olarak yapılan birçok çalışmada kurumlar aracılığı ile ortaya çıkan beşeri sermaye yatırımlarının lokal ekonomi üzerindeki uzun dönemli etkilerinin tanımlanmasında güçlükler çekilmiştir. Bu nedenle araştırmacılar, bölgedeki insan kaynaklarına yükseköğretim kurumlarının ne ölçüde katkıda bulunduklarını belirleyebilmek için tarihsel bağlamda çalışmalar yaparak amaçlarına ulaşabilmişlerdir.[25]

Bir üretici olarak akademik program çerçevesinde bu kurumlar beşeri sermaye üretirler. Beşeri sermaye; enerji, motivasyon, beceri, mal ve hizmet üretimine yönlendirilebilecek bireysel bilgi sağlar. Tıpkı fiziksel sermayeye yapılan yatırımlarda ve üretim kapasitesinde artış sağlama, pazar avantajlarını lehine çevirme vb.de olduğu gibi. Örneğin, New York Şehir niversitesi'nde, üniversitenin etkisini belirlemeye dönük olarak yapılan bir Çalışmada, bu üniversitenin beşeri sermaye stokuna yaptığı katkılarla Nevv ork'un geleceğine dönük yatırım olarak katkıda bulunduğu ve geleceğini birleyen en önemli unsurlardan birisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[26]

[22] KORKMAZ, a.g.e., s. 41.
[23] J S ... DALE L.M., The Econonic Inapact of SUNY's Community Colleges on ... nate ol New York, Albany, NY: Universty at State Universty of New York, p. 21.
[24] CHUYLER. a.g.m., pp. 72-74.; BECK-ELLIOTT, a.g.m., pp. 248-250.
[25] CAFFRY-ISAACH, a.g.e., p. 38'den SCHUYLER, a.g.m., p. 75.
[26] ... Çİan 'Ç>n bkz. City University of Nevv York, Investing in the Future: A Report ine Econonic Impact of the City Universty of Nevv York, Nevv York: City University of Nevv

Yükseköğretim kurumlarının bölgedeki insan kaynaklarına yapacak oldukları katkılar birçok açıdan değerlendirilebilir. Bu değerlendirmelerin birincisi, bu yükseköğretim kurumları aracılığı ile bölgedeki yükseköğrenimli insan sayısındaki artıştır. İnsanların daha fazla eğitim almış olması, onlara kişisel olarak gerek parasal kazançlar, gerekse toplum içerisinde prestij sağlama gibi parasal olmayan kazançlar da sağlamaktadır. Diğer yandan kişisel olmayan kazançlar da söz konusudur. Toplumun genel eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte sosyo-kültürel ve siyasal gelişim sağlanmakta, toplum bölgesel gelişim için diğer maddi yatırımları psikolojik ve sosyolojik anlamda destekler hale gelmektedir. Bir diğer katkı ise bölgede gelişen sektörlerin yönetici, personel, işçi vb. elemanlar açısından daha kolay insan kaynağı sağlar hale gelmesi, uzun dönem içerisinde bu doğrultuda sıkıntı çekmemesidir. Çünkü bölgesel kalkınma teorisine göre bir bölge üniversitesinden mezun olanların stok arzı bölgesel endüstri açısından nitelikli işgücü genişlemesine neden olacak, bu ise gelecekte endüstrinin gelişimini sağlayacaktır.[27]

Yükseköğretim kurumlarının bölgedeki insan kaynaklarına yaptıkları katkılar birçok açıdan değerlendirilebildiği için ayrıntılı açıklamalar diğer başlıklar altında açıklanacaktır.

2.3. İstihdam Oluşturma Ve Nüfusun Ülkede Rasyonel Dağılımını Sağlama

Yükseköğretim kurumlarının az gelişmiş bölgelerde istihdam artışına neden olması iki şekilde olur. Birincisi yükseköğretim kurumları birincil derecede eleman istihdam eden kurumlardır. Yükseköğretim kurumları, kendi faaliyetlerinin sürdürülebilmesi açısından akademik, idari, ve diğer yardımcı personelleri istihdam etmektedir. Ayrıca yükseköğretim kurumları ihtiyaç duyduğu bina ve alt yapı yatırımları için eleman istihdam eder. Bu elemanlar bölge içerisinden sağlanabildiği gibi bölge dışarısından da sağlanabilmektedir.[28] İkinci olarak yükseköğretim kurumlarının bölge içerisinde yeni işletmelerin kurulması, gelişmesi ve bu işletmelerde istihdam artışına neden olması noktasında dolaylı etkisinin olması yani onları teşvik edici rolünün bulunmasıdır. BEESON-MONTGOMERY ve SCHUYLER yaptıkları çalışmada, metropolitan alanlardaki işgücü oranlarında üniversitelerin varlığının büyük katkısının bulunduğunu göstermişlerdir.[29]

Üniversite aynı zamanda bir girişimcidir. Onun gelirleri ve harcamaları vardır. Çünkü birçok personel istihdam etmekte, üretim tesisleri kurmakta ya da özel sektör kuruluşları ile işbirliği yoluna gitmektedir. Döner sermaye kuruluşları özel sektör kuruluşları gibi çalışmaktadır.[30] Sonuç olarak üniversiteler, üniversitelerin olmadığı yerlerde kendi kendine büyümeye çalışan endüstrilerin aksine yatırımları teşvik eder.

Mezunların mezuniyet sonrası yükseköğrenime devam ettiği bölgede kalması ve bu bölgede çalışması bölgenin beşeri sermaye stokuna ilave bir katkı olduğu gibi nüfusun ülke üzerinde rasyonel dağılımının sağlanmasının da bir aracıdır.[31] Üniversitelerden mezun olan insanların bölgede kalıp istihdam edilebilmesi için eğitim istihdam ilişkilerinin çok iyi bir şekilde düzenlenmesi yani mezunların istihdam edilebileceği kuruluşların oluşturulması gereklidir. Eğitim-istihdam ilişkileri iyi düzenlenmediği zaman az gelişmiş bölgelerde açılacak yükseköğretim kurumlarından mezun olacak olan kimselerin bir üretim faktörü olarak gelişmiş bölgelere kaçması engellenemez. Çünkü yetişmiş insan kaynakları her zaman cazibe merkezlerine doğru kayacaktır. Az gelişmiş bölgelerde eğitilmiş olan kişilerin o bölgede çalışabilir kılınması bölgelerarası dengesizliklerin azaltılması anlamına da gelmektedir.[32]

Bölgesel insan gücü talebi toplamı, ilgili bölgedeki tüm iş kolları talep toplamları ile ilgilidir ve bu değişik zamanlar bakımından da belirlenmek zorundadır. Bölgeler ve bölge içi işgücü talep toplamlarının belirlenmesi belirli özellikleri ve sorunları bulunan bölgelerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Böylece dengeli bir bölge gelişimi için en uygun ölçülerin belirlenmesi, geliştirilmesi ve sosyo-ekonomik planların yapılması sağlanmış olacaktır.[33]

Yükseköğretim kurumlarının bir bölgede kurulması ile birlikte yeni iş fırsatları ortaya çıkmakta, bireylerin gelirleri artmakta, işsizlik nedeniyle oluşmuş olan göç tersine çevrilebilir bir niteliğe kavuşmakta, bölge dışından gelen öğrencilerin, ortaya çıkan yeni iş alanlarında istihdam edilmesi ile birlikte bölge nüfusunda bir artış gözlenmektedir.[34]

2.4. Teknolojik Değişim Yenilik Ve Girişimcilik Kültürü Oluşturma

Ekonomik büyüme, yeni bilimsel bilgilerin birikimi, bu bilgilerin

[27] FLÜRAX R.-FOLMER H., "Knowledge Tmpacts of Universities on İndustry: An Aggrega" Simultaneous Investment Model". Journal of Regional Science 32/4, 1992, p. 78.

[28] NVİNTER-FADALE, a.g.m., p. 23.

[29] BEESON P.-MONTGOMERY E., "The Effects of Colleges and Universities on Local Labof Markets", Working Paper, N: 3280, National Bureau of Economic Research, 1990.; SCHUYLER. a.g.m., p. 69.

[30] RAV/LİNS. a.g.m., p. 123.; WINTER-FADALE, a.g.m., p. 35.

VORP R., "Economic Impact of Miami-Dade Community Collegc on Dade County Research Repon No: 91-10R", (FL: Miami Dade Community College) Miami. 1991, p. 70.

[31] ÖZARSLAN İsmail-KORKMAZ Esfendcr-BATIREL Ömer Faruk-ERKAL Mustafa, Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-19., İstanbul. 1998. s. 58.

AYTEK Bintuğ, İşletmelerde İnsan Gücü Planlaması, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1976, s. 31.

[32] CAFFRY-ISAACH, a.g.m., s. 33'den SCHUYLER, a.g.m., p. 70.

teknolojide uygulanması ile birlikle üretim artışlarından meydana gelir. Bu nedenle eğitim ve ekonomik kalkınma arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü kalkınmanın gerçekleştirilmesinde tabii kaynaklar ve sermaye gibi iktisadi unsurların kullanımı insan becerisine bağlı bulunmaktadır. Bu beceri ise insana eğitim sayesinde sağlanmaktadır.[33]

Büyüklüğü nasıl olursa olsun rekabet gücünü artırmak isteyen her işletmenin rakiplerine göre farklılık ve yenilikler oluşturarak öne geçmesi zorunludur. Piyasadaki rekabet gücünün kalıcı olması için tüm işletmelerin yenilikleri izleyip uygulayarak seri bir biçimde üretim ve pazarlama etkinliğini göstermesi ve zamanı en etkili şekilde kullanması gerekir.[34]

Teknolojinin üretildiği, ilk olarak kullanıldığı merkezler yükseköğretim kurumlarıdır. Bu nedenle özel sektör yatırımlarının nitelikli işgücü ile desteklenmesi ve yeni teknolojilerin üretilmesi ve kullanılması konusunda üniversitelerden yeterli desteğin sağlanması gereklidir.[35] Özellikle az gelişmiş bölgelerde kurulmuş bulunan yükseköğretim kurumları, bölgede bütün kesimlerin kalkınma zihniyetine yatkın hale gelmesi, teknoloji kullanımı ve üretimi konusunda daha duyarlı hale gelmesini sağlayacaktır.

Az gelişmiş bölgelerde kurulmuş olan yükseköğretim kurumlarının bölge içerisindeki işletmelerde ve toplumun bütün kesimlerinde teknolojik değişimi, yenilik ve girişimcilik kültürünü oluşturabilmesi için insanların düzeylerine göre bilgi aşama geliştirme programları uygulanabilir. Bunun için bölgedeki üniversitelerin bölümlerinin seçiminde daha dikkatli davranılması ve bölge insanının bu bölümlere devamının sağlanması gereklidir. Bu amaçla yapılabilecek olan başlıca faaliyetler şunlardır.[36]

- Bölgedeki mevcut profesyonel girişimcilerin yetiştirilmesi ve bunların dünya pazarlarını yakından takip edebilmelerinin sağlanması ve avantajları önceden yakalamada yardımcı olunması,

-Profesyonel insan gücünün yetiştirilip endüstride ve diğer sektörlerde istihdam edilmesi,

-Yetişen insanların bölgede kalması için yeterli kamu desteğinin sağlanarak sektörel gelişimin sağlanması ve mezunların istihdamının kolaylaştırılması,

[33] KAYA Yahya Kemal, "Yükseköğretimde Nitelik", TSE, 1996. s. 11.
[34] BABACAN Muazzez, "Üniversite-Endüstri İşbirliğini Gerçekleştirme Olanaklarının Değerlendirilmesi". Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 1995. s. I.
[35] Ohio State Universty, The Ohio State Univcrsty: An investment in Ohio's Economiç Recovery and Future Growth, Columbus, Ohio State University Press. 1992'den BECK-ELLIOTT, a.g.m., p. 250.
[36] SHIMSHONI Daniel, "Regional Development and Science-Based Industry". Essays in Regional Economics, Harvard Universty Press, Massachusett. Cambridge, 1971. pp. 110-111.

-Geleceğin yatırımcılar açısından oluşan belirsizlik ortamının üniversiteler aracılığıyla belirli hale getirilmesi ve geleceği belirli kılma amacına dönük stratejik planların ilgili birimlere ve insanlara ayrıntılı olarak anlatılması gereklidir.

Üretim faktörleri içerisinde en önemlisi bilindiği gibi müteşebbistir. Müteşebbisin niteliği üretimin kaderini tayin eden en önemli unsurdur. Geleneksel üretim, yönetim ve pazarlama tekniklerini kullanan müteşebbisler gittikçe küreselleşen, küreselleşmenin beraberinde getirdiği yoğun rekabet nedeniyle ya gittikçe küçülecekler ya da değişime ayak uydurarak geleneksel kalıpların dışına çıkarak daha yeni ürünleri üretecek, daha modern yönetim modellerini ve pazarlama yöntemlerini kullanacak, küçülme yerine değişme ve büyüme süreci içerisine gireceklerdir. Az gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumları bu olumlu ortamın oluşması için gerekli alt yapıyı hazırlama misyonunu yerine getirmek zorundadır. Öğrencilere mevcut teknolojileri kullanma, özgün teknolojileri üretme, üretilen ve öğrenilen teknolojilerin gerekli alanlarda (öncelikle az gelişmiş bölgelerde) kullanımını sağlama yükseköğretim kurumlan tarafından sağlanacaktır. Bunun yanında öğrenciler modern yönetim ve pazarlama modellerini okullarında öğrenecek ve bunu uygulama alanı olarak başta bölgelerindeki birimler olmak üzere istihdam edildikleri diğer alanlarda kullanacaklardır. Yükseköğretim kurumlan dışa dönük seminer, konferans, panel, bilimsel yayın, danışmanlık hizmetleri vb. faaliyetleri ile yenilik ve girişimcilik kültürünün oluşması, işletmelerde yeni teknolojilerin kullanılması yönünde olumlu bir ortamın oluşmasını sağlayacaklardır.

2.5. Bölge Zenginliklerinin Küresel Entegrasyonunu Sağlama

Üniversiteler, evrensel fonksiyonlarının yanında bölgesel taleplere cevap vermek zorundadırlar. Bu nedenle bölge donanımlarının dünya ile entegrasyonunda üniversiteler büyük bir misyona sahiptir. Bütün bunlann başarısı ise üniversitelerin çevrelerine yapacak olduklan katkıların bir göstergesi olacaktır.[37]

Gelişmiş ya da gelişmemiş bütün bölgelerin kendilerine özgü büyüme potansiyeli yüksek kaynaklan bulunmaktadır. Bu kaynaklar, yeraltı ve yerüstü hammadde kaynaklan olabildiği gibi, turizm, gelişmiş ulaşım yolları üzerinde olma, geleneksel ama gelişmemiş sektörlere sahip bulunma, harekete geçirilmemiş, geliştirilmesi ve nitelikli hale getirilmesi gerekli olan msan kaynakları, dünyaya tanıtılması gerekli olan tarihsel ve kültürel zenginlikler vb. olabilir. Bölgeyi diğer bölgelerden farklı kılan ve bölgenin ekonomik büyümesi ve kalkınmasında etkili olabilecek bölge donanımlarının

[37] TURNER, a.g.m., p. 93.

harekete geçirilmesinde üniversitelerin ve bilim adamlarının stratejik rolleri bulunmaktadır.[40] Bu rollerin gerçekleştirilebilmesi için üniversitelerdeki araştırmacıların çalışma alanı olarak öncelikle bölgeyi seçmeleri ve bölgedeki kaynakların harekele geçirilmesi için stratejiler geliştirmeleri gereklidir.

Bölge üniversitelerinin gelişimi ile birlikte bölge dışından gelen öğrenciler ve onların misafirleri üniversite sayesinde bölgeyi daha yakından tanımış olur. Üniversite aracılığı ile bölgenin turizm potansiyeli harekete geçirilmiş olacaktır. Ayrıca diğer dünya ve ülke üniversiteleri ile bilimsel ve kültürel alışverişler yoluyla bölge donanımlarının bölge dışındaki üniversiteler aracılığı ile tanıtılması ve harekete geçirilmesi sağlanacaktır.[41]

Üniversiteler aracılığı ile bölgesel zenginliklerin harekete geçirilmesi, bölgedeki sektörlerin gelişimini sağlar. Sektörel gelişim bölge işletmelerinin hedef pazarlarını genişletir. Daha önce hedef pazarlar bölge ya da ülke ile sınırlı iken bu sınırlar ortadan kalkar ve bütün dünya hedef pazar halini alır. Bu, beraberinde işletmelerin üretim ve satıştaki bütün aşamalarının küresel rekabetin gerektirdiği normlara uygun hale getirilmesi ile sonuçlanacaktır.

2.6. Kalkınma Ajansı Rolünü Üstlenme

Az gelişmiş bölgelerde kurulu olan üniversiteler ve ilgili birimleri yaptıkları bilimsel yayınlar, seminerler, paneller, toplantılar, araştırma raporları, kamu ve özel sektöre yönelik danışmanlık hizmetleri ile bölge kalkınmasında yönlendirici bir konumda bulunmaktadırlar. Bu kurumlar tarafından yapılan çalışmalar bilimsel verilere dayanmakta ve yaklaşımlar uzun dönemli etkiler de dikkate alınarak yapılmaktadır.[42]

Yükseköğretim kurumları, bölge kalkınmasına yönelik raporlar hazırlayan ve sunan diğer kalkınma ajanslarına kıyasla daha fazla etkide bulunma ve onları yönlendirme yeteneğine sahip bulunan kurumlardır.[43]

Yükseköğretim kurumları kendi bölgelerindeki yerel işletmelere katılım ve birlikte çalışma, yerel toplumsal gruplarla birlikte kararlar alma ve yönlendirme, bölgesel sorunların çözümü için politikalar geliştirme gibi fonksiyonları icra edebilmektedir. Bütün bunların başarısı ise üniversitelerin

[40] SHIMSHONI, a.g.m., p. 110.
[41] GOLDMAN Georgs-NAKAZAWA Authony. "Determining Economic Impacts For A Community" Economic Development Review, Vol: 15, Issue: 1. Spring97, s. 48.
[42] SCHUYLER, a.g.m., p. 75.
[43] SAVAGE Lonaine, Mit: Innovation And The Economic Impact of A Research Utiversty, Solid State Technology, Vol: 40, Issue: 8, Aug97, p. 8.

çevrelerine yapacak oldukları katkıların birer delilidir.[44] Çünkü yükseköğretim kurumları, bölge sorunlarını yerinden görme, analiz edebilme ve doğru analizlerle doğru çözümleri bilimsel olarak sunabilme yeteneğine sahip olan kuruluşlardır. Bu nedenle merkezden yapılan bölgesel planlara kıyasla büyük avantajlara sahiptir.

Az gelişmiş bölgelerin yükseköğretim kurumları aracılığı ile gelişimi için öncelikli olarak, bölgedeki endüstri kuruluşları, üniversiteler ve hükümet arasında yeterli bağlantılar kurulmalıdır. Daha sonra eğitim ile araştırma birbirinden ayrı olarak düşünülmemeli, büyük finansman gerektiren projelerde hükümet desteğinin alınmasına çalışılmalıdır. En önemlisi ise, üniversitelerin ülke ve bölge gelişimi ve daha iyi bir gelecek için oldukça önemli olduğu bilinci halka aşılanmalıdır.[45]

Az gelişmiş bölgelerdeki üniversitelerden mezun olanlar, artan şekilde bölge endüstrilerinde istihdam edilmeli, işletme ve bölge sorunlarının çözümünde idareci konumunda sorunlara çözümler üretmeye başlamalıdır. Bu, uzun dönem içerisinde eğitim, endüstri, ve lokal toplum üyeleri arasındaki mevcut ilişkilerin artışına da neden olacaktır. [46]

2.7. Siyasal-Sosyo-Kültürel Gelişim Ve Değişimi Sağlama

Eğitimle sosyo-ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye göre eğitim, işgücünün niteliklerini yükselterek teknik ve bilimsel organizasyonu daha etkili hale getirerek, sosyo-kültürel ve kurumsal yapıyı geliştirerek bütün şartları kalkınmaya hazır hale getirir ve kalkınma ile birlikte milli gelir de artar.[47]

Ekonomik olmayan sosyo-kültürel kalkınmanın ivmelendirilmesinde yükseköğretim kurumları önemli bir görevi yerine getirmektedir.[48] Bu birçok Şekilde olabilir: Müzik, tiyatro ve spor aktiviteleri, kütüphane kolaylıkları, spor ve kültürel tesislerin sayısındaki artışlar; kamuya dönük seminerler, sürekli eğitim sınıfları, bilim parkları, yüksek teknoloji enstitüleri vb. başlıcalarıdır.[49]

[44] TURNER, a.g.m., p. 88.
[45] SAVAGE, a.g.m., p. 60.
[46] TURNER, a.g.m., p. 88.
UNAY Cafer, Eğitimin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri, İstanbul. 1982, s. 49.
RAWLINS, a.g.m., p. 124.
[47] TURKER, a.g.m., p. 95.; Üniversitelerin bölgedeki hizmet sektörlerinin gelişimi üzerindeki etkileri konusunda ampirik örnekler için bkz., RAWLINS, a.g.m., pp. 126-130.; KOTT J., "Regional economic Impacts of Institutions of Higher Education". Planning for Higher Education 16(4): 1988, pp. 19-32.; HEDRICK D.W.- HENSON S.E.- MACK R.S., "The Effects of Universities on local Retail, Service, and F.I.R.E. Employment: Some Cross-Sectional Evidence". Growth and Change 21(3): 1990, pp. 21-31.; The Ohio State University, An Investment in Ohio's Economic Recovery and Future Growth, Columbus, Ohio: Ohio State University, December, 1992.; BECK R.-CURRY P.-ELLIOTT D.-MEISEL J.-LEVIN-VINSON R. and WAGNER M., The Economic Impact of Southern Illinois University. Edwardsville: Southern Illinois University. 1991.

Üniversiteler, sportif ve kültürel birçok aktiviteye sponsorluk yapar ve birçok kültürel ve sportif aktiviteler bu kurumlar aracılığı ile yürütülür.[50] Doğrudan etkilerin yanında dolaylı etkilerde bulunmaktadır. ABD'de ulusal boyutta yapılan bir araştırma sonucunda Memphis Üniversitesi'nin ve kurulu bulunduğu Memphis'in basketbol takımı ile tanındığı gözlenmiştir.[51]

Ülke içerisinde farklı sosyo-kültürel kimliklerin, özelliklerin birbirini tanıması, kaynaşması aynı zamanda bu kültürel kaynaşma ile demokrasi anlayışının yerleşmesinde yükseköğretim kurumları önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedirler. Farklı bölgelerden gelen öğrenciler ve bölge halkı arasındaki karşılıklı etkileşimle sosyo-kültürel transferler gerçekleşir.[52]

Az gelişmiş bölgelerde yükseköğretim kurumlarının bulunması, bölgeye bilim adamlarının, sanatçıların ve teknolojistlerin gelmesine neden olur. Bu beyin transferi bölgenin genel eğilim ve sosyal düzeyini yükseltir. Bu kişilerin ve daha sonraki aşamada öğrencilerin sosyo-kültürel talepleri bölgenin önceki sosyo-kültürel taleplerinden daha yüksektir. Sonuç olarak onların bölgedeki mevcudiyeti hem doğrudan hem de dolaylı olarak bölgedeki kültürel hayalı etkiler. Bölge, üniversite ve elemanları aracılığı ile sosyo-kültürel gelişim ve değişim süreci içerisine girer. Bu sosyo-kültürel ilerleme kümülatif sonuçlar üretir. Daha kabiliyetli bireyler, daha demokratik ve dışa dönük bireyler ve yönetim, artan aktiviteler ve artan getiriler vb.[53]

Yine bölgedeki insanların kültürel düzeylerinin bu kurumlar aracılığı ile yükselmesi, toplum kurallarına uyma konusunda vatandaşların daha bilinçli ve daha uyarlı hale gelmelerini sağlamaktadır. Çünkü bireylerin sosyalleşmesi ve toplum kurallarının daha bilinçli bir şekilde bireylere aktarılması eğitim sayesinde gerçekleşebilmektedir. Yükseköğretim kurumları da bunda önemli bir paya sahiptir.[54] Eğitim düzeyinin yükselmesi ile işlenen suç oranlarının azalması arasında güçlü korelasyonlar birçok çalışma ile belirlenmiştir.[55] Bunda eğitim düzeyinin yükselmesi yanında yükseköğrenimli olma nedeniyle artan gelirler ve artan gelirlerin suç işleme oranını düşürmedeki rolünün yüksekliği etkili olmaktadır.[56]

[50] BOWEN H. R., Invesment in Learning: The Individual and Social Value of American Higher Education, San Francisco CA: Jossey-Bass, 1977'den, SCHUYLER, a.g.m., p. 70.

[51] SCHUYLER, a.g.m., p. 70.

[52] PİPHO Chris, "The Selling of Public Education", Phi Delta Kappan, Vol: 79, Issue: 2, Oct1997, p-101.; STACEY Nevzer, "Social Benefits of Education", Annals of The American Academy of Political and Social Science. Sept98, Vol: 559, p. 55.

[53] SHIMSHONI, a.g.m., pp. 109-110.

[54] STACEY, a.g.m., pp. 62-63.

[55] Eğitim düzeyinin yükselmesi ile suç oranlardaki azalış arasındaki ilişkilere ait çalışmalar için bk.— DAVID M.L., "Time and Punishment Again: An Intertomparal Model of Crime", Journal of Political Economy, 1988, pp. 383-390.; GOTTFREDSON D.C., "Youth Employment, Crime and Schooling". Developmental Psychology, 1985, pp. 419-432.; FARRINGTON D., GALLAGHER R., MORLEY L., "Unemployment, School Learning and Crime", British Journal of Criminology, 1986, pp. 335-336.

2.8. Sağlık Hizmetlerinin Gelişimini Sağlama

A/, gelişmiş bölgelerde kurulu bulunan üniversitelerin en önemli fonksiyonlarından birisi de bölgede sağlık hizmetlerinin nitelik ve niceliğinde artışlara neden olmasıdır. Özellikle tıp fakültesi, diş hekimliği fakültesi gibi fakülteler, eğitimleri sırasında hastaneleri aracılığı ile diğer sağlık kuruluşlarından daha ileri sağlık hizmetleri sunabilmektedirler. Aynı zamanda araştırma hastaneleri bölgenin sağlık hizmet kapasitesini araç, gereç, bina vb. açılardan artırmaktadır.

İnsanlara daha kaliteli sağlık hizmeti verme insana yapılan yatırım çeşitleri içerisinde değerlendirilmektedir. Az gelişmiş bölgelerde kurulu bulunan sağlıkla ilgili yükseköğretim kurumlarında çalışan yetişmiş elemanların bir bölümü belirli zamanlarda, kurumların dışında, değişik özel sektör sağlık kuruluşlarında ya da kendilerine ait birimlerde sağlık hizmeti vermek te ve bu şekilde bölge sağlık hizmetlerinin gelişimine yardımcı olmaktadırlar, aynı zamanda sağlık sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Yükseköğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin sayısındaki artışla birlikte bölge insanının genel eğitim düzeyi yükselmektedir. Eğitim ve sağlık arasındaki korelasyonu belirlemeye dönük birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Örnek olarak, GROSSMAN ve KAESTNER, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960-1990 yılları arasında yükseköğretim almış bireylerin iki katma çıktığını, bebek ölüm oranlarının yine yaklaşık olarak iki kat azaldığını hu azalmanın da büyük ölçüde yükseköğrenimli insanların daha bilinçli sağlık hizmetleri almasından kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır.[57]

Daha fazla yükseköğrenim alan insanların gelir düzeyleri de yüksektir. Aynı zamanda sağlık konusunda daha fazla sosyal sigorta kurumlarından destek alabilmektedirler. MOORE ve ZILL, yapmış oldukları çalışmalarda, yükseköğrenimlilerin gelirlerindeki artışla çocuk sağlığı, hamile kadınların

STACEY, a.g.m., p. 62.; Ampirik örnekler için bkz., C. FLINN, "Dynamic Models of Criminal Careers", İn Criminal Carecrs, ed., BLUMSTEIN A.-COHEN J.-ROTH J. and VISHER C, D.C. National Academic Press, Washington, 1986.

GROSSMANN M.-KAESTNER R., "Effccls of Education on Health", İn Social Bencfits of ,;ucation, Ed. BEHRMAN-STACEY, Universty of Michigan Press, 1997.; Daha fazla ampirik ™ek için bkz.: MAYNARD R.A. - McGRATH D.J.. "Family Structure, Fertility and Child |jn[illegible]. 'i Social Benefits of Education, Ed. BEHRMAN-STACEY; University of Michigan "ss.; GROSSMANN M.-BENHAM L. "Health. Hours and Wages". İn The Economics or f*""h and Medical Çare, Ed. M.PERLMAN, New York: John Wiley, 1974.; 1PPOLITO P.M.-"IATH10S A.D., "Information, Advcrsiting and Health Choiccs: A Study of The Cercal Market", "and Journal of Economics, 21: 45980. 1990.

sağlığı, bulaşıcı hastalıklardan korunma konusunda yüksek bir korelasyon bulunduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.[58] Az gelişmiş bölgelerde yükseköğrenimli insanların sayısındaki artış, gelirlerdeki artışlarla birlikte genel olarak bölgenin daha sağlıklı, daha üretken insanlardan meydana gelmesine neden olacaktır.

2.9. Bölgedeki Sektörlerin Gelişimini Sağlama

Üretim sürecine katılmış olan faktörlerin karşılıklı olarak etkileşimi ile hasılayı optimal noktaya çıkaracak bir miktar ilişkisi içerisinde bulunmalarına verimlilik denilmektedir. Diğer deyişle verilen bir çıktının en düşük maliyetle üretilmesidir.[59] Verimlilik sıçraması ise teknolojik ve bilimsel ilerlemeye bağlıdır. Bu ilerleme ise eğitim kalitesinin artırılması, üniversite ile sanayi arasındaki ilişkilerin maksimum düzeye çıkarılması ile olabilecektir.

Yükseköğretim kurumları insan verimliliğinin artırılmasında etkili olan eğitim-öğretimin kurumsal anlamdaki son aşamasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda kişilerin nerede ve ne şekilde çalışacağının da büyük ölçüde belirlendiği kurumlar yükseköğretim kurumlarıdır.

Teknolojik gelişme devamlı ve çok hızlı olduğundan, teknolojinin yoğun şekilde eğitime uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. İhtiyaç duyulan nitelikte ve sayıda işgücünün istenilen zamanda kullanıma hazır hale getirilememesi verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle yükseköğretim kurumları gelişen sektörlerin ihtiyaç duyduğu nitelik ve sayıda insanları yetiştirmek zorundadır.

Yükseköğretim kurumlarının gelişmemiş bir bölge üzerinde kurulması ve gelişmesi ile birlikte birçok sektör gelişme süreci içerisine girer. Öncelikli olarak artan hizmet talebi ile hizmet sektörleri gelişir. Örneğin, üniversiteler sayesinde ulaşım hizmetlerinde gelişmeler yaşanır, danışmanlık hizmetleri artar, bölge okulları yükseköğretim kurumları tarafından yönlendirilir.[60] Üniversite ile birlikte birçok yeni sektör ortaya çıkar, daha önce kurulmuş olanların birçoğu gelişir. Örneğin oteller, kafeteryalar, restoranlar-pansiyonlar, kitabevleri ve kırtasiye işletmeleri kurulur ya da önceden kurulu bulunanlar da büyük kapasite genişlemeleri yaşanır.[61] Parasal işlemlerdeki

[58] Daha fazla bilgi için bkz.; MOORE K. Trends in Teenage Children, Paper Presented At The Seminar Series in Persistent Poverty Conference on the Causes and Costs of Teen Motherhood, Sponsored by the American Enterprise Institute, 1994.; ZILL N., "Characteristics of Teenage Mothers", Photocopy of Talking Points For the Conference, "The Cost of Teenage Child Bearing", Sponsored by the Enterprise Institute, 1994.

[59] Hulusi DEMİR-ALPUCAN Oktay-Mesc OKTAV-Nurel ÜNER, İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, Beta Yayınları. İstanbul, 1995. s. 14.

[60] TURNER, a.g.m., s. 96.

[61] RAWUNS. a.g.m., s. 126.

artışla birlikte bankacılık hizmetlerinde de gelişmeler meydana gelir.[62]

Yükseköğretim kurumlarının az gelişmiş bir bölgede kurulması ile birlikte meydana gelen değişikliklerden birisi de artan konut talebidir. Üniversitenin kurulması ile birlikte diğer bölgelerden gelen Öğrenciler ve personel nedeniyle talep artmakta, bu nedenle konut fiyatları ve kiralarda normalin üzerinde artışlar yaşanmaktadır. Bu talep, gecikmeli olarak karşılanabilmektedir.[63]

Belirli bir bölgede yükseköğretim kurumlarının kurulması ve geliştirilmesi sektörel yapının değişimine de yol açabilmektedir. Çünkü yükseköğretim kurumlarının varlığı ile birlikte bölgede yeni sektörler kurulur ya da gelişmiş, geleneksel kabul edilebilecek bazı sektörler kapanmak zorunda kalabilir. Çünkü bu kurumlar, ekonomik yapıyı değiştirebilecek güçte olan kurumlardır.[64]

Az gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumları ile, önceden var olan sektörler ve yeni kurulan sektörler arasında yeterli koordinasyon kurulabilirse bu kurumlar bölge gelişiminde sürükleyici sektörler olabilir. Örneğin ABD'de daha önce ilkel bir şekilde tanım yapılan gelişmemiş bölgeler günümüzde hükümet, endüstri ve üniversite üçgeninde oldukça ileri düzeyde gelişmiş bulunmaktadır. Bu bölgeler üniversitenin bilgi, danışmanlık, teknoloji gibi çıktılarını endüstride kullandığı için bu tip endüstrilere bilime dayalı endüstriler; üniversite, endüstri ve hükümet üçgenine ise bilime dayalı merkezler adı verilmiştir. Bu merkezler sayesinde endüstrinin gelişmesi ve ilerlemesi mümkün olmuştur. Çünkü bu merkezlerde üretilmiş olan ürünlere olan talep artmakta, yeni yerleşim alanları ortaya çıkmakta, sosyal aktiviteler gelişmekte, endüstri için gerekli olan nitelikli eleman istihdamı kolay bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Üniversiteler endüstriyi, endüstri ise bölge kalkınmasını sağlamaktadır. Daha kabiliyetli ve daha yüksek kazançlı insanlar buralarda istihdam edilebilmektedir.[65]

ABD'de bilime dayalı endüstri ya da araştırma parkı olarak isimlendirilen merkezler genellikle dünyada teknopark (technology-park, ransa'da teknopal, Japonya'da teknopolis) olarak isimlendirilmektedir. "birlerinden bazı açılardan farklı özellikler gösterseler bile endüstriyel uruluşları, araştırma ile uğraşan üniversite, enstitü ve diğer kuruluşları, vakıf rumlarını, mahalli idareleri ve merkezi hükümeti, bilgi ve yeni keşifleri anlığa hizmetine sunma amacıyla bir araya getirme işine teknopark adı

[62] "TER-FADALE. a.g.m., s. 25.

[63] SÜNER, a.g.m., p. 98.

[64] AKFRY-ISAACH, a.g.m., pp. 35-38'den. SCHUYLER, a.g.m., p. 73.

[65] HİMSHONI, a.g.m., p. 107.

verilmektedir. Birçok organizasyonu bir araya getirdiği için sinerjinin Önemi ortaya çıkmakta ve birbirinden habersiz, bilgi üretip insanlığın hizmetine sunamayan kurum ya da kuruluşların tek başlarına ortaya koyamayacakları teknolojiyi uygulama imkanı veren kolaylıklar topluluğunu oluşturmaktadırlar.[46] Teknoparklar kuruldukları bölgelerin çok hızlı kalkınmasını sağlamaktadır. ABD'de ,Slicon Valley ile Boston yakınlarındaki birçok teknopark, Fransa'da Nice yakınlarındaki Sorphra-Antipolis, Japonya'da Tsukulos Bilim kenti, İngiltere'de Cambridge Teknoparkı başlıca örnekleri oluşturmaktadır.

Üniversitelerin az gelişmiş bölgelerde gelişimi ile birlikte teknoparkları oluşturmadaki başarısızlık negatif sonuçlan da ortaya çıkarabilmektedir. Çünkü büyük kaynaklar bu üniversitelere tahsis edilmiş, bölge kaynakları farklı alanlara kaydırılmıştır. Üniversite artık bölgede üretici konumunu koruy amam ıştır. Karşılaştırmalı olarak diğer bölgeler daha hızlı bir gelişim süreci içerisine girecek olursa, bölge insanı ve üniversitelerden mezun olan insanlar daha hızlı gelişen bölgelere daha iyi iş imkanlarını sağlama amacıyla kayarlar.[47]

Bölge donanımlarının karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olabilmesi için üniversiteler ilgili bölümleri ile arlan öneme sahiptir. Sektörlerin gelişimi için üniversitelerin ilgili birimleri gerekli bilimsel çalışmaları yapacak, üretilen bilgi ve teknolojiyi input olarak bu sektörlere verecek ve yetiştirdiği öğrencilerin bu sektörlerde istihdamını sağlayacaktır.

3. SONUÇ

Dünyanın gelişmiş olsun ya da olmasın bütün ülkelerinde bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkların giderilmesinde yükseköğretim kurumlan günümü/.ün bilgi toplumlarında önemli bir misyonu yerine getirebilecek özelliklere sahiptir.

Daha önce sadece eğitim ve öğretim fonksiyonu olan yükseköğretim kurumlarının günümüz bilgi toplumlarında fonksiyonları oldukça çeşitlenmiştir. Danışmanlık, yaygın eğitim, uygulamalı araştırmalar, yayın faaliyetleri, sağlık hizmetleri, teknoloji üretimi, vb. günümüzün yükseköğretim kurumlarının başlıca fonksiyonları halini almıştır. Bu fonksiyonel çeşitlenme gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kuramları ile gelişmekte olan bölge'" erdeki yükseköğretim kurumlarının öncelikli fonksiyonlarını[48] farklılaşmasına neden olmuştur. Yükseköğretim kurumlarının bölgen[49]

[46] DÜGER İ. Haklı. İktisada Giriş, Kütahya, 1996, s. 62.
[47] SHIMSHONI, a.g.m., p,. 110.

sosyo-kültürel değişimine etkisi, gelişmiş bölgelerdeki yükseköğretim kurumlarının etkisine kıyasla oldukça yüksektir. Aynı zamanda yükseköğretim kurumlarının doğrudan ya da dolaylı olarak meydana getirdiği harcama akımlarının bölge ekonomisine etkisi, çarpan katsayısının gelişmiş bölgelere kıyasla yüksek olmasından ötürü daha fazladır. Bu nedenle çelişmekte olan bölgelerde kurulu bulunan yükseköğretim kuramlarının bölee gelişimine dönük fonksiyonları Öncelikli hale gelmiştir.

Unutulmaması gerekli olan husus yükseköğretim kurumlarının bölge kalkınmasında birincil araç değil, ikincil araç olduğu ve diğer bölge kalkınmasına yönelik politikaların uygulamadaki araçları olan reel yatırımların etkinliği açısından vazgeçilmez bir unsuru olduğudur. Gelişmekte olan bölgelerde belirli bir sektördeki gelişme diğer sektörleri de harekete geçirebildiği gibi eğer gelişme potansiyeli varsa birden fazla sektördeki gelişine de cazibe merkezi yaratabilmektedir. Yükseköğretim kurumları doğrudan lokomotif bir sektör olmaktan ziyade cazibe merkezi özelliğine sahip diğer sektörlere destek rolü üstlenmektedir. Çünkü doğrudan katkı bizatihi istihdam yaratma özelliğinin bulunması ile ilgilidir. Bu etki ise yükseköğretim kurumlan açısından oldukça düşüktür.

Önemli olan, az gelişmiş bölgelerde kurulmuş olan yükseköğretim kurumlarının bölge kalkınmasının Önemli bir aracı olarak kullanılabilmesidir. Çünkü kamu kaynakları bir tercih sonucu yükseköğretim kurumlarına yönelmektedir. Daha reel alanlara bu harcamaların kaydırılması bölge ekonomisi üzerinde ne Ölçüde etkide bulunmaktadır sorusu bu bağlamda sorulan sorulardan birisidir. Tek başına reel alanlara yapılacak yatırımların, yükseköğretim kurumlarının çıktıları olmadan uzun dönemli etkileri olamayacaktır.

KAYNAKÇA

AY TEK Bintuğ, **İşletmelerde İnsan Gücü Planlaması,** Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1976.

ABACAN Muazzez, "Üniversite-Endüstri İşbirliğini Gerçekleştirme Olanaklarının Değerlendirilmesi", **Yönetim ve Ekonomi,** Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 1995.

[48]CR R.-CURRY P.-ELUOTT D.-MEISEL J.-LEVIN-VINSON R. and WAGNER M., **The Economic Impact of Southern Illinois** g Universty, Edwardsville: Southern Illinois Universty, 1993.

[49]CK Roger, ELLİOTT Donald, "Economic Impact of Regional Public Collcges and Universities", **Growth and Change,** Vol: 26, Sprine, Öp 1995.

[50]ESON P.-MONTGOMERY E., "The Effects of Coileges and Universities

on Local Labor Markets", **VVorking Paper,** N: 3280, National Bureau ol' Economic Research, 1990.

BERGER C.Mark - BLACK Dan A, **The Long Run Economic Impact of Ketucky Public Institutions of Higher Education: Final Report** Universty of Kentucky Center for Business and Economic Research, 1993.

C. FLİNN, "Dynamic Models of Criminal Careers", **in Criminal Careers,** ed., BLUMSTEIN A.-COHEN J.-ROTH J. and VİSHER C, D.C. National Academic Press, Washington, 1986.

CAFFRY J.-ISAACH H., "Estimating the Impact of a Collcge or University on the Local Economy", **DC: American Council on Education,** Washington, 1971.

City University of New York, **Investing in the Future: A Report of the Economic Impact of the City Universty of New York,** New York: City Universty of New York, 1994.

COUGHLIN C.-MANDALBAUM Thomas B., "A Consumers Quide to Rcgional Economie Multipliers Cletus", **Federal Reserve Bank of St. Lois, January-Fabruary 1991.**

DAVID M.L., "Time and Punishmcnt Again: An Intertomparal Model ol Crime", **Journal of Political Economy,** 1988.

DEMİR Hulusi -ALPUGAN Oktay-Mete OKTAV-Nurcl ÜNER, **İşletme Ekonomisi ve Yönetimi,** Beta Yayınlan, İstanbul, 1995.

DÜĞER İ. Hakkı, **İktisada Giriş,** Kütahya, 1996.

ELLIOTT D.-LEVIN S.-MEISEL I-, "Mcasuring the Economic Impact of Institutions of Higher Education", **Research in Higher Education 28(1): 17-33,** 1987.

FARRINGTON D., GALLAGHER B., MORLEY L., "Unemployment, School Learning and Crime", **British Journal of Criminology,** 1986.

FLORAX R.-FOLMER H., "Knowledge Impacts of Universiües on Industry: An Aggregate Simultaneous Invesment Model", **Journal of Regional Science 32/4,** 1992.

GAREN J., "The Returns to Schooling: A Sclectivity Bias Approach With A Continuous Choice Variable", **Econometrica 52(5):,** 1984.

GOLDMAN George-NAKAZAWA Anthony, "Determining Economic Impacts For A Community" **Economic Development Revievv,** Vol: 15, Issue: 1, Spring97.

GOTTFREDSON D.C, "Youth Employment, Crime and .Schooling", **Developmcntal Psychology,** 1985.

GROSSMANN M.-BENHAM L., "Health, Hours and Wages", **in The Economics of Health and Medical Çare,** Ed. M.PERLMAN, Ne^ York: John Wiley, 1974.

GROSSMANN M.-KAESTNER R., "Effects of Education on Health", **in**

Social Benefits of Education, Ed. BEHRMAN-STACEY, Universty of Michigan Press, 1997.

GÜRÜZ Kemal, "Yükseköğretimde Bilim ve Eğitim", **Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) Bilim ve Eğitim,** Bilimsel Toplantılar Serisi, 2., Ankara, 1994.

HEDRİCK D.W.- HENSON S.E.- MACK R.S., "The Effects of Universiües on Local Retail, Service, and F:I:R:E. Employment: Some Cross-Sectional Evidcnce". **Grovrth and Change** 21(3): 1990.

HEVINGS J.D. Geoffry- RODNEY C. Jenscs, "Regional Interregional and Multiregional Input-Output Analysis", in Pcler Nijkamp, cd., **Handbook of Regional and Urban Economics,** Vol: 1, 1986.

IPPOLITO P.M.-MATHIOS A.D., "Information, Adversiting and Health Choices: A Study of The Ccreal Market", **Rand Journal of Economics,** 21: 45980, 1990.

JOHNSON COUNTY COMMUNİTY COLLEGE, **The Economic Impact of Johnson County Community College on the Kansas City Metropolitan Area: 1988-1989,** Eric Documenl Reproduction Service No: Ed, 336/135, Kansas City MO, 1989.

KAYA Yahya Kemal, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz,** Ankara, 1977.

KNAPP J.T.-McGRAWTH R.-COX R., **The Universty of Virginia's Impact on the Charlotteville Metropolitan Area: A Study 1989-90,** Charlottesvillc, YA: Center for Public Service Universty of Virginia, October, 1990.

KORKMAZ Esfender, **Yükseköğretimde Etkinlik,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1975.

KOTT J., "Regional Economic Impacts of Institutions of Higher Education", Planning for Higher Education 16(4): 1995.

LEMELIN Andre, "The Impact of an Identical Demand Shock on Two Citics", Growth and Change, Vol: 29, Issue: 2, Spring98.

MOORE K., **Trends in Teenage Children, Paper Presented At The Seminar Series in Persistent Poverty Conference on the Causes and Costs of Teen Motherhood,** Sponsored by the American Enterprise Institute, 1994.

ÖZARSLAN İsmail-KORKMAZ Esfencler-BATIREL Ömer Faruk-ERKAL Mustafa, **Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri,** İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1998-19, İstanbul, 1998.

PIPHO Chris, "The Scliing of Public Education", **Phi Delta Kappan,** Vol: 79, Issue: 2, Oct1997.

RAWLINS Lane, "Measuring The Universty's Impact Reveals a Rainbovv of Benefits", **Business Perspectives,** Vol: 9, Issue: 3, September, 1996.

SAVAGE Lorraine, **Mit: Innovation And The Economic Impact of A Research Universty,** Solid State Technology, Vol: 40, Issue: 8,

A ug 97.
SCHUYLER Gw . Tne Assesment of Community Collcge Economic Impact CM feLocal Community or State", **Community** Collcge Re view ,M!5. Fail 1997.
SHIMSHONI Dand, "Regional Developınent and Science- Bascd Industrv" Essajs in Rtjonal Economics, Harvard Univcrsty Press, Massactasa'Ljmbridge, 1971.
STACEY Nevzer. 'Sıdal Benefits of Education", Annals of The American Acadera Tof Folitical and Social Science, Vol: 559, Sept98.
TURNER A. DakL Tte Economic Impact Of A University On It's Enviroimtra'-European Education, Vol: 29, Issue 3, Fall97.
TÜSİAD, Türkiw'dew Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji, İstanbul tora. 1994.
UN AY Cafer, Eğitimin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri, İstanbul, 1982.
VORP R., Economic Impact of Miami - Dade Community College on Dade OWMI Research Report No: 91-10R, FL: Miami Dade Commuaiç Cdlege, Miami, 1991.
WEST Guy R., 'OsnpRon of Input-Oıitput+Econometric and Computable General EquiRrium Impact Models at The Regional Level", Economic Sıa»s Research, Vol: 7, Issue: 2, 1995.
WILLIS R.J. -RÛSENS.. "Education And Şelf Selection", Journal Of PoliticalEam«my,7:5, Pt , 1979.
ZILL N., "Charaaerâiusof Teenage Mothers", Photocopy of Talking Points For the *Cahact,* "The Cost of Teenage Child Bearing", Sponsora! İş ie Enterprise Institute, 1994.

n.ırnlupjngr Üniversitesi İ P B M Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 Haziran 2001

İSPARTA İLİNİN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER AÇISINDAN ANALİZİ

Dr. Mesut ALBENİ*

İsparta İli DİE'nin göstergelerine göre Türkiye'deki illerin gelişmişlik sıralaması içerisinde yirmi birinci sırada bulunmaktadır. Gelişme potansiyeli yüksek birçok zenginliklere sahip bulunmakla birlikte yeterince gelişemediği için gelişmekte olan illerden birisidir.

Doğa bilimlerinde bilimsel bilginin temelini geleneksel olarak deney yolu ile elde edilmiş olan doğruluk derecesi yüksek veriler oluşturmaktadır. Bu geleneğin tersine bölgesel ekonomik araştırmalarda deneyin yerini, Özellikle kamu kurumlarına bağlı istatistik bölümleri tarafından elde edilmiş olan alan araştırmaları ve bunlar içerisinde de anket verileri ve bunların istatistiki olarak değerlendirilmesi almaktadır.

Bütünleşik bölgesel analiz tekniği, belirli bir bölgenin, hızlı ve genel ilgilendirme ve anlaşılmasına yönelik olarak, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan analiz edilmesidir. Bu analiz tekniği bölgeyi bütün olarak ele almakta, kalkınmanın determinantlarını bütünleşik bir yaklaşımla ortaya koymakta ve bölge gelişimine dönük çalışmalar için bilimsel veri sağlamaktadır.

Bu yaklaşım çerçevesinde İsparta İli ekonomik, sosyal ve kültürel göstergeler açısından elde edilmiş olan son veriler yardımıyla ortaya konula-ak, bu göstergelerden hareketle ilin gelişme potansiyeli değerlendirilecek, s lecek yönelimli gelişim senaryolarında etkin olabilecek sosyo-ekonomik körler belirlenecektir.

*Süleyman Demirci Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Politikası A.B.D. **Araştırma Görevlisi.

Çalışmada öncelikle Bucak ilçesi Çamlık travcrtenlenlcrinde üretilen mermerlerin ilçe ve bölge ekonomisine katkıları araştırılacak daha sonra oraya çıkan sorunlar ortaya konularak çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.
** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Politikası A.B.D. Araştırma Görevlisi.

Pumlupınar Üniversitesi, &W Jg Sı>sıal Bilimler Dergisi
Sayı: 5 'kğ/Er Haziran 2001

CUMHURIYET ÖNCESI DONEMDE LIBERALIZMIN OSMANLı EKONOMISI ÜZERINDEKI ETKILERININ DEĞERLENDIRILMESI

Öğr. Gör. Dr. Figen KALYONCU (*)

ÖZET

Cumhuriyet öncesi dönemde ekonomik olaylar doktrin biçiminde ele (ılınmamış. Tanzimat Dönemi, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde ekonomik alaylar karşısındaki düzenlemeler yarı sömürge durumda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dışından batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilmişti, Bundan dolayı I. Dünya Savaşma kadar Batıda geçerli olan 'liberal iktisat politikaları' Osmanlı İmparatorluğu'nda da uygulama alanı bulmuştu.

Bu çalışmada öncelikle Tanzimat öncesi dönemde iktisadi düşüncelerin Osmanlı Ekonomisi üzerine etkileri incelenmiş daha sonra t'lıızimat Dönemi, I. ve II.Meşrutiyet dönemlerindeki iktisadi düşünceler, son "ûırak da I.Dünya Savaşının başlamasıyla birlikle gündeme gelen milli ikti- ≈ düşüncesi ve bu bağlamda uygulanan politikalar açıklanmaya f'"Şılmıştır.

GİRİŞ

Osmanlı Imparatorluğu'nun içte ve dışta bir takım gelişmelerle karşı *"Şiya kaldığı, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan gerileme sürecine girdiği

' Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu

dönem Avrupa'nın Sanayi Devrimini gerçekleştirdiği dönem ile aynı zamana rastlamaktadır.

İngiltere'de Sanayi kesimi siyasi açıdan güç kazanınca yeni pazarların aranması söz konusu olmuştu. Bu noktada ingiltere'ye göre önemli bir hammadde ve pazar kaynağı oluşturan Osmanlı ekonomisinde 'liberal iktisat kuralları' uygulanmalıydı. Nitekim bu durum için ilk adım 1838 Balta Limanı Anlaşması olarak bilinen Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması ile atılmış, batılı tüccar ve sanayicilerin gereksindiği yasal ortamda 1839 yılında kabul edilen Tanzimat Fermanıyla sağlanmıştı.

Tanzimat Döneminde ortaya çıkan ekonomik sorunlara çözüm doktrin disiplini içinde ele alınmamış görüşler tamamıyla dış kaynaklı olup, İmparatorluğun dışından empoze edilmişti. Tanzimatın ülkeyi getirdiği durum gerileme biçiminde ortaya çıkınca çare anayasalı bir rejimde aranmış, I.Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ekonomik olaylarda önemli gelişmeler ve tartışmalar ortaya çıkmıştı. Ancak ortaya çıkan ülkenin yarı-sömürge durumuna uluslararası ticaret anlaşmalarının ve kapitülasyonların olumsuz etkileri eklenince hızla çökmekte olan imparatorlukta soruna çözüm İttihat ve Terakki Komitesi taralından aranmaya çalışılmıştı.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte 1918 yılına kadar ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki ekonomide milli iktisat anlayışının savunuculuğunu yapmıştı. Ancak dış ekonomik koşullardan kaynaklanan nedenlerden dolayı ülkede milli iktisat politikaları uygulanamayınca I.Dünya Savaşının başladığı 1914 yılına kadar ülkede 'liberal iktisat politikaları' uygulanmış, I.Dünya savaşının başlamasıyla milli iktisat politikalarının uygulanabileceği koşullar sağlanmıştı. Bu koşullar, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlarda ekonomik etkinlik sağlayan batılı devletlerin aralarında anlaşarak Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamalarına kadar devam etmişti.

1. TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEM

Osmanlı İmparatorluğu 13. yüzyıldan başlayarak, 1453 yılına kadar yükselmiş, sosyolojik ve iktisadi açıdan Batıya ve Marmara'ya bağlanan Batı Anadolu ile Rumeli'den oluşan coğrafi alan üzerinde döneminin en güçlü devletini kurmuştu.[1]

Siyasal anlamda feodalizmin olmadığını; feodal beylerin belirli ölçüler içinde merkeze, siyasal olarak bağlı olmalarına karşın, önemli ölçüde bağımsız oldukları bir duruma bakarak açıklayabiliriz.[2] Ancak ekonomik

[1] Mustafa AKDAĞ. Türkiye'nin Iktisadi ve İçtimai tarihi (1453-1559). Cilt: II, Cem Yayınevi. İstanbul. 1995. s.92.

[2] Toktamış ATEŞ. Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi), I.basım. Say Kitap Pazarlama Genel Dizi: 10. 1982,8.35.

anlamda tüketim için üretim yapan kapalı bir ekonominin yanı sıra, devlet için emtia üretimi yapan, çeşitli harcamaları devlet hazinesi yoluyla finanse eden bir ekonomi vardı.[1] Dolayısıyla siyasal anlamda feodalizm yokken ekonomik anlamda kısmen de olsa feodalizm vardı. Dönem başlıca ekonomik faaliyeti olan tarım, devlet tarafından düzenlenmiş, timar sistemi[4] denilen bu sistemde tarımsal topraklar devlete ait sayılmış, ancak /illiyelliği toprağı işleyen çiftçi ailelerine ait olmuştu.

Kısaca Osmanlı ekonomik düzeninde devlet bütün ekonomik faaliyetlerin tek ve mutlak hakimi olmuş, toprak mülkiyetini elinde tutarak, dü/eni memur ve askerleriyle yönetmiş, çeşitli uygulamalarla ekonomiye yön vererek üretim ve tüketimi güçlü kuruluşlarıyla denetlemişti.

Söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ve dış ticaretin değerlendirilmesinde dikkati çeken bir nokta, devletin ticari faaliyetlere önemli ölçüde karışması ve yapılan müdahalelerde paranın kullanılmasıydı.[3] Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu o dönemlerde devletçi bir dış ticaret politikası uygulamış, dış ülkelerle alış-verişte sıkı bir denetim söz konusu olmuştu.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme döneminde Akdeniz çevresinde yoğunlaşan ticari faaliyetler 15. yüzyılın sonundan itibaren büyük deniz kaşi Herinin başlamasıyla olumsuz yönde etkilenmişti.[6] Kesitlerin bir sonucu olarak dünya ticaret yolları yer değiştirmiş. Anadolu, Akdeniz ve İpek yolu önemini kaybetmişti. Avrupa'ya yeni keşfedilen bölgelerden gelen bol miktardaki altın piyasayı canlandırmış ve girişimci özellikleri taşıyan yeni bir sınıf doğmuştu.

Merkantilizm denilen bu dönemde, merkantilist doktrin ve politika büyük modern devletlerin kurulmasında önemli rol oynamıştı. Buna bağlı olarak da bölgesel ekonomiler ve çıkarlar üstünde milli ekonomiler ve milli Çıkarlar yer almıştı.[7] Osmanlı iktisat politikası ise Avrupa'daki merkantilist görüşten farklı olarak, ekonominin korunması yolunda birtakım uygulamaların yapılması yerine, kapitülasyon anlaşmalarında olduğu gibi yüksek

[4] Niyazi BF.RKES. 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi. I. basım. Gerçek Yayınevi. İstanbul, 1969, s.25. Timar sistemi ile ilgili olarak bkz. Ömer Lütfi BARKAN'ın hazırladığı timar maddesi. İslam Ansiklopedisi, s.286-333.

Şevket PAMUK. "Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi. Ne Kadar Güçlüydü?" I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993. Ankara. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler Araştırmalar Tartışmalar, Tarih Vakfı Yun Yayınları: 57. İstanbul. p98,s.3S-36.

Ahmet TABAKOĞLU. 'XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Dış Konjonktür Şartlarının Osmanlı Ekonomisi t /erindeki Etkileri', İstanbul İ.T.İA. Ticari Bilimler Dergisi. Cilt: I, Sayı: I. Haziran 1981. s.79.

[7] Ali ÖZGÜVEN, İktisadi Düşünceler. Doktrinler ve Teoriler, Pili/ Kitabevi, İstanbul. 1984, s.44.

hacimli uluslararası ticaret ile ülkeye bolluk sağlamak ve gümrükler yoluyla hazineye gelir temin etmek yoluna gitmişti.[8]

15. yüzyılın II. yarısından sonra dünyada ve Avrupa'da meydana gelen tarihsel olaylar, özellikle bazı ülkelerin büyük bir sıçrama yaparak Doğu bölgelerini tehdit etmesine, Amerika'ya, Afrika'ya ve yeni topraklara yayılmasına yol açmıştı. İşte bu noktadan itibaren Osmanlılar her bakımdan kendi sınırlarına dayanmış ve genişlemeleri durmuştu.

Osmanlı iktisadi düşüncesinde 16. yüzyıldan itibaren hissedilen mali krizlere karşı Osmanlı Devlet adamları yeni gelir kaynakları ararken hepside verimsiz olan bazı çarelere başvurmuş, tımar sistemi, vergi düzeni, müsadere, sikke tağşiri, narh gibi geleneksel iktisat politikaları araçlarında yoğunlaşmışlardı. İlk defa III. Selim döneminde Reis-ül Küttab Ebubekir Ratip Efendi'nin etkisiyle devlet işlerinde geriye dönmenin bir fayda sağlamayacağı fikri etkili olmaya başlamıştı. Ebubekir Ratip Efendi'nin ingiliz sefiriyle yaptığı görüşme sonucu tımar sisteminin yeniden uygulanması yerine ülke imkanlarını kullanarak milli servet arttırma fikri Osmanlı iktisat düşüncesine girmeye başlamıştı.[9]

Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarda uğraştığı bu dönemlerde dünya ticaretinde önemli gelişmeler olmuş, ilk kez 1750-1830 yılları arasında İngiltere'de başlayan bu gelişme Batı insanının hayal tarzını ve seviyesini değiştirmişti. Daha sonra Kuzey Amerika, Rusya ve Uzak Asya'ya yayılan Sanayi Devrimi insanlık tarihinin de bir dönüm noktasını oluşturmasının yanı sıra çağdaş sanayileşmenin de başlangıcı olmuştu.[10]

işte 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı yöneticileri içte ve dışta bir takım gelişmelerle karşı karşıya kalmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda gerileme sürecine girdiği dönem ile Batı Avrupa ülkelerinin Sanayi Devrimini gerçekleştirdikleri dönem aynı zamana rastlamaktaydı. Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa ülkelerinin bir yandan mamul mallarına pazar, öte yandan da bol ve ucuz hammadde kaynakları arayışları dünya ticaretinin hızla genişlemesine yol açmıştı. Bu genişleme sonucunda bir yandan dünya pazarları için tarımsal meta üretimi yaygınlaşmış, öte yandan da sanayileşmiş ülkelerden ithal edilen mamul malların rekabeti karşısında zanaatlara dayanan tanm dışı üretim faaliyetleri yıkılmıştı.[11]

[8] Murat ÇİZAKÇA, "Kapitülasyonların Ekonomik Analizi". Bursa İ.T.İ.A. Dergisi. Cilt: 3, No: 2-3. Temmuz-Kasım 1974, s.322.

[9] Şerif MARDİN. Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1908-1918) SBF Maliye Enstitüsii. Türkiye İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi No: 12. Ankara. 1962. s.6.

[10] WW.ROSTOW, "Sanayi Devrimi Nasıl Başladı.". İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt: 30. No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971. s.255.

[11] Şevket PAMUK, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1914), Yurt Yayınları: 9. Ankara. 1984, s.18.

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi için çok farklı bir dönem oluşturmuştu. 1820'lerden I.Dünya Savaşına kadar geçen yaklaşık 100 yıllık sürede Osmanlı Devleti Batının askeri, siyasal ve ekonomik gücüyle karşı karşıya kalmıştı. Özellikle İngiltere'deki sanayi kesimi siyasal yönden etkin duruma gelince yeni pazarlar ve hammadde kaynakları aranmaktaydı. Bu pğlamda da İngiltere'ye göre Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü korunmalıydı. Dolayısıyla ülke içinde 'liberal iktisat kuralları' uygulanarak Osmanlı ekonomisi İngiliz sanayi kesimi lehine denetim altında tutulmalıydı. Osmanlı Devleti batının bu taleplerine göğüs germiş, İngiliz yanlısı ve serbest rekabetten yana olan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa sadrazam koltuğuna oturduktan sonra, İngilizlerle yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması 17 Ağustos 1838 tarihinde imzalanmıştı.[12]

1838 ticaret anlaşması Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli hukuksal düzenlemeleri içermekteydi. Ticaret anlaşması ile Osmanlı ülkesine sınırsızca el atma yetkisi alan Batı Avrupa ülkelerinin gereksindiği yasal ortamda 1839 Tanzimat fermanıyla sağlanmıştı.[13]

2. TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat'ın ilk yıllarında eski Osmanlı iktisadi ve mali sistemini değiştirmeye yönelik bir çok adımlar atılmıştı. Ancak Tanzimat döneminde ele alınan ekonomik konular doktrin disiplini ve çalışmaları biçiminde olmamış, finansal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olmuştu.[14]

Tanzimat'la beraber getirilen yeni düzenlemeler daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlayacak biçimde, dünyanın gelişmiş merkezleri tarafından gerçekleştirilmişti. Örneğin Avrupa ülkelerinde görevli Osmanlı sefirleri, yabancı devlet adamları veya elçilik görevlileri, klasik iktisat kitaplarının tercümeleri, gazete ve dergiler, Avrupa'ya gönderilen aydınlar ve öğrenciler o dönemki çeşitli okullarda iktisadın bir ders olarak okutulmaya başlanması Tanzimat Öncesinde ve Sonrasında Batı iktisadi düşüncelerinin Osmanlı Devletine geçişini sağlamıştı." Ancak İngiliz kaynaklı liberal düşüncenin aksine bazı Osmanlı devlet adamları iktisadi kalkınmanın devlet tarafından gerçekleştirilmesi taraftarıydı. Bu görüşleri ortaya atan Sadık Rıfat Paşa'ya göre Osmanlılar yeni ve verim esasından hareket eden bir hayal tarzına geçmeliydiler.

[12] Bu anlaşma ile ilgili geniş bilgi için bkz. Coşkun ÜRÜNLÜ, İ038 Ticaret Sözleşmesi. DPT Yayını. 1975.

P Mehmet AYDIN. Tanzimatla Aranan Hüviyet, T.T.K. Basımevi. Ankara. 1975. s. 15.

[14] Yılmaz KARAKOYUNLU. Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, Dialog Yayınları. 1997. s.23.

[15] Abdüllatif ŞENER. Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması, TTK. Basımevi, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumundan ayrı basım. Ankara. 1994. s.215-216.

Tanzimat döneminde mali reformlar uygulanmaya başlansa da devlet bütçesinin olmayışı yüzünden hesapsız harcamaların meydana getirdiği 1844-1851 yılları arasındaki mali bunalımlar devletin gelir ve giderleri arasındaki dengeyi alt-üst etmiş, devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalım doruk noktasına 1846 yılında ulaşmıştı.[16]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerinin sömürgesi haline dönüşmesinde Avrupa sermayesinin doğrudan doğruya oynadığı rol son derece önemli olmuştu.

1850'lerden sonraki döneme ağırlıklarını koymuş olan ali ve Fuat Paşalar Osmanlı devlet kadrolarında Batılı devlet adamı olarak isim yapmışlardı. İşte Osmanlı ticaretini elinde bulunduran azınlık tüccarlarının ekonomik yapı üzerindeki etkisini yakından görmüş olan Fuat Paşa ticari hayatı düzen altında tutmanın siyasi ve hukuki ortamlarını önemle ele almıştı. Ali Paşa*da ülkenin geleceğini güven altına alacak bütün konulara temas etmiş, 'liberal bir piyasa ekonomisine' geçilmesini önermişti. Dolayısıyla 15 yıl imparatorluğun sorumluluğunu taşıyan iki devlet adamı da liberalizm ilkesinde birleşmişler, özellikle dış ticarette serbest ticaret ilkesi her kesimde hissedilmişti.[17] Ancak Ali ve Fuat Paşalar yenilikçi özelliklerine rağmen istenilen ölçüde başarılı olamamışlardı.

Tanzimat Döneminde iktisadi düşünceler bakımından önem taşıyan bir diğer görüşlerde tarihçi Ahmet Cevdet Paşa ile Yeni Osmanlılar'ın görüşleriydi. Ahmet Cevdet Paşa tamamen liberalizmin karşısında olup, ona göre devletin önceliği mutlaktı. Bu bağlamda Cevdet Paşa'nın eksikliği modern iktisattaki[18] kalkınma olgusunun Osmanlı İmparatorluğu gibi geri kalmış bir ülkede toplumun tüm kesimlerini harekete geçirmeye muhtaç olduğunu idrak edememesiydi. İşte milli iktisat seferberliği ile iktisadi kalkınmanın sosyal değişmenin bir parçası olduğunu idrak eden grup Yeni (Genç) Osmanlılardı.[19]

Yeni Osmanlılar dış ticarette müdahalecilikten yana olmuşlar, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi, Ahmet Mithat ekonomik konularda çeşitli görüş ve öneriler sürmüşlerdi. Özellikle Namık Kemal, ülkenin

[16] Necdet EKİNCİ. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türk Mali Politikasına Bakış". Atatürk Kültür. Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. T.T.K. Belleten. Cilt: LV. Sayı: 214, Aralık 1991. s.766.

[17] Tevfik ÇAVDAR. Türkiye'de Liberalizm, İmge Kitabevi Yayınları: 41, 1992. s.31-32.

[18] Christoph K. NEUMANN. "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası". '• Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993. Ankara. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler-Araştırmalar, Tartışmalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 57. İstanbul. 1998. s.62.

[19] Şerif MARDİN. Yeni Osmanlı Düşüncesin in Doğuşu, 1. basım, İletişim Yayınları. İstanbul. 1996. s.l'-

iktisadi kalkınmasını savunmuş, 1866 sonlarında Tasvir-i Efkar'da yazarken K„çlanma konusuna değinerek, borçlanmanın zararlarından bahsetmişti.[20]

Tanzimat döneminde siyasal ve hukuki bakımdan her ne kadar ileri doğru bazı adımlar atılmaya çalışılsa da bunun bir bedeli olmuştu. Bu bedelde iktisadi alanda ortaya çıkan gerilemeydi. Özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürgeleşmesi hızla sürmüş bu ekonomik gerileme döneminde Jön Osmanlılar döneminin serbest ticaret politikalarını eleştirmişlerdi. Bu politikaların devleti iflasın eşiğine getirerek ve Avrupa'nın mali denetimine sokarak bir felakete yol açtığı görülmüştü. Bu koşullar allında Jön Osmanlılar I876'da bir ,anayasanın kabul edilmesi için baskı oluşturmuşlardı.[21]

3.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Abdülhamil (1876-1909) iflas ve dış mali denerimle sonuçlanan mali kriz sırasında iktidara gelmişti. Bütçeyi denkleştirmek için kendi hükümet meclisini oluşiunnaya çalışmıştı. Kapitülasyonlar fiili korumacılığı engellese de liberal ekonomik uygulamalar mümkün olduğu kadar terk edilmişti.[22]

I.Meşrutiyet döneminde Ahmet Cevdet Paşa'nın himayeci politikalarına ilişkin görüş ve önerileri Ahmet Mithat Efendi tarafından benimsenmişti. Ahmet Mithat 'Ekonomi Politik' adlı eserinde ülke ekonomisinin sahip olduğu sermaye üzerine dikkati çekmişti. Ekonomik yapı ile ilgili olarak ileri sürdüğü görüşlerin temelinde yerli sanayinin himayesi yer almaktaydı.

I.Meşrutiyet Döneminde iktisat kültürü eğitim kurumlarına da aktarılmaya başlamıştı. Bu kurumda iktisat hocası Sakızlı Ohannes Efendiydi. Sakızlı Ohannes Efendi mülkiye ve Harbiye öğrencilerine okutmak üzere yazdığı ilk iktisat kitabında[23] 'liberal ekonominin' esaslarını 'Çiklamış ve ülkenin kalkınmasının ancak serbest piyasa ekonomisi içinde §'rçekleşebileccğini savunmuştu.

Her ne kadar Sakızlı Ohannes Efendi'nin iktisat ders kitabı uzun [24]man etkili olsa da mülkiyedeki hocalığı sırasında tezlerini beğenmeyerek psi fikirler savunan bir akım ortaya çıkmıştı. Bu akım Ohannes'in Öğrenci-*^inden olan Kazanlı Akyiğitoğlu Musa tarafından çıkarılmıştı.[24]

Abdurrahman SİLER. "Dış Borçlanma Karşısında Namık Kemal ve Atatürk". A.Ü. Türk İnkılap ,j"ihi Enstitüsü Dergisi, Atatürk Yolu. Cilt: 3. Yıl: 5, Sayı: 9, Mayıs 1992. s.76-77.

W Feraz Ahmad. Modern Türkiye'nin Oluşumu. Türkçesi: Yavuz ALOGAN, I. baskı. Sarmal Yayınevi Tr,, 1995. s.45.

j AHMAD. s.46.

Bu kitap "Mebadi-i Um i Servet-i Milel" olup 1881 'de yayınlanmıştır. Bk/ Çavdar, s.54. MARDİN. Türkiye'de İktisadi Düşiincenin.... s.51-52.

Akyiğitoğlu Musa'ya göre bir ülkenin sadece yetenekli oldukları alanlarda yatırım yapması tarih boyunca görülmemiştir. Mamul eşya çıkarılması için, kurulmuş olan fabrikacılık tarımı dışlatamaz. Bir ülkenin fabrikacılık gibj büyük bir zanaatı yapması demek, tarımla birlikte fabrikalar kurarak işletmesi demektir.

Serbest ticaret yanlısı olan Sakızlı Ohannes'in liberalizmi savunan eseri ile himayeci politikadan yana ilk ciddi yapıt sayılacak Ahmet Mithat'ın derlemesi aynı günlerde yayınlanmıştı. Aradan 20 yıl geçtikten sonra Mehmet Cavid Bey'in liberalizmi savunan eseri Mülkiye'de okutulurken aynı yıllarda Akyiğitoğlu Musa Bey'in himayeciliği savunan eserinin Harbiye'de okutulması ve bu kişilerin iktisat eğitimi vermesi etkilerinin Cumhuriyet'e kadar uzanmasına yol açmıştı.[25]

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

II.Meşrutiyct'in hazırlayıcısı ve 1918'e kadar Türkiye'yi yöneten İttihat ve Terakki siyasette milliyetçilik ilkesini savunurken, ekonomide de milli ekonomi düşüncesinin savunuculuğunu yapmıştı. Ancak Tanzimat döneminde Türkiye'yi yarı-sömürgc haline getiren bütün şartlar olduğu gibi devam etmekteydi. Devlet ne gümrüklerine, ne de bütçesine hakimdi. Osmanlı ekonomisi üzerindeki siyasi sonuçlar doğurabilecek yabancı baskısı, Osmanlı devlet adamlarının batı çıkarlarına aykırı bağımsız bir iktisat politikası uygulayabilmelerini engellemekteydi. Dolayısıyla bu şartlar başlangıçla İttihat ve Terakki'nin liberal politikalar uygulamalarına neden olmuştu.

4.1. Liberal Dönem

Tanzimatla birlikte siyasal ve iktisadi alanlarda liberalizm birçok taraftar bulmuş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki temsilcisi ise Sakızlı Ohannes Paşa ile Mehmet Cavid Bey'di. Mehmet Cavid Bey sadece bir iktisatçı değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderlerinden biriydi. Haziran 1909 ile I. Dünya Savaşı sonuna kadar kurulan hükümetlerin çoğunda maliye ve nafia nazırı, hükümette yer almadığı zamanlarda bile tüm iktisat politikası sorunlarında büyük otorite sayılan bir kişiydi.-"

Mehmet Cavid Bey'e göre Osmanlı Devleti kendini kurtaracak 'Ç dinamikten yoksun olduğu için itici güç dışta aranmalıydı. Dıştan gelmesi

[25] KARAKOYUNLI .s.69-70.
[26] Korkut BORATAV. Türkiye İktisal Tarihi (1908-198.5). 5. basım. Gerçek Yayınevi. Yeni Dizi: 1. 1995. s. 16-17.

umulan itici güç ise dış borçlanmaydı. Bu dönemin en önemli özelliği borç ödemelerinin yeni borçlanma yolu ile giren miktarı büyük ölçüde aşmış olmasıdır. Sonuçta bütçe gelirlerinin önemli bir bölümü dış borçların faiz ve amortisman bedellerine ayrılmıştı.-"[27]

Osmanlı Devletine yabancı sermaye yatırımları 19. yüzyılın II. yarısında dış borçlanmanın başladığı yıllarda girmişti. Batının Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaretin kapsamı genişledikçe yabancı sermaye bu ticareti kolaylaştıracak hizmet alanlarına yatırımlarını arttırmıştı. Nitekim liberal görüşlerden yana olan M. Cavid Bey Osmanlı toplumunun ancak sermaye aracılığı ile düzlüğe çıkabileceğine inanmaktaydı.[28]

Yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğunun ulaştırma yapısında uyardığı en büyük gelişme demiryolu yapımındaydı. 1914 yılına kadar demiryolu inşaası için 46,9 milyon sterlin yatırım yapılmıştı.[29] Demiryolu, liman, sulama ve havayolları projeleri ile telefon ve elektrik santralleri gibi daha bir çok yatırımlar söz konusu dönemde yabancılara verilmişti. Çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu"[1] yerli sanayii özendirdiği gibi yabancı yatırımları da özendirmişti. Ancak bu durum İttihat ve Terakki liberalizmi son bulduktan sonra 1915 yılında değiştirilebilmişti.

Osmanlı iktisadi düşüncesinde sanayileşmeyi savunanlar devletin kuruluşunun sanayileşmede olduğunu ileri sürenler II.Meşrutiyet'ten sonra çoğalmaya başlamış, gelişen milliyetçilik akımının etkisiyle, iktisadi alanda da milliyetçi bir politika izlenmeye başlanmıştı. Nitekim I.Dünya Savaşının ortaya çıkışı bu durum için geçerli şartları hazırlamıştı.

4.2. Milli İktisat Politikalarına Geçiş

I.Dünya savaşının başlamasıyla Osmanlı hükümeti savaşa girdikten sonra iktisadi konularda kendisini daha serbest hissettiği için kapitülasyonları tek taraflı bir kararla kaldırdığını ilan etmiş ve gümrükleri yükseltmişti. Böylece Osmanlı sanayisi Batının haksız ve eşit şartlarda olmayan rekabetinden kağıt üzerinde kurtulmuştu. Ancak başta sermaye ve girişimci yetersizliği ve savaşın giderek ağırlaşan şartları nedeniyle geç kalmış sanayileşme hamlesi başarıya ulaşamamıştı."

Parvus Efendi. Muammer SENCER, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, 1. hasını. May Yayınlan, 1977. s.44.
[27] AHMAD. s.68.
[28] Hüseyin ŞAHİN. Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu. 2. basım. Engi Kitabe" i. Bursa. 1995. s.20.
[1] 1 Aralık 1913'de çıkarılan kanun 1924 yılında değiştirilerek ıcıkrar uygulanmak istenmiş ancak bu 28 Mayıs 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu kanun hem milli sanayi politikasının başlangıcı hem de devletçilik için bir adım olmuştur. Bu konuda bk7. Uğur KORUM. "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları". Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yayınları: 513. Ankara, 1982. s.66.
[29] ŞAHİN. s. 13.

Savaş sırasında üç ekonomik düşünce akımı ortaya çıkmıştı. Bunlardan birincisi maliye nazırı M. Cavid Bey'in 'liberal ekonomik düşüncesi", ikincisi Türk-Müslüman esnaflarla tüccarları geleneksel kurumları içinde Örgütlemeyi amaçlayan iaşe nazırı Kara Kemal ve onun yardımcısı Memduh Şevket Esendal'ın 'meslekçi akımı", üçüncüsüde İttihat ve Terakki'nin ideologu olarak nitelendirilen Ziya Gökalp ve yandaşlarının öncülüğünü yaptıkları 'milli iktisat'tı.[22]

Milli iktisat için ilk adım milli burjuvazi ve İslam burjuvazisinin oluşturulması olmuştu. 1.Dünya Savaşı yıllarında serbest piyasa mekanizması savaş nedeniyle alt-üst olmuş, devlet doğrudan iktisadi yaşama müdahale etmek gereğini duymuştu.

Milli iktisat politikası uygulamasında milli burjuvazinin oluşturulmasının yanı sıra yabancı ayrıcalıkların kaldırılması, milli bankaların kurulması, dış ticaretin yeniden düzenlenmesi gibi konularda da bazı girişimlerde bulunulmuştu.

Savaş yıllarında düşman devletlere ait bazı stratejik işletmelere el konulmuş, yabancı şirketlerin elinde olan limanlar ile Aydın, Kasaba, Suriye ve Mudanya demiryolları ve İstinye dokları sözleşme hükümlerine uygun olarak hükümet tarafından satın alınarak millileştirilmişli.-'-'

Yabancı sermayenin Osmanlı Devletinde kârlı buldukları bir diğer alanda bankacılık sektörü olmuştu. Milli iktisat politikalarının uygulandığı dönem içinde ise iktisadi bakımdan giderek güçlenen Müslüman-Türk tüccarı ile toprak sahipleri kendi aralarında kredi sorununu çözümlemek üzere ulusal bankalar halinde örgütlenme yoluna gitmişlerdi.-**

Dış ticarette ise koruyucu dış ticaret politikası II.Meşrutiyet ile birlikte gündeme gelmiş, kısmen sanayileşmeye yönelik iktisat politikası milli iktisat görüşlerinin vurgulandığı I.Dünya Savaşı yıllarında benimsenmişti.

I.Dünya Savaşı arefesinde İmparatorluğu'nun mali durumu çok sıkışıktı. Eski borçların arapara ve faiz taksitlerinin ödenmesi ve artan askeri harcamaların karşılanması için devlet durmadan kısa vadeli kredi arayışı içindeydi. Devlet hem finansman temini, hem de mevcut kaynaklarını elinden çıkarmamak düşüncesiyle tüm borç ve taahhüt vadeleri 1 ay süreyle ertelemişti. Bu moratoryum savaş sonuna kadar vadesi geldikçe yenilenmiş,

[21] ÇAVDAR, s. 163.

[22] Zafer TOPRAK. Türkiye'de Milli iktisat (1908-1918). Yun Yayınları: 2. Ankara. 1982. s.86-89.

[23] Gündüz ÖKÇÜN. "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Turkish Pulitics and The Economy 1908-1946: from the Revoluh'on of J908 tu the end of the one pariy Era, Volumc: I. prepared for ADM 329. fail 1992. s.458.

bövlece söz konusu dönemde borç taksitleri ve faiz ödemeleri yapılmamıştı.-*-[3]

Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemine geldiğinde yabancıların Osmanlı ekonomisinin çeşitli sektörlerine yapmış oldukları doğrudan yatırımların yaklaşık %63'ü demiryolları, %9'u limanlar ve liman şehirlerindeki belediye hizmetleri, %12'si bankacılık sektorüneydi. Almanların Bağdat demiryolu ile bu bölgeyi kendi nüfuz alanları haline dönüştürmek istemeleri ve Kerkük-Musul petrol bölgesinin önem kazanması gibi nedenler, batılı güçler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışmayı güçlendirmişti. Osmanlı Devletinin I.Dünya savaşındaki yenilgisi ise galip güçlerin Anadolu'yu fiili işgallerle parçalamalarına yol açmıştı.-[4]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tanzimat Dönemi boyunca zaman zaman yoğunluk kazanan tartışmalara rağmen Osmanlı iktisat düşüncesi belli bir düzeye ulaşamamış, Avrupa"da bulunan Osmanlı aydınlarının iktisatla olan ilgileri siyasi amaçlan nedeniyle sınırlı kalmıştır. Zaman zaman gerek liberal gerekse de korumacı düşünceler ortaya çıksa da yapılan düzenlemeler Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünya ile bütünleşmesini kolaylaştırmak için dışarıdan batının gelişmiş merkezlerinden uyarılmıştır.

Sonuçta, Cumhuriyet öncesi dönemde uygulanmaya çalışılan liberalizm Osmanlı devlet adamı ve aydınlarının kendi görüşlerini yansıtmaktan çok, tamamıyla dış kaynaklıdır. Bu durum ise yarı sömürge durumunda olan imparatorlukta bağımsız bir dış politika uygulanmasını engellemiştir. I.Dünya savaşına kadar devam eden liberalizm tartışmaları, savaşın ağır koşullarından dolayı gerek ekonomik, gerekse de siyasal anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine girmesi ve kapitülasyonlarla ekonomik etkinlik sağlayan Avrupa Devletlerinin aralarında anlaşarak Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya başlamasıyla önemini yitirmiştir. Bundan sonra Kurtuluş Savaşı ortamı içinde temel amaç bağımsızlık olmuş, ekonomik sorunlar ikinci plana düşmüştür. Liberalizm sıcak savaşın bitiminden sonra Mustafa Kemal'in Batılı ülkeleri ikna edecek liberal iktisat sisteminin Türkiye Cumhuriyeti'nde de uygulanabileceğini kanıtlamak amacıyla topladığı 1923 İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelmiştir.

[3] Abdüllatif ŞENER. "İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)". Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt: 8. Sayı: 1, 1990, s.219.

[4] Yahya S. TEZEL. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-19801, 3. basarn. Tarih Vakfı Yun Yayınları. Türkiye Araştırmaları: 10, İstanbul. 1994. s.95-96.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feraz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** (Türkçesi: Yavuz Alogan) 1. baskı, Sarmal Yayınevi, 1995.

AKDAĞ, **Mustafa: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559).** Cilt: II, Cem Yayınevi, 1995.

ATEŞ, Toktamış: **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi),** I. baskı, Say Kitap Pazarlama Genel Dizi: 10, 1982.

AYDIN, Mehmel: **Tanzimatla Aranan Hüviyet,** T.T.K. Basımevi, Ankara, 1994.

BARKAN, Ömer Lütfi: 'Tımar Maddesi', **İslam Ansiklopedisi.**

BERKES, Niyazi: **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi,** 1. basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi (1905-1985),** 5. basım, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi: 1, 1995.

ÇAVDAR Tevfik: **Türkiye'de Liberalizm,** İmge Yayınevi Yayınları: 41, 1992.

ÇİZAKÇA, Murat: 'Kapitülasyonların Ekonomik Analizi', Bursa İ.T.İ.A. Dergisi, Cilt: 3, No: 2-3, Temmuz-Kasım, 1974.

EKİNCİ, Necdet: ' İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Mali Politikasına Bakış', Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. Belleten, Cilt: LV, Sayı: 214, Aralık 1991.

KARAKOYUNLU, Yılmaz: **Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci,** Dialog Yayınlan, 1997.

KORUM, Uğur: '1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları', Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yayınları: 513, 1982.

MARDİN, Şerif: **Türkiye'de iktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1908-1918),** Ankara SBF Maliye Enstitüsü, 1962.

_____: **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** 1. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

NEUMANN, Christoph K.: 'Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası', **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 57, İstanbul, 1998.

ÖKÇÜN Gündüz: '1909-1930 yılları arasında anonim şirket olarak kurulan bankalar'. **Turkish Politics and The Economy 1908-1946: from the Revolution of 1908 to the end of the one party Era.** Volume: 1 • prepared for ADM 329, Fail, 1992.

ÖZGÜVEN, Ali: **İktisadi Düşünceler, Doktrinler ve Teoriler,** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.

PAMUK, Şevket: **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1914).** Yurt Yayınları: 9, Ankara, 1984.

_. 'Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?', **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,** Tarif Vakfı Yurt Yayınları: 57, İstanbul, 1998.

PARVUS Efendi, Muammer SENCER, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı,** 1. basım, May Yayınları, 1977.

ROSTOW, W.W.: 'Sanayi Devrimi Nasıl Başladı?', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 30, No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971.

SİLER, Abdurrahman: 'Dış Borçlanma Karşısında Namık Kemal ve Atatürk', A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Yıl: 5, Sayı: 9, Mayıs 1992.

ŞAHİN, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi,** 2. basım, Ezgi Kitabevi Bursa, 1995.

ŞENER, Abdüllatif: **Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması,** T.T.K. Basımevi, Ankara, 1994.

_____: 'İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)', Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, 1990.

TABAKOĞLU, Ahmet: 'XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Dış Konjonktür Şartlarının Osmanlı Ekonomisi Üzerindeki Etkileri'.İstanbul İ.T.İ.A. Ticari Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran 1981.

TEZEL, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1980),** 3. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Türkiye Araştırmaları: 10, 1994.

TOPRAK, Zafer: **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),** Yurt Yayınları: 2, Ankara, 1982.

ÜRÜNLÜ, Coşkun: **1838 Ticaret Sözleşmesi,** DPT Yayını, 1975.